

Dansk Sociologi nr. 4/31. årg. 2020
ISSN 0905-5908
Copyright © Dansk Sociologiforening

Redaktion:

Lektor Klaus Levinsen (ansvarshavende redaktør),
Lektor Anders Blok, Chefanalytiker Gunvor
Christensen, Postdoc Ane Grubb, PhD-stipendiat
Jakob Laage-Thomsen, Lektor Troels Schultz Larsen,
Chefkonsulent Bella Marckmann, Professor Thomas
Olesen

Redaktionssekretær:

Lene El Mongy

Redaktionen adresse:

Sociologisk Institut, Københavns Universitet
Øster Farimagsgade 5, 1353 København K
Tlf. 35 32 35 02, e-mail: mail@dansksociologi.dk
website: www.dansksociologi.dk

Tidsskriftadministration, bestilling af
abonnement og enkeltnumre:
Jurist- og Økonomforbundets Forlag,
Gothersgade 137, 1123 København K
Telefon: 39 13 55 00, e-mail: forlag@djoef.dk
www.djoef-forlag.dk

Abonnementpriser:

2020 (4 numre): 500 kr.

For institutioner: 800 kr.

Studerende: 300 kr.

Løssalg: 200 kr. pr. eks.

Tidligere årgange/numre sælges med rabat.

Abonnement eller enkeltnumre kan bestilles ved
henvendelse til Djøf Forlag. Medlemmer af
Dansk Sociologiforening modtager tidsskriftet.

Manuskripter:

Manuskripter til artikler underkastes anonym
refereebedømmelse. Se nærmere i øvrigt i
»Retningslinjer for manuskripter« bagest i tidsskriftet.

DANSK SOCIOLOGI

I N D H O L D

REDAKTØRENS FORORD	5
ARTIKLER	9
Tobias Bøgeskov Eriksen, Andrej Christian Lindholst og Søren Valgreen Knudsen Elevernes oplevelse af nationale test: En spørgeskemaundersøgelse af elever fra strategisk udvalgte folkeskoler i Aalborg Kommune	9
Laurent Thévenot Den store decentrering	33
ESSAY	81
Lill Rastad Bjørst Systemer i et klimaforandret Arktis	81
ANMELDELSER	93
Marlene Spanger og Sophia Dörffer Hvalkof Migranternes mobilitet – mellem kriminalisering, menneskehandel og udnyttelse på det danske arbejdsmarked Anmeldt af Anika Liversage	93
Kurt Dauer Keller (red.) Den organiserede formåen – magtperspektiver på organisatorisk læring Anmeldt af Birger Steen Nielsen	95

Luc Boltanski & Arnaud Esquerre Enrichment: A Critique of Commodities Anmeldt af Anders Blok	98
Morten Frederiksen Usikker modernitet. Danskernes værdier fra 1981 til 2017 Anmeldt af Margareta Bertilsson	101
Anders Blok og Carsten Bagge Laustsen (red.) Sociologiens problemer – en grundbog Anmeldt af Peter Gundelach	108
KUNSTNERPRÆSENTATION	111
TAK TIL BEDØMMERE 2020	115

Redaktørens forord

Med dette sidste nummer af Dansk Sociologi årgang 31 vil redaktionen takke forfatterne for dette års artikler, essays, review-essays og anmeldelser til tidskriftet. Artiklernes kvalitet og faglige relevans skyldes også de mange fagfæller, som velvilligt har leveret kritiske og konstruktive bedømmelser af manuskripter, som redaktionen har modtaget. Derfor skal der også lyde en stor tak for bedømmernes indsats.

Redaktionen består af fagfolk fra en række forskellige sociologiske forsknings- og undervisningsmiljøer i landet. Her i redaktionen vil vi sige stor tak for samarbejdet til Stine Thidemann Faber fra Aalborg Universitet, som efter flere års værdifuldt engagement træder ud af redaktionen. Samtidig byder vi velkommen til tre nye redaktionsmedlemmer Bella Marckmann, Danmarks Evaluerings Institut, Ane Grubb, Aalborg Universitet, og Jakob Laage-Thomsen, Copenhagen Business School.

Vi lever på mange måder i et testsamfund, hvilket det seneste års udbredelse af covid-19-smittetests i særdeleshed vidner om. Et andet område, hvor vi i Danmark anvender et omfattende testsystem, er i folkeskolen. Siden 2010 har alle folkeskoler benyttet et obligatorisk nationalt testsystem, der har som formål at måle, monitorere og evaluere skoleelevernes kundskaber og færdigheder i en række af skolens fag. Det nationale testsystem har været omdiskuteret: Er måleinstrumenterne tilstrækkeligt pålidelige? Anvendes resultaterne fra de nationale test reelt til at forbedre undervisningen og sikre støtte til fagligt svage elever? I dette nummer af Dansk Sociologi sætter Tobias Bøgeskov Eriksen, Andrej Christian Lindholst og Søren Valgreen Knudsen i deres artikel om nationale test i folkeskolen fokus på, hvordan eleverne selv oplever at blive testet, og de undersøger, om der er forskelle i oplevelsen af de nationale test på tværs af køn, faglighed og trivsel. Disse spørgsmål er vigtige, ikke mindst fordi den hyppige brug af individuelle test muligvis kan påvirke elevernes (og lærernes) selvværd og trivsel. Artiklens analyser bygger på data fra spørgeskemaundersøgelser gennemført på udvalgte folkeskoler i Aalborg Kommune. Forfatterne peger på, at en del af eleverne i undersøgelsen har negative oplevelser af de nationale test, og at negative oplevelser generelt er lidt mere udbredt blandt piger end blandt drenge. Desuden viser resultaterne, at negative oplevelser af test hænger sammen med mistro og svagere faglighed.

Som et nyt tiltag ønsker redaktionen for Dansk Sociologi fremover lejlighedsvis at formidle aktuelle udenlandske sociologiske bidrag, som ellers ikke umiddelbart er tilgængelige for et dansk og i øvrigt engelsksprogligt kompetent publikum. Dette selvfølgelig som et supplement til, og på ingen måde som en erstatning for, vores primære opgave, nemlig at lægge spalter til originale sociologisk-videnskabelige bidrag på dansk. I nærværende nummer af Dansk Sociologi har vi fornøjelsen af at præsentere artiklen »Den store decentring« af den franske sociolog Laurent Thévenot. Artiklen har tidligere været udgivet på fransk med titlen »La grande décentration« i tidsskriftet *Journal du MAUSS* og bringes her i en oversættelse til dansk foretaget af Sofie Vestergaard Jørgensen med redaktionel assistance af Anders Blok. Vi har vurderet, at artiklens på én gang krævende og nytænkende blik på nogle af samtidens væsentligste problematikker, samt dens let programmatisk kald på en ny type sociologi, gør den til et interessant bekendtskab og en potentiel dialog-partner også for mange grene af den danske sociologi.

Thévenot har spillet en central rolle i etableringen og udviklingen af en ny 'pragmatisk sociologi', der især er optaget af, hvordan mennesker engagerer sig praktisk med og finder måder at koordinere handlinger sammen i sociale situationer og i relation til deres fysiske og naturgivne omgivelser. Thévenots (og andre pragmatiske sociologers) tilgang kan dermed ses som kritiske alternativer til den samfundsanalytiske distance, som ellers kendetegner store dele af moderne sociologisk teori. At Thévenot efterhånden er blevet en kendt figur i dansk sociologi, skyldes ikke mindst oversættelser af tidligere tekst-samlinger og artikler fra fransk til engelsk og dansk (Thévenot 2011, Hansen (red.) 2016) samt formidling af fransk pragmatisk sociologi i danske sociologiske lærebøger (Blok 2013). Artiklen »Den store decentring« forholder sig til en række store samfundsmæssige 'rystelser', i form af bl.a. miljøproblemer og grænseoverskridende migration, som ifølge Thévenot tilsammen bør give anledning til nye måder at erkende menneskets gensidige afhængigheder af hinanden og deres omgivelser på. Teksten, der undervejs inkluderer en lang række litterære, filosofiske, antropologiske og sociologiske kilder, drøfter fremmedhedens betydning for det sociale liv og for erkendelsen heraf; den miljøbestemte tilblivelse af de såkaldte værdiordener; samt betydningen af nærhed og fællesskaber bl.a. i nye former for populisme. Hermed leder den frem mod en sammenfattende appel om at forny sociologiens blik for 'det sociale undervurderede – eller ligefrem ikke anerkendte afhængigheder' i en 'udvidet politisk økologi'.

Foruden artiklerne bringer vi også et essay, som på sin vis imødekommer noget af det, Thévenot efterspørger. Under overskriften »Systemer i et klimaforandret Arktis« pointerer Lill Rastad Bjørst, at vores måder at forstå klimaet og klimaforandringerne på bør række ud over klimaforskningens systemtænkning og inkludere relationerne imellem det sociale, mennesket, biosfæren og de øvrige klimasystemer. Naturvidenskabens metoder og måder at

kommunikere kan gøre det vanskeligt at etablere forbindelser til andre (normative) forståelser af klimakrisen og dens betydning for Arktis, og derfor er der i stigende grad brug for at inkludere de menneskelige erfaringer af de arktiske klimaforandringer i klimaforskningen, og der er brug for aktører, som kan fremme dialogen mellem forskere, borgere og politikere.

Dette nummer indeholder vanligvis en række spændende anmeldelser af aktuelle samfundsvidenskabelige bogudgivelser, som forhåbentlig giver anledning til endnu mere læselyst.

Klaus Levinsen

Litteratur

Blok, Anders (2013). 'Fransk pragmatisk sociologi: Boltanski, Thévenot, Latour', i Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen: *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels forlag

Hansen, Magnus Paulsen (red) (2016). *Laurent Thévenot: Engagementsregimer*. København: Hans Reitzels forlag.

Thévenot, Laurent (2011). *Pragmatisk Sociologi: en tekstsamling*. København: Hans Reitzels forlag.

Tobias Bøgeskov Eriksen, Andrej Christian Lindholst
og Søren Valgreen Knudsen

Elevernes oplevelse af nationale test: En spørgeskemaundersøgelse af elever fra strategisk udvalgte folkeskoler i Aalborg Kommune

I denne artikel komplementerer vi tidligere forskning og undersøger, hvordan folkeskoleelever i 8. og 9. klasse opfatter de nationale test, samt hvordan opfattelsen hænger sammen med faglighed, (mis)trivsel og køn. Undersøgelsen bygger på en spørgeskemaundersøgelse og fokusgruppeinterviews gennemført i 2019 med elever i Aalborg Kommune. Vi finder, at store elevgrupper har en overvejende negativ opfattelse af de nationale test, og at elevernes humør påvirkes negativt før og efter en test. Samtidig finder vi signifikante sammenhænge mellem en mere negativ opfattelse af de nationale test og henholdsvis en svagere faglighed, større mistriivsel og køn (piger i forhold til drenge). Sammenhængene indikerer, at det tilsyneladende er hos elevgrupper, hvor behovet for faglig understøttelse er størst, at holdningen til de nationale test er mest negativ. Samlet set påpeger vi relevansen af at inddrage bredere perspektiver på effekterne af de nationale test, sætter spørgsmålstejn ved værdien af de nationale test som læringsredskab og underbygger behovet for yderligere undersøgelser af, hvordan de nationale test påvirker eleverne – personligt, socialt såvel som fagligt.

Søgeord: De nationale test, evaluering, folkeskolen, kønsforskelle, mistriivsel, faglighed.

Indledning

Jeg synes, at de er håbløse, og jeg har hørt det der med, at hvis man svarer de første tre forkert, så har man fucket hele prøven op. Det er lidt tamt (folkeskoleelev i 8. klasse om de nationale test).

Fra sidste halvdel af 2000'erne og frem til i dag har »de nationale test« (DNT) været afprøvet og implementeret i den danske folkeskole som et nyt obligatorisk test- og evalueringsredskab af elevernes faglige kunnen. DNT repræsenterede en nyskabelse i forhold til de i forvejen eksisterende redskaber, dels teknisk, fordi DNT er digitale og adaptive test, dels politisk, fordi det er obligatorisk for alle skoler at teste eleverne med DNT på fastlagte tidspunkter i deres skoleforløb. De politiske begrundelser for implementeringen henviser til ønsker om at løfte fagligheden, især for de fagligt svageste elever, styrke evalueringskulturen i folkeskolen samt styrke mulighederne for en central styring af folkeskoleområdet (Børne- og Undervisningsministeriet 2020a). Der er i forbindelse med implementeringen udarbejdet et stadigt større vidensgrundlag om erfaringerne, virkningerne og anvendeligheden af DNT, som blandt andet har medvirket til, at DNT har været stærkt omdiskuteret i både faglige og politiske kredse (VIVE 2020; Andersen & Nielsen 2019; Bundsgaard og Kreiner 2019; Wandall m.fl. 2018; Beuchert & Nandrup 2017; Beuchert & Nandrup 2014; Rambøll 2013).

En samfundsmæssigt vigtig, men samtidig overset dimension i det eksisterende vidensgrundlag er dog en belysning af DNT, der tager udgangspunkt i folkeskoleelevernes egne perspektiver og oplevelser. Folkeskolen er én af de sociale sammenhænge, hvor en stor del af børns udvikling finder sted. Her danner eleverne forståelser af sig selv og omverdenen og får erfaringer, som tages med videre igennem hele livet (Andreasen 2019). Under den nuværende indretning af test- og evalueringsredskaber i folkeskolen vil samtlige elever stifte bekendtskab med DNT. Forskningen påpeger, at disse test kan spille en meget direkte rolle i forhold til det enkelte barns etablering af syn på såvel egne som andres evner og potentialer (Andreasen 2019). De få eksisterende undersøgelser (VIVE 2020; Wandall m.fl. 2018; Andreasen 2015; Rambøll 2013; Kousholt 2012), som i en eller anden grad belyser DNT ud fra folkeskoleelevernes egne perspektiver, er dog delvist modstridende eller bygger på mindre udsnit af folkeskoleelever. Endvidere finder vi, at der mangler danske undersøgelser, som belyser sammenhænge mellem folkeskoleelevernes oplevelse af DNT og vigtige baggrundsforhold såsom køn, (mis)trivsel og faglighed.

Med et eksplorativt udgangspunkt har denne artikel til formål at øge vores eksisterende forståelse af DNT set ud fra folkeskoleelevernes egne perspektiver ved at belyse de to følgende forskningsspørgsmål:

- 1) Hvad er elevernes generelle holdning og oplevelse af DNT?

Tobias Bøgeskov Eriksen

Konsulent i Ældre- og Handicapforvaltningen i Aalborg Kommune

E-mail: tobias@grover.dk

Andrej Christian Lindholst

Lektor, Institut for Politik og Samfund, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet Aalborg Universitet

E-mail: acl@dps.aau.dk

Søren Valgreen Knudsen

Læge, ph.d.-studerende, Klinisk Institut, Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aalborg Universitet

E-mail: soerenk@dcm.aau.dk

2) Er der væsentlige forskelle i elevernes oplevelse af DNT i forhold til køn, faglighed og (mis)trivsel?

Grundlaget for artiklen er data fra en spørgeskemaundersøgelse og fokusgruppeinterviews gennemført i 2019 blandt folkeskoleelever i 8. og 9. klasse i strategisk udvalgte folkeskoler i Aalborg Kommune. Ambitionen med artiklen er at bidrage med et komplementært perspektiv i det nuværende vidensgrundlag om anvendelsen og virkninger af DNT i den danske folkeskole – et perspektiv, som også bør indgå i pædagogiske og politiske overvejelser om folkeskolens generelle udvikling.

Baggrund

Traditionelt har den danske folkeskole været præget af et grundtvigiansk værdisæt, som har betonet historisk bevidsthed, værdifællesskab, fortælling og folkelighed (Dahler-Larsen 2008). Fra begyndelsen af 1990'erne har den grundtvigianske folkeskoletradition dog været under opbrud. Opbruddet har særligt været inspireret af en angelsaksisk skoletradition, hvis grundpiller er baseret på test og en mere summativ evalueringsform (Schou m.fl. 2015). Forandringen ligger i tråd med en mere generel udvikling i den offentlige sektor, hvor organisering, ledelse og styring siden 1980'erne i stigende grad har været præget af New Public Management (NPM)-inspirerede reformer med vægt på valgfrihed, konkurrencemekanismer, resultatmålinger og decentralisering af ansvar (Torfing & Triantafillou 2017).

Internationale læseundersøgelser dokumenterede i 1990'erne, at danske elever læste langsommere end elever fra andre lande (Dahler-Larsen 2008). Det blev anledningen til en transformation i den danske folkeskole, hvor definitionen af kvalitet i højere grad har beroet sig på summative evalueringsformer og kvantitative målinger, der kan sammenlignes nationalt som internationalt (Ibid). I 2003 blev det vedtaget ved lov, at folkeskolernes afgangskarakter skulle offentliggøres for at fremme det frie skolevalg og sikre større gennemsigthed, så forældrene kunne vælge, hvilken skole deres barn skulle gå på ud fra karaktergennemsnittet (Undervisningsministeriet 2005). I 2004 anbefalede OECD, at Danmark skulle etablere en bedre evalueringsskulturen, fordi læringsmålene ikke blev indfriet i tilstrækkelig grad. Desuden viste PISA-undersøgelser fra 2000, 2003 og 2006, at danske folkeskoleelever ikke var i nærheden af toppen (Schou 2009). I 2010 blev anvendelsen af DNT gjort obligatorisk i alle folkeskoler. En del af den politiske hensigt var at styrke folkeskolens evalueringsskulturen ved at tilvejebringe bedre pædagogiske værktøjer og derigennem styrke elevernes faglige niveau (Børne- og Undervisningsministeriet 2020a).

Der har været rejst flere kritikpunkter mod DNT af blandt andre Bundsgaard & Kreiner (2019), og Bundsgaard & Puck (2016). Det første kritikpunkt omhandler testens måletekniske egenskaber og prædiktive validitet. Kritikken går på, at testenes sværhedsgrad ikke har været tilstrækkeligt tilpasset den enkelte elev; at testresultaterne ikke giver tilstrækkeligt præcise målinger af en elevs faglige niveau; at der har manglet opgaver med tilstrækkelig sværhedsgrad for de dygtigste elever, samt at den statistiske usikkerhed på testresultater har været for stor (Bundsgaard & Kreiner 2019). I forlængelse af denne kritik viser en analyse af de statistiske sammenhænge mellem resultater i DNT i 8. klasse og folkeskolens afgangsprøver i 9. klasse i VIVE's evalueringsrapport fra 2020 (VIVE 2020c), at trods relativt stærke generelle statistiske sammenhænge forklarer resultaterne i DNT for nogle fag (fysisk/kemi) mindre end 25% af variationen i afgangsprøvens resultater. I den forbindelse fremhæver evalueringsrapporten, at en relativ lav forklaringsgrad er almindelig for lignende test i andre lande (eksempelvis Sverige); at der findes en række muligheder for målefejl; at der måles på forskellige delaspekter inden for et fag, samt muligheden for, at elever »lærer at tage de nationale test«. Det andet kritikpunkt vedrører det pædagogiske og formidlingsmæssige aspekt af DNT. Kritikken går på, at fejlbehæftede testresultater formidles videre til elever, samt at testresultater er »pædagogisk ubrugelige«, fordi de er »uforståelige« og ikke giver oplysninger, der er relevante for læreren (Bundsgaard & Kreiner 2019). Det tredje kritikpunkt forholder sig til, at lærerne observerer lavere trivsel hos eleverne i forbindelse med DNT (Bundsgaard & Puck 2016). Det fjerde kritikpunkt omhandler en tvivl om, hvorvidt DNT kan løfte de fagligt svage elevers faglige niveau. I VIVE's evalueringsrapport fra 2020 beskrives det mere overordnet, at udfordrede elevgrupper overordnet set ikke har fået et fagligt løft i årene 2014-2018, samt at der samlet set ikke er nogen klar

positiv udvikling i elevernes læring og trivsel i løbet af reformårene (VIVE 2020b). Andersen & Nielsen (2019) konkluderer derimod mere specifikt og på baggrund af et kvasiekperiment, der sammenligner folkeskoleelever fra 2. til 6. klasse, som i skoleåret 2009/2010 henholdsvis gennemførte og ikke gennemførte DNT, at det faglige niveau er højere for gruppen, der har gennemført DNT – særligt i gruppen af fagligt svagere elever. Studiet er i faglige kredse blandt andet kritiseret for, at nogle grupper af folkeskoler/lærere af forskellige årsager delvist *selv* valgte ikke *at* gennemføre DNT (selektionsbias); at der ikke er sikkerhed for, at de to grupper har fået de samme spørgsmål stillet i DNT, og at de statistisk signifikante forskelle i realiteten er små og usikre (Ravn 2019). På baggrund af de beskrevne kritikpunkter konkluderer Bundsgaard & Kreiner (2019), at den obligatoriske brug af de nationale test trækker folkeskolen og fagene i en »forkert retning«.

På trods af – eller måske netop på grund af – den overordnede kritik af DNT og den begrænsede dokumentation for en sammenhæng mellem DNT og det faglige niveau, er det relevant at spørge mere direkte til, hvordan elever oplever DNT. Den eksisterende viden på området er, som det fremgår nedenfor, dog begrænset og delvist modstridende.

Eksisterende forskning

I det følgende afsnit redegør vi for den eksisterende danske og internationale forskning, der belyser anvendelsen af standardiserede test generelt samt DNT specifikt ud fra folkeskoleelevernes egne perspektiver og oplevelser.

Elevernes oplevelse af standardiserede test

International og dansk forskning viser generelt forskellige variationer om elevernes oplevelse af standardiserede test. Nordenbo m.fl. (2009) fremhæver i deres gennemgang af eksisterende forskning, at højt præsterende elever på baggrund af testresultater i standardiserede test får en øget motivation for læring, mens de fagligt svage elever mister motivation. Desuden fremhæver Nordenbo m.fl. (2009), at der er en stærk evidens for, at testresultater har en indvirkning på elevens fremtidige motivation og selvværd.

I den internationale forskning er sammenhængen mellem standardiserede test og elevernes trivsel ikke undersøgt specifikt. En litteraturgennemgang af Harlen & Deakin (2002) fremhæver dog en sammenhæng mellem standardiserede test og elevens selvværd. Særligt viser spørgeskemabaserede studier af Davids & Brember (1998;1999), at der ingen sammenhæng er mellem elevens selvværd og faglige præstation før introduktionen af nationale test i England (National Curriculum Test), men efter indførelsen havde lavt præsterende elever lavere selvværd end højtpræsterende elever. Ligeledes fremhæver Nordenbo m.fl. (2009), at tilsvarende konklusioner ses i studier af statsstyrede test i USA. Ferman (2004) finder, at tre ud af fire elever oplever følelsen af angst og ængstelse for testresultat – særlig hos de fagligt svage elever. Desuden viser

et studie af McDonald (2001), at elevers præstationsangst overordnet set har en negativ indflydelse på deres præstationer til test, og at præstationsangsten for 20 % af eleverne er udslagsgivende for, hvorvidt de bestod eller dumpede testen. Et casestudie af 11-årige elever i en folkeskole i London viser, at når elever udsættes for test gentagne gange, bliver de meget bevidste om, hvad de mener, at de selv kan opnå, hvilket medfører, at de får lavere forventninger til deres egne evner (Reay & Wiliam 1999). Samlet set viser international forskning, at elevers oplevelse af standardiserede test varierer efter faglighed, hvor lavt præsenterende elever i overvejende grad påvirkes i en mere negativ grad end de fagligt dygtige (Nordenbo m.fl. 2009; Scott 2007; Harlen & Deakin 2002; David & Brember 1998; 1999).

Elevernes selvvaluerede oplevelse af de nationale test

Elevernes generelle oplevelse af DNT er undersøgt ved hjælp af spørgeskemaer, interview og observationer i en række rapporter, som når frem til meget varierende resultater (VIVE 2020a; Wandall m.fl. 2018; Bundsgaard & Puck 2016; Rambøll 2013; Kousholt 2012). En webbaseret spørgeskemaundersøgelse med 1.110 elever fra 4. til 8. klasse fra 2018 konkluderer, at eleverne i overvejende grad har en positiv oplevelse af DNT (Wandall m.fl. 2018). Endvidere viser undersøgelsen, at knap en femtedel af alle eleverne beskriver, at de føler »ubehag« ved DNT, og at denne andel stiger til mere end 40% blandt elever på 8. og 9. klassetrin. På trods af rapportens overordnede konklusion er det derfor centralt, at den positive oplevelse således er stærkt formindsket blandt ældre elever. Omvendt viser undersøgelsen også, at jo yngre og mere ressourcetsvage eleverne er, desto bedre oplevelse har de af DNT. At eleverne overordnet har en positiv oplevelse med testene, konkluderes også i Rambølls rapport fra 2013, der er baseret på casestudier af elever fra 2. til 8. klasse (Rambøll 2013). VIVE's evaluering fra 2020 (2020a), som blandt andet trækker på data fra observationer og interviews, viser derimod, at eleverne oplever test-situationen meget forskelligt, men også at hovedparten af elevernes oplevelse af DNT imidlertid hverken er særligt negativ eller særligt positiv. Det gælder eksempelvis en spørgeskemaundersøgelse blandt folkeskolelærere af Bundsgaard & Puck (2016), der viser, at lærerne vurderer, at elevernes oplevelse er overvejende negativ. Et studie fra 2012 af Kousholt (2012) baseret på elevinterviews og observationer af elever fra 6. klasse og 8. klasse på to folkeskoler konkluderer ligeledes, at elevernes oplevelse af DNT overvejende er negative.

Samlet set finder vi, at der er betydelige variationer i resultaterne fra danske studier, samtidig med at den eksisterende viden er relativt sparsom. Hertil kommer, at der mangler mere forskningsmæssig viden, der afdækker elevernes egne oplevelser af DNT. Vi finder kun en enkelt større kvantitativ undersøgelse (Wandall m.fl. 2018), der afdækker sådanne oplevelser, hvorimod de øvrige danske studier er baseret på kvalitative elev- og lærerudsagn samt observationer (VIVE 2020a; Bundsgaard & Puck 2016; Rambøll 2013; Kousholt 2012).

Elevernes oplevelse af de nationale test og faglighed

Der er ligeledes kun en begrænset og delvis modstridende viden om sammenhænge mellem faglighed og oplevelsen af DNT. Wandall m.fl. (2018) finder, at jo højere elevernes karaktergennemsnit er til afgangsprøverne i folkeskolen desto mere positiv er oplevelsen af DNT. Omvendt finder Bundsgaard & Puck (2016), at lærerne oplever, at både fagligt dygtige og fagligt svage elever har en dårlig oplevelse af DNT. Dog finder de samtidigt, at især de fagligt svage elever »taber modet«, når de skal gennemføre DNT.

Elevernes oplevelse af de nationale test og (mis)trivsel

Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling gennemførte i 2015 en undersøgelse af sammenhængen mellem skolernes trivselsmålinger og testresultater i DNT. Undersøgelsen fandt en positiv sammenhæng mellem elevernes testresultater i 4. til 9. klasse og deres trivsel og konkluderede, at en øget trivsel styrker elevernes læring (Børn-, Undervisning- og Ligestillingsministeriet 2016). Studiet belyser dog ikke en direkte kausal sammenhæng mellem trivsel og oplevelse af DNT, men indikerer en (positiv) korrelation/samvariation mellem trivsel og testresultater.

Vi har ikke fundet yderligere studier, som direkte undersøger trivsel og DNT, men der findes undersøgelser af DNT og elevernes selvforståelse, som kan give en indikation på trivsel. En række danske studier baseret på elevinterviews og observationsdata finder, at DNT påvirker elevernes selvopfattelse, hvilket kan føre til, at nogle elever får lavere forventninger til deres egne potentialer og muligheder for fremtiden (Andreasen 2015; Andreasen & Rasmussen 2014; Andersen 2012). Andreasen (2019) beskriver, at »nervøsitet« kan ses som et udtryk for, at der er noget »på spil«, og at det derfor tillægges en stor betydning, hvor godt man præsterer. Dét, at man konfronteres med sine præstationer, kan være en meget stressende og angstfyldt proces for elever, hvis de gentagne gange oplever at få lave karakterer. Det kan medvirke til en selvopfattelse præget af lave forventninger til egne evner og potentialer, hvilket kan give anledning til yderligere nervøsitet (Andreasen 2019).

Vores litteraturgennemgang viser overordnet set, at der mangler empirisk viden om sammenhænge mellem DNT og elevs (mis)trivsel i en dansk sammenhæng. Der er ikke foretaget studier internationalt om mistrivsel, men forskning indikerer, at fagligt svage elevs selvverd i overvejende grad påvirkes i en mere negativ grad af de standardiserede test end hos de fagligt dygtige (Nordenbo m.fl. 2009; Scott 2007; David & Brember, 1998;1999).

De nationale test og kønsforskelle

Der findes ikke danske undersøgelser af kønsforskelle i elevernes oplevelser af DNT. Eksempelvis undersøger evalueringsrapporter af DNT fra VIVE ikke kønsforskelle eller refererer til andre studier, der gør dette (VIVE 2020a; VIVE 2020b). Kønsforskelle er dog vigtigt at inddrage i et børne- og ungdomsper-

spektiv. Eksempelvis ved vi, at piger har et markant dårligere mentalt helbred end drenge (Sundhedsstyrelsen 2018; SIF 2017). Kønsforskelle er ligeledes markante og vigtige, når det gælder tiltro til egne evner, læring og motivation. I en rapport fra VIVE (2019) omhandlende PISA-undersøgelserne dokumenteres det, at danske drenge overordnet set har større tiltro til egne evner end danske piger og er mærkbart mindre bange for at begå fejl. Endvidere findes der betydelige kønsforskelle i motivationen for læring. Piger har et større indre ønske om at forbedre egne færdigheder og lære, mens drenge motiveres af autonomi og status (Egelund, Nordahl, & Andersen 2018). Den internationale litteratur fremhæver ligeledes, at drenge og piger har forskellige udgangspunkter for læring afhængig af, hvilken tilgang der anvendes i klasselokalet (Harlen & Deakin 2002). Et studie af Johnson & McClune (2000) finder, at drenge er mere tilbøjelige end piger til at foretrække problemløsende og praktiske opgaver, hvorimod piger er mere tilbøjelige til at foretrække en mere systematisk og lærerstyret undervisning. Ifølge studiet har piger et højere selvværd, når den dominerende undervisningsstrategi er baseret på test, og en mere sekventiel undervisningstilgang (Johnson & McClune 2000). Andre studier viser samtidigt, at piger i højere grad end drenge giver udtryk for at have præstationsangst i forbindelse med test (Benmansour 1999; Evans & Engelberg 1988; Reay & Wiliam 1999; McDonald 2001), og at piger oftere vender deres succeser eller fejl indad, hvilket påvirker deres selvværd (Evans & Engelberg 1988). Det vil sige, at pigerne tilskriver test en større betydning – en tilskrivning, der kan forventes at påvirke deres selvværd, alt efter hvor godt de klarer sig. Den internationale forskning indikerer således, at piger i overvejende grad påvirkes i en mere negativ retning end drenge af standardiserede test og derfor kan forventes at have en mere negativ oplevelse af DNT.

Metode og empiri

Artiklen bygger på et »mixed method«-forskningsdesign (Doyle, Brady & Byrne 2019), hvor der i analysen trækkes på kvalitative data indsamlet via fokusgruppeinterviews og kvantitative data indsamlet via en spørgeskemaundersøgelse. I artiklen bidrager den kvalitative analyse til at illustrere og uddybe resultaterne i den kvantitative analyse. Den kvantitative del af analysen bygger på beskrivende statistik, signifikanstest af sammenhænge/forskelle samt vurdering af effektstørrelser. Den kvalitative del af analysen bygger på meningskondensering af indholdet i de gennemførte fokusgruppeinterviews og udvælgelse af udsagn fra informanterne, der illustrerer og uddyber resultaterne i den kvantitative del.

Fokusgruppeinterviews

Fokusgruppeinterviewene blev gennemført med henblik på at kvalificere temaer og formuleringen af spørgsmål i spørgeskemaundersøgelsen samt understøtte den efterfølgende belysning af resultater. Interviewene blev gen-

nemført med strategisk udvalgte elever fra 8. og 9. klasse. Udvælgelsen af elever sket i samarbejde med skolerne og havde fokus på, at der indgik en bredere sammensætning af ressourcestærke og -svage elever. Formålet var at sikre, at der ikke var en overrepræsentation af en bestemt type (typisk ressourcestærke) elever. De deltagende elever blev lovet anonymitet. Interviewene havde en løs struktur for at skabe et rum for åbne og brede diskussioner med mindst mulig indblanding fra interviewerene. Temaerne og diskussionerne i interviewene var organiseret omkring: 1) elevernes forståelse af trivsel og mental sundhed, 2) elevernes oplevelse af at blive testet mere generelt, 3) elevernes oplevelse af, om DNT styrker deres faglighed, samt 4) elevernes oplevelse af DNT. Databehandlingen bestod af en åben kodningsproces, hvor formålet var at forholde sig åbent over for de temaer i empirien, som ikke i forvejen var belyst i den eksisterende litteratur.

Spørgeskemaundersøgelsen

Spørgeskemaundersøgelsen bygger på svar indhentet i foråret 2019 blandt folkeskoleelever fra 19 strategisk udvalgte folkeskoler ud af i alt 48 i Aalborg Kommune. Spørgeskemaet indeholdt i alt 36 spørgsmål opdelt i seks undertemaer, der afdækkede forhold vedrørende 1) baggrundsoplysninger, 2) faglighed, 3) trivsel, 4) selvværd, 5) selvvurderet helbred og 6) de nationale test. Spørgsmålene, der indgår i spørgeskemaet, blev udformet eller kvalificeret på baggrund af fokusgruppeinterviewet. Ligeledes har to folkeskolelærere kvalificeret spørgeskemaet for at sikre, at spørgsmålene var letforståelige for eleverne.

De 19 folkeskoler var udvalgt således, at de repræsenterede variationer i forhold til geografi, urbanitet og socioøkonomiske forhold indenfor Aalborg Kommune. Den strategiske udvælgelse blev valgt, da det i forbindelse med projektet ikke umiddelbart var muligt at indhente et udsnit baseret på en tilfældig stikprøve. Den strategiske udvælgelse gav desuden mulighed for at samarbejde med de enkelte folkeskoler i forhold til dataindsamlingen og herigennem understøtte en højere svarprocent.

Spørgeskemaundersøgelsen er gennemført som et webbaseret spørgeskema i anonymiseret form og distribueret til alle elever i 8. og 9. klasse i samarbejde mellem den centrale skoleforvaltning og skoleledere og faglærere på de strategisk udvalgte skoler. Spørgeskemaet blev distribueret til i alt 1.472 elever, hvoraf 888 gennemførte spørgeskemaet. Spørgeskemaundersøgelsens svarprocent er således på 60 %. En liste over de enkelte folkeskoler, deres karakteristika og svarprocenter er gengivet i appendiks 1.

Analysestrategi

I vores analyse fokuseres der på centrale variable og deres indbyrdes statistiske sammenhæng. De udvalgte variable bygger på spørgsmål om elevernes generelle oplevelse og følelsesmæssige oplevelse af de nationale tests, deres køn og deres selvvurderede faglige niveau. Herudover indgår en række

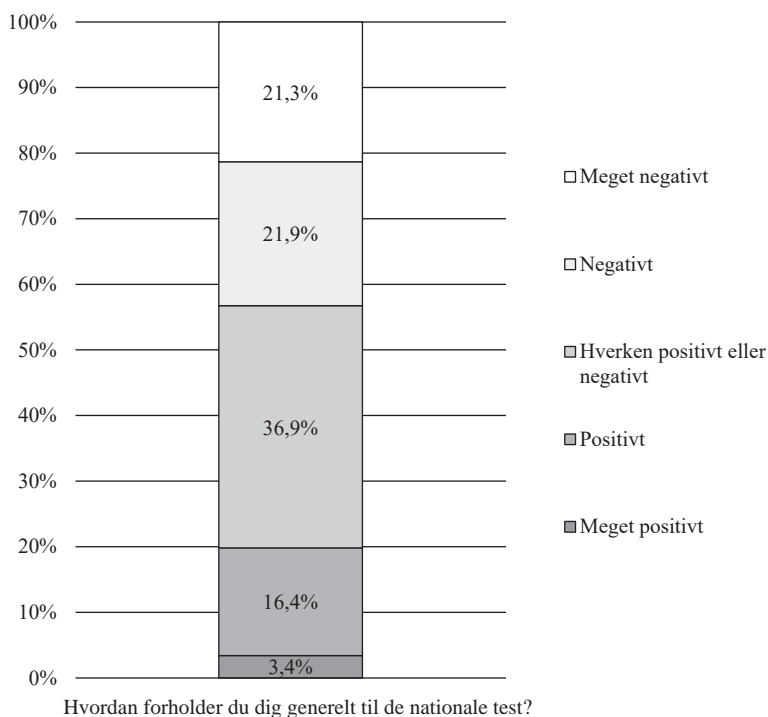
spørgsmål, der anvendes som indikatorer på graden af elevernes (mis)trivsel. Appendiks 2 indeholder en oversigt over de i analysen anvendte spørgsmålsformuleringer og svarkategorier samt fordeling af svar i de enkelte kategorier. Operationaliseringen af vores tre variable vedrørende opfattelse og oplevelse af DNT tager udgangspunkt i de dominerende beskrivelser, der fremkom blandt de deltagende elever i vores fokusgruppeinterviews. Den efterfølgende afprøvning af spørgeskemaet viste heller ikke forståelsesproblemer med spørgsmålene hos elever (eller lærere). De tre variable fremstår derfor umiddelbart med en høj grad af »face validity«. Vi har endvidere valgt at præsentere de tre variable individuelt, da gengivelse af svarfordelingerne i procent for hver variabel giver en umiddelbar og let fortolkning af centrale resultater. Anvendelse af en alternativ reflektiv indeksvariabel konstrueret ud fra flere variable (indikatorer) under en betragtning om, at de er tilnærmelsesvist intervaskalerede, ville teoretisk set bedre kunne indfange en underliggende latent variabel. Værdier for variabelen ville dog være vanskeligere at fortolke umiddelbart i forhold til vores første forskningsspørgsmål. χ^2 -tests (ikke vist) viser endvidere, at der er statistisk signifikante forskelle i svarfordelingerne mellem de tre variable. De anvendte variable for henholdsvis opfattelse og oplevelse af de nationale test, deres køn og faglige niveau indgår i analysen som kategoriske variable. Mistrivsel er konstrueret som en indeksvariabel, der indgår som en intervaskaleret variabel i analysen. I konstruktionen af variabelen for mistrivsel indgår svar på fem spørgsmål, som tidligere er anvendt i danske spørgeskemaundersøgelser, herunder »Skolebørnsundersøgelsen« fra 2018 (Rasmussen, Kierkegaard & Rosenwein m.fl. 2019) og »Stress blandt unge« fra 2007 (Nielsen, Vinther-Larsen, Nielsen & Grønbæk 2007). Fordelelen ved at anvende et indeks er, at de fem spørgsmål tilsammen – teoretisk set – bedre indfanger den underliggende (latente) variable for (mis)trivsel, end spørgsmålene ville gøre enkeltvis. Svarkategorierne for de fem spørgsmål er delvist forskellige, og på baggrund af en rangordning og tilskrivning af værdier for de enkelte svar (eksempelvis fra 1 for »aldrig/næsten aldrig« til 5 for »dagligt«) er der foretaget en transformation af svar til standardiserede værdier (z-scores). Det antages således, at de oprindelige ordinaltskalerede data tilnærmelsesvist kan betragtes som intervaskalerede. En tillægsanalyse af sammenhænge mellem den generelle holdning til de nationale test og de enkelte spørgsmål i indekset finder tilsvarende sammenhænge som i hovedanalysen. Eksempelvis viser en χ^2 -test, at der er en statistisk signifikant sammenhæng mellem en mere negativ oplevelse af de nationale test og en højere frekvens i oplevelsen af at være irriteret ($\chi^2 = 43,98$ (df = 16); $p < 0,01$ og Cramers $V = 0,12$). Beregning af Cronbachs alpha (=0,77) indikerer, at indekset for mistrivsel er kendetegnet ved en tilfredsstillende intern reliabilitet. Det endelige indeks er transformeret til standardiserede værdier for at muliggøre en umiddelbar tolkning af effektstørrelser, såsom forskelle i gennemsnit mellem grupper.

En mulig skævhed i de anvendte spørgsmålsformuleringer i vores analyse er, at de overvejende er negativt ladede og derfor bidrager til svar, som bliver mere negative, end hvis mere positivt ladede formuleringer var anvendt. En alternativ analyse (se appendiks A3) af sammenhænge mellem holdning til og oplevelse af de nationale test og andre variable baseret på mere positivt ladede spørgsmålsformuleringer om trivsel mere generelt og i forhold til skolen (eksempelvis: »Er du glad for at gå i skole?«) underbygger dog de samme konklusioner, som vi præsenterer i vores hovedanalyse.

Resultater

I dette afsnit gengiver vi hovedresultaterne fra vores kvantitative og kvalitative analyser af folkeskoleelevers generelle oplevelse og følelsesmæssige oplevelse af DNT og sammenhængene med faglighed, (mis)trivsel og køn.

Figur 1 a. Elevers generelle oplevelse af DNT

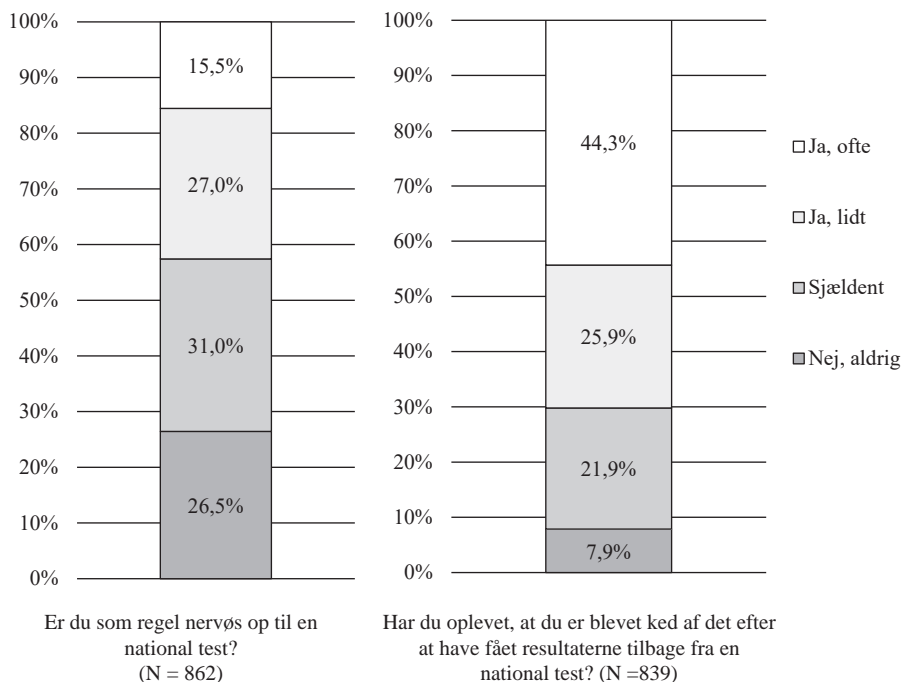

N = 858

I figur 1a gengiver vi fordelingen af svar på spørgsmålet om, hvordan folkeskoleeleverne forholder sig generelt til DNT. Et markant resultat er, at omkring dobbelt så mange elever forholder sig til »negativt« eller »meget negativt« til DNT (43,2 %) i forhold til folkeskolelever, der forholder sig »positivt«

eller »meget positivt« (19,7 %). Samtidig er der en stor gruppe (37 %) der forholder sig »hverken positivt eller negativt« til DNT.

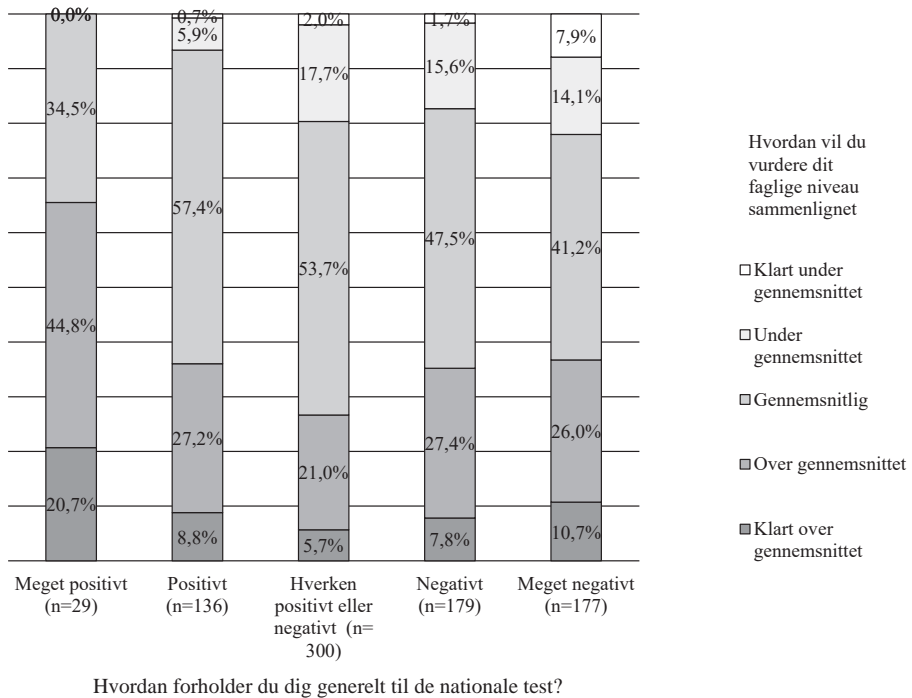
Figur 1 b. Følelsesmæssig oplevelse i forbindelse med DNT

I figur 1b gengiver vi fordelingen af svar på spørgsmål om, hvorvidt folkeskoleeleverne oplever at være henholdsvis »som regel nervøs« op til en national test og »ked af det« efter at have fået testresultater tilbage. Et markant resultat er, at meget store grupper har svaret »ja, ofte« (44,3 %) eller »ja, lidt« (25,9 %) til spørgsmålet om, hvorvidt de er »kede af det« efter at have fået testresultater tilbage. Grupperne, der svarer »ja, ofte« og »ja, lidt« til spørgsmålet om at være nervøse op til en test, er samlet set relativt mindre, men udgør stadig markante andele. Samlet indikerer resultaterne, at den følelsesmæssige oplevelse af DNT overvejende er negativ umiddelbart efter en test, samt at denne oplevelse er relativt almindelig blandt folkeskoleelever.

I figur 2 gengiver vi fordelingerne for selvvrurderet faglige niveau opdelt i elever, der forholder sig mere eller mindre positivt (negativt) til DNT. En statistisk test (χ^2) viser, at der overordnet set er en størrelsesmæssig mindre (Cramers V = 0,13) men statistisk signifikant ($p < 0,01$) forskel i fordelingerne. Et markant resultat er, at der findes væsentlige forskelle mellem fordelingerne af den selvvrurderede faglighed på tværs af grupperne, der forholder sig

Figur 2. Generel oplevelse af DNT og selvvrurderet fagligt niveau

N = 821. χ^2 (Pearsons) = 56,73 (df = 16); p < 0,01. Cramers V = 0,13.

mere eller mindre positivt (negativt) til DNT. Tendensen på tværs af forskellene indikerer samtidigt, at der er en sammenhæng mellem en mere negativ oplevelse af DNT og et lavere (selvvrurderet) fagligt niveau. En visuel inspektion af fordelingerne for selvvrurderet faglighed i de enkelte grupper (oplevelse af DNT) indikerer samtidigt en række interessante forskelle. Umiddelbart synes elever i gruppen, der forholder sig meget positivt til DNT, at vurdere deres faglige niveau højere end i de øvrige grupper. Denne gruppe udgør dog samtidigt en meget lille del af alle elever (3,4 %, jf. figur 1). Det er derfor mere interessant, at gruppen, der forholder sig positivt til DNT (16,4 % af alle elever), har en markant mindre andel af elever, der eksempelvis vurderer deres faglige niveau »gennemsnitligt« (57,4 %) samt »under« (5,9 %) eller »klart under« (0,7 %) gennemsnittet i forhold til de grupper, der forholder sig relativt mindre positivt til DNT. Denne forskel er mest udtalt i forhold til gruppen, der forholder sig »meget negativt« til DNT (21,3 % af alle elever, jf. figur 1), hvor henholdsvis 41,2 %, 14,1 % og 7,9 % vurderer deres faglige niveau som »gennemsnitligt« samt »under« eller »klart under« gennemsnittet.

Tabel 1. Generel oplevelse af DNT og selvvrurderet mistrivsel

Opfattelse af NAT	Selvvrurderet mistrivsel ^a	95 % konfidensinterval		N	Signifikanstest af gruppeforskelle (p-værdier) ^b				
		Nedre	Øvre		Meget positiv	Positivt	Hverken /eller	Negativt	Meget negativt
Meget positivt	-0,41 (0,73)	-0,72	-0,10	24	-				
Positivt	-0,36 (0,89)	-0,53	-0,19	110	1,00	-			
Hverken positivt eller negativt	-0,03 (0,98)	-0,16	0,11	214	0,16	0,02	-		
Negativt	0,23 (0,96)	0,07	0,38	147	0,00	0,00	0,11	-	
Meget negativt	0,13 (1,11)	-0,05	0,31	149	0,03	0,00	0,65	0,93	-

N = 644. Welchs t-test = 8,72 (4, 147), $p < 0,001$.

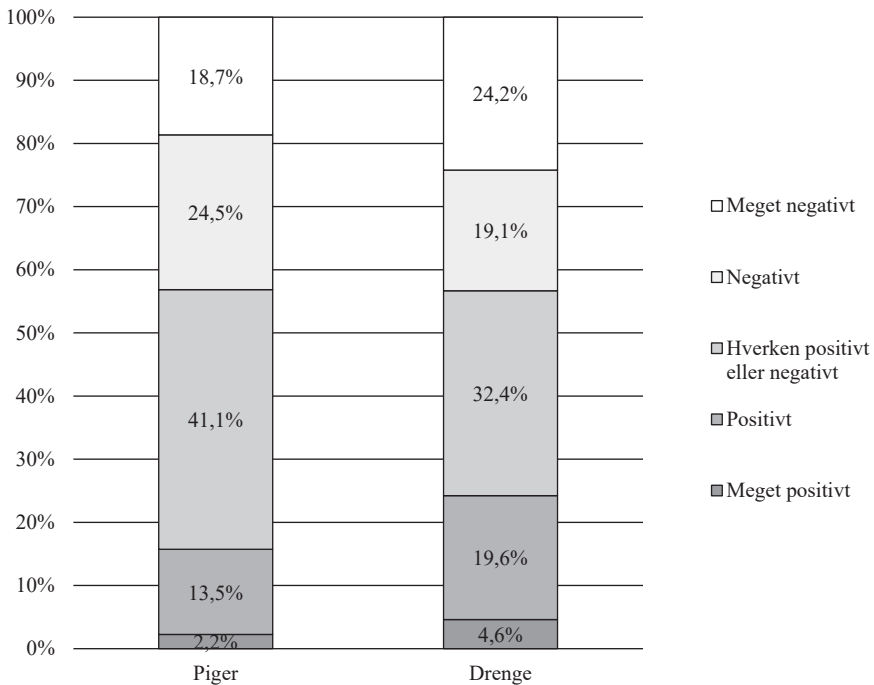
a Z-scores: gennemsnit og standardafvigelse i parentes

b Signifikanstest baseret på Games-Howell (Welchs) post-hoc tests.

I tabel 1 gengiver vi hovedresultaterne af vores analyse af sammenhængen mellem den generelle oplevelse af DNT og selvvrurderet mistrivsel. Et markant resultat er, at der er væsentlige forskelle i graden af mistrivsel på tværs af grupperne med elever, der forholder sig mere eller mindre positivt (eller negativt) til DNT. Eksempelvis viser vores analyse, at den relativt større selvvrurderede mistrivsel i gruppen, der forholder sig »negativt« til DNT på 0,26 standardafvigelser i forhold til gennemsnittet for alle, er statistisk signifikant (vrurderet i forhold til et 95 % konfidensinterval). Forskellene i gennemsnit for mistrivsel blandt de grupper, der forholder sig »positivt« eller meget »positivt« til DNT, er samtidig statistisk signifikante ($p < .05$). Samlet set finder vi en markant sammenhæng mellem en større grad af mistrivsel og en mere negativ oplevelse af DNT.

I figur 3 gengiver vi, hvordan henholdsvis piger og drenge oplever DNT. Et væsentligt resultat er, at gruppen af piger generelt set synes at forholde sig lidt mindre positivt til DNT end gruppen af drenge, og at drengene fremstår lidt mere ekstreme i, hvordan de forholder sig til DNT. Eksempelvis er grupperne af piger, der forholder sig henholdsvis »positivt« (13,5 %) og »meget positivt« (2,2 %) mindre end de tilsvarende grupper for drenge (19,6 % og 4,6 %). Yderligere delanalyser (ikke vist) viser, at de overordnede sammenhænge mellem generel oplevelse af DNT og henholdsvis fagligt niveau og mistrivsel, som fremkommer i de ovenstående analyser, også genfindes, når analysen opdeles på køn (Eriksen, Lindholm & Knudsen, 2020). For både drenge og piger hænger en større mistrivsel og et lavere selvvrurderet fagligt niveau således sammen med en mere negativ oplevelse af DNT. Delanalyserne viser desuden, at mistrivslen blandt piger generelt set er markant større end blandt drenge. Eksempelvis er forskellen i mistrivsel størrelsesmæssigt på omkring en halv standardafvigelse (forskelle = 0,56, $p < 0,01$). Dette kunne indikere, at den psykologiske betydning af sammenhænge er relativt mere alvorlig for piger end drenge.

Figur 3. Generel oplevelse af DNT og køn

N = 858 (hvoraf piger udgør 445, og drenge udgør 413). $\chi^2 = 18,70$ (df = 4); $p < 0,001$. Cramers V = 0,15.

Diskussioner

Primære resultater

I denne undersøgelse har vi vist, at der er en stor andel af elever i 8. og 9. klasse, som oplever DNT negativt eller meget negativt (tilsammen 42 %). Denne tendens er forstærket i elevgrupper, der er fagligt svage (selvvurderede) og som mistrives. Desuden viser vores undersøgelse, at piger i lidt højere grad end drenge har en negativ oplevelse af DNT. Dette fund ligger i forlængelse af to tidligere studier (Bundsgaard & Puck 2016; Kousholt 2012), hvorimod det strider imod tidligere undersøgelser, der konkluderer, at eleverne overordnet set har en positiv oplevelse (Wandall m.fl. 2018; Rambøll 2013) eller indifferente (VIVE 2020). I forhold til den eksisterende forskning bygger den indeværende undersøgelse på et bredt datagrundlag i form af 888 respondenter fra 8. og 9. klassetrin og underbygger således en konklusion, der tilsiger, at en væsentlig andel af de danske elever i de sene klassetrin har en negativ oplevelse af DNT.

Den kvalitative del af vores undersøgelse bidrager til at nuancere forståelsen af elevernes oplevelser af DNT. I et af vores fokusgruppeinterviews fremhæver en elev fra 8. klasse, at vedkommende oplever læringsværdien af DNT som meget lav, og kobler dette på en gengivelse af lærerens negative oplevelse til DNT som læringsredskab:

Jeg føler ikke, at jeg lærer noget af dem. Og så føler jeg ikke, at man kan bruge dem til noget, fordi, jo, man får at vide, hvor man ligger henne, men man lærer ikke noget af dem. Og jeg kan ikke se, hvad de skal gøre godt for, fordi vores lærer kan ikke rigtig bruge dem til noget.

En anden nuance i elevernes negative oplevelse af DNT kan hænge sammen med tekniske problemer og selve organiseringen af, hvordan test gennemføres i det praktiske. Dette afspejles i følgende citat:

Det er jo også det der med, at det så tit går galt med DNT. Der er altid en, som ikke kan komme ind, så er der dem, som skal have ekstra tid. Og så skal resten af klassen, som ikke skal have ekstra tid, de skal bare sidde og lave ingenting.

Et tredje aspekt af, at eleverne har en negativ oplevelse med DNT, kan skyldes et manglende læringspotentiale, fordi eleverne ikke får at vide, hvilke fejl de har lavet. Eleverne udtrykker ligeledes i fokusgruppeinterviewene, at de overordnet er tilfredse med at blive testet, men at der er noget særligt problematisk ved DNT:

Jeg tænker også sådan, at DNT, der kan man ikke se, hvilke fejl man har lavet, hvilket vil sige, at man ikke kan gå igennem de fejl, man så har lavet, og derfor kan man ikke forbedre sig på dem. Jeg ved, at de færdighedsprøver, vi har i matematik, der går vores lærer så igennem de fejl, vi så har haft, og fortæller os så, okay, det er sådan, den skal laves, og så viser os det, og så lærer man noget. Det gør man ikke af DNT.

Sammenhæng mellem elevernes oplevelse af DNT og selvvurderet faglighed

Vores undersøgelse indikerer, at elever med et svagere fagligt niveau også har en mere negativ oplevelse af DNT. Resultatet afviger fra resultater i undersøgelsen af Wandall m.fl. (2018), der viste en svag sammenhæng mellem lavere karaktergennemsnit hos eleverne i skolens afgangsprøver og en mere positiv holdning til DNT. Omvendt er vores resultater i overensstemmelse med en række nationale og internationale studier, som også finder, at fagligt svage

elever generelt har en dårligere oplevelse af DNT (Nordenbo 2009; Bundsgaard & Puck 2016; Scott 2007).

At de fagligt svage elever særlig har en negativ oplevelse af DNT, er et vigtigt fund, da ét af de politiske formål med testene netop er at løfte de fagligt svage elever.

Hvis det forholder sig sådan, at de fagligt svage elever er den gruppe, som udtrykker den største modvilje imod dem, er det relevant at spørge, hvad det har af betydning for deres hverdag og trivsel. Dette kom til udtryk i fokusgruppeinterviewene, hvor flere udsagn illustrerede og supplerede den generelle sammenhæng, som vi fandt i vores kvantitative analyse mellem elevens faglige niveau og oplevelse af DNT. Herudover illustrerede en del udsagn, at sammenhængen mellem et svagere fagligt niveau og en dårligere oplevelse af DNT hænger sammen med en påvirkning af elevens trivsel. En elev i 9. klasse, der vurderede sig selv som fagligt svag, udtrykte det eksempelvis således:

Jeg føler, at det er en selvtillidsknuser, hvis man ikke kommer over middel. Man får bare at vide, du er under målet, eller langt under middel. Og så tænker man lidt, hvad kan jeg bruge det til? Udover at det gør en lidt sur, ja, man kommer bare i dårligt humør.

En andet elevudsagn udtrykker det således:

Ligesom med karakter føler man, at man bliver smidt i en bås. Hvis man kommer op i noget, som bare ikke er ens stærkeste side, så er det også sådan, altså jeg er god til det her, men det, jeg kommer op i, kan jeg ikke finde ud af. Så bliver man virkelig sat i en bås – det er du bare dårlig til, og det er ikke så fedt.

Udsagnene supplerer den kvantitative analyse og illustrerer således en mulig forklaringsmodel på, hvordan og hvorfor DNT påvirker særligt fagligt svage elevers trivsel.

Sammenhæng mellem de nationale test og elevernes mistrivsel i folkeskolen

Vores undersøgelse viser en markant sammenhæng mellem større mistrivsel og en mere negativ oplevelse af DNT blandt de udspurgte 8. og 9. klasses elever. Der er ikke udarbejdet samme indeksering af mistrivsel i andre studier, men en negativ sammenhæng mellem DNT og elevernes selvforståelse og selvværd er fremhævet i tidligere danske kvalitative undersøgelser (Andreasen 2019; Andreasen 2014; Andreasen 2015; Andersen 2012; Andreasen & Rasmussen 2014). Samme tendens ses også i den internationale litteratur (Reavy & Wiliam 1999; Harlen & Deakin 2002). Desuden påpeges en sammenhæng mellem en lavere faglig præsentation i standardiserede test og et dårligt

gere selvværd (Nordenbo m.fl. 2009; Harlen & Deakin 2002; David & Brember 1998; 1999). Følgende udsagn af en elev i 8. klasse giver et indblik i en mulig årsag til denne sammenhæng:

Jeg ved, at jeg altid går ind og yder mit 100% bedste, og hvis det så ikke er godt nok for den her computer, som sidder og laver den her test, så er det ligesom at få en hammer oveni hovedet. Det bedste, du har ydet, det var ikke godt nok. Og der synes jeg godt, at det kan være en fejl, at man får at vide, ja, du er under middel, men hvis man så har gjort sit 100% bedste, så føler man bare, nå, så er det jo bare forgæves.

Ovenstående elevudsagn giver anledning til refleksion, hvor vi anskuer det at være »under middel« som et udtryk for en sårbarhed over ikke »at være god nok« og »leve op til kravene«. Det var ligeledes den kontekst, eleven svarede ud fra i fokusgruppeinterviewet. I et andet fokusgruppeinterview fortalte en pige i 9. klasse mere uddybende, hvordan »nervøsitet« spiller ind i forbindelse med at tage testen, hvilket illustreres i dette udsagn:

Jeg tror, jeg tænker meget over det, når jeg tager testen, eksempelvis om det her spørgsmål virker nemmere end det forrige, fordi så tænker man, har jeg lige svaret forkert på en hel masse spørgsmål. Og på den måde bliver jeg usikker på det endegyldige svar/resultat. Det er tiden mellem resultatet og testen, at jeg er usikker og nervøs.

Hvilke kønsforskelle ses der ved brug af standardiserede test i folkeskolen?

I vores litteraturgennemgang fandt vi, at kønsforskelle er potentielt vigtige i forhold til at forstå elevernes oplevelse af DNT. Vigtigheden af at inddrage kønsforskelle ses også i vores undersøgelse, hvor mistrivlsen er markant større blandt piger end drenge. Mere centralt for vores forskningsspørgsmål finder vi også, at piger har en lidt mere negativ oplevelse af DNT. Det er i overensstemmelse med den internationale litteratur, der påpeger, at piger i forbindelse med standardiserede test har en større tilbøjelighed til at vende fejl og nederlag indad på en måde, som kan påvirke pigernes selvværd (Harlen & Deakin 2002; McDonald 2001; Johnson & McClune 2000; Evans & Engelberg 1988). Det er således nærliggende at overveje, om DNT bidrager til og forstærker pigernes mistrivsel. Resultaterne i vores undersøgelse underbygger vigtigheden af et kønsperspektiv på DNT.

Generaliserbarhed

Denne undersøgelse er foretaget på et antal skoleelever i 8. og 9. klasse i Aalborg Kommune. Generaliserbarheden skal således ses i den kontekst, og re-

sultaterne kan således ikke direkte overføres til hele den danske folkeskole og bør betragtes som overvejende eksplorativ i forhold til vores forståelse af, hvordan folkeskoleelever i Danmark oplever de nationale test. Den generelle relevans af undersøgelsen for særligt elever på 8. og 9. klassetrin underbygges af flere argumenter. For det første bygger vores undersøgelse på et stort kvantitativt datamateriale. I forbindelse hermed er udvælgelsen af skoler sket gennem en stringent strategisk udvælgelse baseret på geografi og socioøkonomisk social profil for at sikre et repræsentativt elevudsnit af populationen. For det andet viser eksisterende undersøgelser af den selvvaluerede trivsel, afgangsprøver og resultater i DNT, at elever i Aalborg Kommune ligger tæt på landsgennemsnittet (Aalborg Kommune 2020).) Elevernes selvvaluerede trivsel i Aalborg Kommune ligger dog lidt over det nationale gennemsnit. Da vi samtidigt finder, at mistrivsel er signifikant associeret med en mere negativ oplevelse af DNT, rejser denne forskel en spekulation om, hvorvidt oplevelsen af DNT er relativt mere negativ på landsplan end i Aalborg Kommune. Samlet set forventes det dog, at resultaterne tilnærmelsesvist repræsenterer det generelle billede blandt elever på 8. og 9. klassetrin i folkeskolen.

Konklusion

Vi har i de seneste årtier set, at folkeskolen har udviklet sig fra et grundtvigiansk værdisæt til en folkeskole med et større fokus på individet, faglige præstationer og test. Indførelsen af DNT har været en del af denne bevægelse. Hensigtsmæssigheden af denne type af test er dog omdiskuteret, og den nuværende viden om elevernes egen oplevelse af DNT har været sparsom og har peget i forskellige retninger. Denne undersøgelse viser på et bredt datamæssigt grundlag indhentet blandt folkeskoleelever i 8. og 9. klasse i Aalborg Kommune, at store elevgrupper har en negativ oplevelse af DNT, og at denne negative oplevelse hænger sammen med mistrivsel, svagere faglighed og er lidt mere udbredt blandt piger end drenge. Disse resultater bliver ekstra relevante, i perspektivet af at tidligere studier ikke på overbevisende måde har kunnet finde en association mellem DNT og læringsudbyttet generelt og i særlig grad hos fagligt svage elever. Tilbage står spørgsmålet om, hvorvidt behovet for central styring af folkeskolen kan retfærdiggøre en anvendelse af de nationale test – et behov, der også må afvejes i forhold til validitetsproblemer og den relativt begrænsede sammenhæng, der forefindes mellem resultater i de nationale test og øvrige prøver i folkeskolen.

Som denne undersøgelse illustrerer, kan inddragelsen af elevernes perspektiv på DNT udgøre et væsentligt supplerende bidrag til den eksisterende forståelse af effekten af DNT, og elevernes perspektiver og behov bør indgå i dialogen om fordele og ulemper ved et nationalt bedømmelses- og evalueringssystem. Vores resultater påpeger dog et behov for yderligere omfattende undersøgelser af, hvordan danske folkeskoleelever i flere klassetrin og i

endnu større skala oplever de nationale test i forhold til deres egen vurdering af trivsel og læring.

Taksigelse

Forfatterne vil gerne takke følgende: Skoleforvaltningen og folkeskolelærere i Aalborg Kommune for at bistå med indsamling af data, elever i 8. og 9. klasse i Aalborg, som tog sig tid til at deltage i fokusgruppeinterviews og svare på vores spørgeskema, samt kollegaer ved Center for Organisation, Management og Administration, Aalborg Universitet for kommentering på artikeludkast.

Litteratur

Aalborg Kommune (2020): Kvalitetsrapport 2020. Fundet den 19. februar 2021 på hjemmesiden:

www.aalborg.dk/usercontrols/AalborgKommune/Referater/Pdf.aspx?pdfnavn=21175893-22352311-23.pdf&type=bilag&pdfid=114756

Andersen, D. (2012): *Skoleerfaringer – fra skolestart til klassetrin som 15-årig*. I Ottesen, M.H (red): *15-åriges hverdagsliv og udfordringer*. SFI – Det nationale forskningscenter for velfærd. København.

Andersen, S.C. & Nielsen, H.S. (2019): Learning from Performance Information. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 2019, 1-17.

Andreasen, K.E., & Rasmussen, A. (2014). »I was Just an Average Girl«: Student Identities in the Context of Testing. I: Rasmussen, A., Gustafsson, J., & Jeffrey, B. (red.), *Performativity in Education: An international collection of ethnographic research on learners' experiences* (s. 131-152). United Kingdom, Essex: Ethnography and Education.

Andreasen, K.E. (2015): *De Nationale Test – nogle overordnede perspektiver på deres betydninger for pædagogikken og eleverne*. CEPRA-Striben, (18), 14-21.

Andreasen, K.E. (2019): *Nationale Test set fra børneperspektiv*. Viden om Literacy nummer 25, april 2019. Nationalt Videncenter for Læsning.

Benmansour, N. (1999): *Motivational orientations, self-efficacy, anxiety and strategy use in learning high school mathematics in Morocco*. Mediterranean Journal of Educational Studies, 4, 1-15.

Beuchert, L.V. & Nandrup, A.B. (2017): *The Danish National Tests at a Glance*. Aarhus Universitet: Institut for Økonomi, TrygFondens Børneforskningscenter.

Beuchert, L.V. & Nandrup, A.B. (2014): *The Danish National Tests: At practical Guide*. Aarhus Universitet: Institut for Økonomi, TrygFondens Børneforskningscenter.

Bundsgaard, J. & Puck, M.R. (2016): *Nationale test: Danske lærere og skolelederes brug, holdninger og viden*. Aarhus Universitet. <https://doi.org/10.7146/aul.145.124>

Bundsgaard, J. & Kreiner, S. (2019): *Undersøgelse af nationale tests måleegenskaber*. Aarhus Universitet, København. <https://doi.org/10.7146/aul.319.217>

Børne- og Undervisningsministeriet (2020a): *Om Nationale Test*. Fundet den 01. marts 2020 på hjemmesiden: www.uvm.dk/folkeskolen/eleveplaner-nationale-test-trivselsmaaling-og-progroeve/nationale-test <https://doi.org/10.7146/aul.145.124>

Børne- og Undervisningsministeriet (2020b): *Ny aftale skaber tryghed om kvaliteten af elevernes bedømmelsesresultater*. Fundet den 01. marts 2020 på hjemmesiden: www.uvm.dk/

- aktuelt/nyheder/uvvm/2020/feb/200221-ny-aftale-skaber-tryghed-om-kvaliteten-af-ele-
vernes-bedoemmelsesresultater <https://doi.org/10.6027/9789289334815-11-da>
- Børne- og Undervisningsudvalget (2020): *Rådgivningsgruppen for evaluering af de nationale test – anbefalinger*, bilag 82, januar 2020.
- Børn-, Undervisning- og Ligestillingsministeriet (2016): *Sammenhæng mellem elevernes trivsel og elevernes nationale testresultater*. Ministeriet for Børn, og Ligestilling. Styrelsen for It og læring, Notat. <https://doi.org/10.6027/anp2014-716>
- Dahler-Larsen, P. (2008): *Kvalitet i skolen*. I Bjørnholt, B. Andersen, J. G & Lolle, H. (red): *Bag kulissen i konstruktion af kvalitet*. Syddansk Universitetsforlag.
- Davies, J. & Brember, I. (1998): *National curriculum testing and self-esteem in year 2 the first five years: a cross-sectional study*. *Educational Psychology*, 18:365-375. <https://doi.org/10.1080/0144341980180401>
- Davies, J. & Brember, I. (1999): *Reading and mathematics attainments and self-esteem in years 2 and 6: an eight-year cross-sectional study*. *Educational Studies*, 25:145-157. <https://doi.org/10.1080/03055699997873>
- Doyle, L., Brady, A. & Byrne, G. (2019): *An overview of mixed methods research – revisited*. In *SAGE mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. doi: 10.4135/9781526498137.
- Egelund, N. Nordahl, T. & Andersen, P.G. (2018): *Piger og drenge i skolen*. Aalborg Universitetsforlag. FULM: Forskningsinformeret udvikling af læringsmiljøer.
- Eriksen, T.B, Lindholst, A.C. & Knudsen, S.V. (2019): *Resultater fra en spørgeskemaundersøgelse om folkeskoleelevers opfattelse/oplevelse af de nationale test*. Aalborg Universitet. DOI: 10.5278/nbmh-w514.
- Evans, E. & Engelberg, R. (1988): *Pupils' perceptions of school grading*. *Journal of Research and Development in Education*, 21:44-54.
- Ferman, I., Watanabe, Y., & Curtis, A. (2004): *The Washback of an EFL National Oral Matriculation Test to Teaching and Learning*. In *Washback in language testing: Research contexts and methods* (pp. 191-210). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. <https://doi.org/10.1093/applin/ami015>
- Ravn, K. (2019). *Nationale test: Da »ikke statistisk signifikant« blev til »markant« fremgang (inklusive diskussion)*. *Folkeskolen.dk: fagblad for undervisere*. Den 4. november 2019: www.folkeskolen.dk/937080/nationale-test-da-ikke-statistisk-signifikant-blev-til-markant-fremgang. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.18.0847>
- Harlen, W. & Deakin, C. (2002): *A systematic review of the impact of summative assessment and test on student's motivation for learning*. London: EPPi. Institute of Education, University of London.
- Johnston, J. & McClune, W. (2000): *Selection project sel 5.1: pupil motivation and attitudes – self-esteem, locus of control, learning disposition and the impact of selection on teaching and learning*, in: *The Effects of the Selective System of Secondary Education in Northern Ireland: Research Papers Volume II* (Bangor, Co. Down, Department of Education).
- Kousholt, K. (2012): *De danske nationale test og deres betydninger set fra børnenes perspektiver*. *Pædagogisk psykologisk tidsskrift*, Årg. 49, 4:273–290.
- McDonald, A. (2001): *The prevalence and effects of test anxiety in school children*, *Educational Psychology*, 21, pp. 89-101. <https://doi.org/10.1080/01443410020019867>
- Nielsen, L. Vinther-Larsen, M. Nielsen, N.R & Grønbæk, M. (2007): *Stress blandt unge*. Statens Institut for Folkesundhed.

- Nordenbo, S.E. m.fl. (2009): *Pædagogisk brug af test – et systematisk review*. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag & Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning.
- Rambøll (2013): *Evaluering af De Nationale Test i folkeskolen*. Undervisningsministeriet (Kvalitets- og Tilsynsstyrelsen).
- Rasmussen, M. Kierkegaard, L. & Rosenwein, S.V. (2019): *Skolebørnsundersøgelsen 2018 – Helbred, trivsel og sundhedsadfærd 11-,13- og 15-årige skoleelever i Danmark*. Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- Reay, D. & Wiliam, D. (1999) »I'll be a nothing«: structure, agency and the construction of identity through assessment, *British Educational Research Journal*, 25:343–354. <https://doi.org/10.1080/0141192990250305>
- Robinson, K. (2011): *Out of our Minds – Learning to be Creative*. Capstone Publishing Ltd.
- Scott, C. (2007): *Stakeholder perceptions of test impact*. *Policy & Practice*. 14, 1:27-49
- Schou, L.R. (2009): *Evalueringskultur I Danmark*. Sprog & Integration, nr. 2.
- Schou, L.R. m.fl. (2015): *Når nationale test tager livtag med folkeskolen*. *CEPRA-Stripen*, (18):38-45.
- SIF (2006): *Sundhed og sygelighed i Danmark – & udviklingen siden 1987*. Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- SIF (2010): *Sundhed og sygelighed i Danmark – & udviklingen siden 1987*. Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- SIF (2017): *Mental sundhed blandt unge – resultater fra Ungdomsprofilen fra 2014*. Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- Sundhedsstyrelsen (2018): *Danskernes sundhed – den nationale sundhed*. Sundhedsstyrelsen.
- Torring, J. og Triantafyllou, P. (red.) (2017): *New Public Governance på dansk*. Akademisk Forlag, København.
- Undervisningsministeriet (2005): *LBK nr. 880 af 19/09/2005: Bekendtgørelse af lov om gennemsigthed og åbenhed i uddannelserne m.v.*
- Undervisningsministeriet (2018): *Notat: Køn og forældreuddannelse har stor indflydelse på elevernes nationale testresultat*. Undervisningsministeriet – Af Center for Data og Analyse.
- VIVE (2020a): *Anvendelsen af de nationale test – Delrapport 5: Evalueringen af de nationale test*. Viden til Velfærd. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. <https://doi.org/10.7146/aul.145.124>
- VIVE (2020b): *Elevernes læring, trivsel og oplevelser af undervisningen i folkeskolen – en evaluering af udviklingen i reformårene 2014-2018*. Viden til Velfærd. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. <https://doi.org/10.7146/lom.v5i9.6146>
- VIVE (2020c): *De nationale tests samvariation med karakterer – Delrapport 2: Evalueringen af de nationale test*. Viden til Velfærd. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.
- VIVE (2019): *Pisa 2018 – Danske unge I en international sammenhæng*. Viden til Velfærd. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.
- Wandall, J. m.fl. (2018): *Elevernes syn på de nationale test*. Nordic Metrics.

The pupils' experience of National Tests: a questionnaire survey from strategically selected schools in Aalborg Municipality

In this article, we complement earlier research and study how pupils in Danish public schools perceive national tests and how this perception correlates with skill, (lack of) well-being and gender. The study is based on a questionnaire and focus group interviews carried out in 2019 with pupils in public schools in Aalborg Municipality. The study shows that a majority of pupils has predominantly negative views of the national test and that a more negative perception is associated with negative well-being before and after the test. Also, we find significant associations between more negative views of the national test and lower skills, less well-being, and girls (compared to boys). The associations indicate that the perception of the national test is most negative for those groups of pupils where the need for learning support is greatest. Overall, our study points to needs for bringing in broader perspectives on the effects of national tests, question the value of national tests as a learning tool, and identify a need to study further, how national tests affect pupils – personally and socially and their learning.

Keywords: National tests, evaluation, public schools, gender, well-being, skills.

Laurent Thévenot

Den store decentrering

I kølvandet på opbrudstendenser, som påvirker sociologien dybt og truer dens overlevelse som disciplin, foreslår forfatteren at integrere disse opbrud på ny gennem at begrebsliggøre dem som decentrerende kræfter, for så vidt angår disciplinens klassiske definitioner og metoder. Opbruddene kræver alle nye måder at indoptage »det sociales« hidtil undervurderede eller ligefrem ikke-anerkendte afhængigheder af de mange væsner, som er blevet skubbet til side, og som kun diverse »studier« (*studies*) har lykkedes med at bringe frem i lyset. Bevægelsen i artiklen følger en sådan decentrering af subjektet, agenten eller den sociale aktør, der ikke længere kan bevare sin centrale rolle; og de former for det fælles og fællesskabet, der hidtil ansås som marginale i forhold til samfund og kollektiver. Langt fra samfundet (1) fører bevægelsen væk fra fremmedheden (2) i en eksterioritet, som nu må integreres i begribelsen af mennesket gennem hendes afhængigheder (3). At være sammen med de og det, der før var underrepræsenteret (4), kræver et skifte i måden at danne fælleshed. Fælleshed må nu være optaget af de nære anknæytninger og åbne sameksistensen op hinsides det menneskelige, med forandringer til følge, som ikke skåner samfundsvidenskabernes underliggende normativitet. Styringsmodaliteterne undslipper metropolen (5) gennem at bevæge sig hinsides markedsøkonomien og hen til ting, der understøtter mere dybtliggende politisk-økonomiske ordninger end de omskiftelige alliancer mellem oligarker og politiske autoriteter.

Redaktionel introduktion

Denne artikel af den franske sociolog Laurent Thévenot er tidligere udgivet på fransk under overskriften »La grande décentration«. Den er udkommet i nummer 56, efteråret 2020, i det faglige tidsskrift *Journal du MAUSS* (Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales (Den anti-utilitaristiske bevægelse i samfundsvidenskaberne)). Her indgår den i et temanummer med titlen »Nous l'avons tant aimée ... la sociologie, et maintenant?« (Vi elskede den så højt ... sociologien, hvad nu?).¹ På redaktionen af *Dansk Sociologi* takker vi kollegerne på *Journal du MAUSS*, og ikke mindst prof. Thévenot, for tilladelse til at oversætte og trykke artiklen i dansk version. Læsere, som måtte ønske sig en introduktion til Thévenots sociologi på dansk, henvises til Magnus Paulsen Hansen (red.), *Engagementsregimer*, Hans Reitzel, 2016.

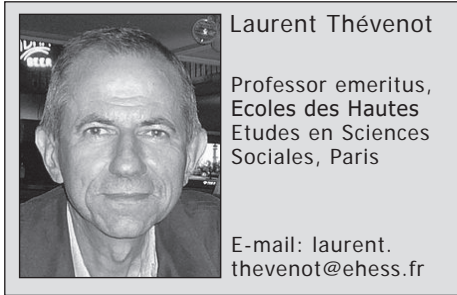
Artiklen er oversat fra fransk til dansk af Sofie Vestergaard Jørgensen. Anders Blok fra *Dansk Sociologis* redaktion har assisteret med faglig sparring til oversættelsen. Dette også i form af at indsætte forklarende slutnoter, hvor det vurderes, at teksten ellers er vanskelig at følge for en dansk sociologisk læser. De øvrige slutnoter er Thévenots egne fra originalteksten. Kantede parenteser ([...]) i teksten markerer oversætternes indskud af hensyn til læsevenligheden på dansk; for at lette læsningen undlader vi her at skrive »o.a.« (oversætterens anmærkning), idet dette altså løbende underforstås.

Indledning: Erfaringer med decentrering og gendannelse

Omvæltninger er ikke alene dramatiske, de er også interessante på grund af de rystelser, de skaber. Selv den verdensomspændende pandemi blandes ind i dem som et symptom, der er endnu mere brutalt end den gradvise opvarmning af kloden. Rystelserne får os til at rykke os i sæderne i forsøget at få fat i den tabte tallerken igen. Det vidner Alain Caillé og Frédéric Vandenberghe smukke initiativ [til dette særnummer] om; et initiativ, som følger i kølvandet på deres opfordring til at skabe en »ny-klassisk sociologi« (Caillé og Vandenberghe, 2016), som dels er antiutilitaristisk, dels bygger på en antropologi, der lægger vægt på principper som fælles menneskehed, fælles socialitet og gensidighed. Chokket ryster uden tvivl især samfundsforskerne, men det rammer alle discipliner inden for det humanvidenskabelige og humanistiske felt.

Og dog er rystelserne ikke nye, de er ikke opstået i går. Flere bølger efter hinanden har allerede forskubbet kystlinjen mellem de sociale og humanistiske videnskaber; og skulle den varslede storm ramme, risikerer digerne helt at gå over deres bredder. Man kan kun ærgre sig over ikke at have bemærket de tidligere varslende bølger og ikke at have taget de rette forholdsregler i forhold til deres omfang. Nu haster det – haster med at gøre noget; og sagens hastende karakter vender op og ned på prioriteterne. Også inden for viden-skaben, idet jagten er gået ind på opgaver, der kan løses nu, omgående.

Nødvendigheden af at handle hurtigt og effektivt, så der kan skabes mål-bare resultater på kort sigt, medfører ikke alene en redefinering af politikken,

men også en ændring af tyngden og retningen inden for de videnskaber, der bliver bedt om at bidrage med deres miljømæssige forståelser. En ny form for positivitet fører til retningsændringer, både hvad angår metode og fremgangsmåde, som på alle måder ligner tilbageskridt i forhold til de social- og humanvidenskabelige discipliners fortolkningsmæssige og konstruktivistiske orientering.² Selv socialfysikkens oprindelige positivitet diskvalificeres til fordel for videnskaber og teknikker, der griber ind i verden, og som i vidt omfang medregner det levende og ikke-levende miljø, idet de overskrider det sociale. Vi vesterlændinge, som er fanget i denne bekymring, har ikke desto mindre aldrig været så beskyttede, som vi er i denne certificerede verden, der bliver ved med at udvide sig, og i hvilken vi kan vælge og vrage. Mens arbejdet står på, fortsætter salget.

At sætte ord på omvæltningen er ikke nemt: omstyrtning, omskiftelse, forskydning. Det minder om voldsomheden i 'decentreringsen', som med Sartres ord resulterer i, at den anden kommer til syne i verden: »Således dukkede pludselig et objekt op, som stjal verden fra mig. Alting er på sin plads, alting eksisterer stadig for mig, men alting gennemstrømmes af en usynlig, stivnet flugt mod et helt nyt objekt. Den andens tilsynekomst i verden svarer altså til hele universets stivnede skred, til en decentring af verden, som underminerer den centralisering, jeg bevirker samtidig« (Sartre, 1984 [1943], p. 295).³ Dette nye objekt, som ved sin undergravning skaber en decentring, er den anden.

Men i dag er den anden ikke længere blot en social anden, en anden fra et samfund, det objekt, der giver navn til videnskaben af samme navn. Den anden er ikke længere kun en fremmed, som kommer, og som risikerer for altid at blive opfattet som fjenden. Den anden er blevet udvidet til at være alle dem, der er tilbage efter den sociale, politiske og økonomiske opgørelse: dem, som i lang tid har været fraværende i udregningerne, opgørelserne og prognoserne. Disse andre ville rent principielt udgøre en del af menneskeheden, hvis ikke det var, fordi arbejdet med at afdække deres subalterne [undertvungne] vil-

kår afslørede, at den fælles menneskehed aldrig er blevet færdigkonstrueret, fordi den hele tiden er blevet udskudt af undtagelsesregimer.⁴

Uden hverken at være glemt eller marginaliserede træder disse andre frem i fuldt dagslys, når historierne genfortælles i en revideret udgave; og her viser det sig, hvordan de er fundamentet i de verdener, hvor idealerne om lighed og frisættende kritik er blevet udarbejdet. Deres stemmer forstår at diskvalificere os som værende noget, der er endnu værre end koloniserer eller herskere, nemlig provinsielle. Den anden er ikke længere blot menneskelig, men anderledes levende, og den har ikke altid et ansigt, der hjælper os med at genkende den. De levende er endda inde i os, de er biotoper, som udgør en grundbestanddel i vores menneskekroppe, eller faktorer, der nedbryder den. Og endelig er den anden også noget livløst, som ikke udløser den decentering, Sartre talte om, men som nu tvinger os til [at foretage] en radikal forskydning for at gøre regnskabet op.

Ligesom initiativtagerne til dette særnummer svarer også de andres stemmer tilbage med en mere eller mindre lang, uensartet og konvergerende liste over korrosionspunkterne på sociologiens smukke automobil. En automobil, som vi troede kunne køre helt af sig selv, men som nu begynder at få motorstop, angribes af rust og får os til at frygte en større reparation for ikke at tale om en decideret skrotning. De mest optimistiske foreslår diverse reparationer eller ombygninger.

Selv har jeg valgt udelukkende at tage fat på disse generelle spørgsmål ud fra erfaring, i et omfang, som er mere beskedent end de store profetiske fortællinger, og som har den fordel at have været prøvet af i felten. For at undgå fragmentering ved blot at stille disciplinens svagheder op på række integreres læringen fra disse erfaringer i en sammenhængende analytisk og spørgende ramme. Den integrerende ramme sætter fokus på nogle strukturelle spændinger i det at være mennesker sammen, som endnu er fremtrædende i nutidens verden på de områder, vi vil undersøge.

Denne teksts 'jeg' refererer ganske vist til personlige erfaringer, der som oftest har indgået i de tekster, jeg har udgivet. Men der er i høj grad tale om et 'os' på grund af de mange trofaste og udbredte samarbejder og venskaber, som jeg har nydt godt af, og som vil blive nævnt, for så vidt det er muligt på denne begrænsede plads. Jeg undskylder på forhånd for de udeladelser, der måtte forekomme.

Afsnittene udfoldes forskelligt, alt efter om de allerede har været behandlet i nylige udgivelser eller, omvendt, er projekter, der endnu er under konstruktion eller sågar kun på tegnebrættet. Den overordnede vej gennem teksten tager form af en decentering, som på én gang påvirker det subjekt, den agent eller den sociale aktør, der ikke længere kan fungere som akse, og de former af det fælles og af fællesskabet, som forskydes i forhold til samfundene og kollektiverne. Langt fra samfundet (1) fører vejen væk fra fremmedheden (2), fremmedheden ved en eksterioritet, som fremover skal indlemmes i men-

neskets bekymringer qua dets afhængigheder (3). At være sammen med det, de og dem, som før blev minoriseret (4), kræver forskydninger i den fælles fordeling og opfordrer til at bekymre sig mere om tilknytninger i det nære og desuden til at åbne sameksistensen ud over det menneskelige. Det sker med dertilhørende omlægninger, der ikke skåner social- og humanvidenskabernes underliggende normativitet. Styringsformerne frigør sig i metropolen (5) gennem, ud over markedsøkonomien, at gå via ting, som støtter politisk-økonomiske forbindelser, der stikker dybere end de omskiftelige alliancer mellem oligarker og politiske autoriteter.⁵

1. Langt fra samfundet

Det første punkt vækker uden tvivl enighed hos mine samtalepartnere [i dette særnummer], og jeg vil ikke opholde mig ved det: Sociologerne kan ikke længere finde deres samfund. Tabet handler ikke kun om en indskrænkning af selve disciplinen eller om tabte begreber. Det er også et historisk objekt, der er gået tabt undervejs i fabrikationen og vedligeholdelsen af det; en fabrikation, som sociologerne har været involveret i, som var de ingeniører.

Ikke desto mindre kan jeg se indtil flere fordele ved at fjerne sig fra dette yndlingsobjekt. For det første forhindrede den på én gang meget specifikke og potentielt universelle definition af samfundet, at der blev set på andre former for fællesskaber og deres indbyrdes forhold. Når jeg skriver *fællesskab*, opfatter jeg ikke dette begreb i opposition til begrebet samfund, som hos Tönnies, men snarere som et generisk begreb, der fastholdes, fordi det giver genlyd af fordelings- og fælleshedsprocesser, der altid er problematiske og anspændte på grund af de forskelle og uenigheder, som skaber politikken. Dette politiske fællesskab udviskes imidlertid i høj grad af det allestedsnærværende samfund, på trods af at alt deri gerne kaldes politisk.

Det ser man allerede i den kritik, der opstod i kølvandet på Raymond Arons *Paix et Guerre entre les Nations* (Aron, 1962; eng. *Peace & War: A Theory of International Relations*, 1966). Alain Touraine opponerede imod ham i spørgsmålet om, hvorvidt sociologien skal behandle et samfund, som om det stod alene, eller som om det befinder sig i et anspændt, agonistisk og krigerisk suverænitetsforhold, hvilket var Arons holdning. Touraine, som er tilhænger af den førstnævnte opfattelse af sociologien, prøver at inkludere den anden opfattelse ved at hævde, at i kraft af den verdensomspændende udvidelse af industrisamfundsmodellen, så findes der nu kun ét stort samfund, industrisamfundet (Touraine, 1963). Aron understreger for sin del, at sociologien har glemt suveræniteten og spændingerne mellem forskellige suveræner; en indstilling, der er særligt relevant i dag, hvor disse spørgsmål igen er kommet i forgrunden [1].

Den anden fordel ved at fjerne sig fra yndlingsobjektet er, at man undgår at indlemme en række fænomener i det ophøjede 'samfund', der ikke nødvendigvis har samme udfoldelsesrum og samme relevans [som det antages].

Hermed tvinges sociologerne til at beskæftige sig med andre humanvidenskabelige discipliner og gruble over deres respektive nutidige ulemper samt over forholdene mellem deres forskellige analysekategorier [2].

Den tredje fordel, som ligeledes har store konsekvenser for redefineringen af sociologernes opgave, handler om, at man får fjernet nogle forudsætninger for kollektivet, der indgår i disciplinens kerneforestillinger, uanset om det handler om kollektiver i den rene forstand eller om interaktioner. Hvor der ikke er nogen tvivl om, at menneskedyret er socialt, så stiller evolutionsforskningen i dag spørgsmålstejn ved overdrevne forestillinger om menneskedyrets altoverskyggende sociabilitet. Desuden er menneskedyrene alt for forskellige og ubegribelige – vi er ved at opdage, at også deres fætre, primaterne, er det – til, at man kan fæste lid til den komplekse rute og de anordninger [*dispositifs*], der kræves for at vedligeholde et fællesskab. Et fællesskab, som alligevel forbliver omdiskuteret på grund af denne diversitet, der aldrig helt kan formindskes. Analysen af disse udrustede processer og af de spændinger, de pålægger levende væsener for at skabe en fælles menneskehed ud fra deres kroppe og deres miljø, definerer en sociologi, der er decentreret i forhold til begreber som samfundet og det sociale. En sociologi, som åbner op for fremstillinger af det fælles, der er ukendte i disciplinens historie. Som følge af denne forskydning fra det sociales centrum, der før var det foretrukne, er vi nødt til at analysere menneskets måder at leve med fremmedheden ved de andre, ved omgivelserne og ved dets eget liv.

2. Alt imod fremmedheden

Den fremmede overskrider per definition samfundets grænser. Det er unødvendigt at minde om, hvor vigtigt migrantspørgsmålet er blevet, i takt med at de mange konflikter har øget mængden af flygtningestrømme, suppleret af klimaflytningene. Migrationsproblematikken og reaktionerne på denne vil vi komme ind på i artiklens fjerde del, hvor vi vil se nærmere på spændingerne mellem nærhed og politik. Lad os lægge ud med den mere grundlæggende oplevelse af den fremmede og fremmedheden, frem for med den forskelsdiskurs, der i dag er den dominerende inden for samfunds- og politikvidenskaberne.

Den fremmedes chokafsløringer

Som Joan Stavo-Debaugue har vist i sine værker (2014, 2017), er det særdeles frugtbart både metodisk og teoretisk at analysere fællesskabet med udgangspunkt i den fremmedes opdukken. Her påviser han således, at de klassiske sociologer ikke har draget tilstrækkelige konsekvenser af dette forhold; og det samme gælder gæstfrihedsfilosofierne, i og med at de mangler en radikalt gensidig tilgang til mødet med den fremmede.⁶

Den form for decentring, som chokket ved den fremmede skaber, er blevet udforsket i forbindelse med forskning baseret på »den fremmedes me-

tode« (Thévenot, 2017a). Det sker med udgangspunkt i bi- og tværnationale undersøgelsesprogrammer, som ikke kun er komparative, men også skabt på baggrund af den heuristiske kraft, der findes i et sådant chok, til brug i et kritisk og gensidigt reflekterende arbejde hos sociologer fra to lande. Selv antropologerne, som om nogen ved noget om den fremmede, havde næppe overvejet denne gensidighed, før de flersidige 'ontologier' for nyligt blev populære og førte dem til at iscenesætte de to sider af en symmetrisk konfrontation, snarere end reelt at realisere den.⁷ En af de første gavnlige effekter af dette chok er, at der kastes lys over de normative grundprincipper, som oftest ubevidst er dybt forankret i de kategorier fra samfunds- og politikvidenskabernes, der har transnationale og trans-kulturelle ambitioner.

[Den amerikanske sociolog] Andrew Abbott lykkedes med det, ikke med udgangspunkt i bi- og tværnationale undersøgelser, men ved at studere den sociale tanke, der gennem hele 1900-tallet udstrømmede fra de forfattere, der ikke kom fra metropolen. Han brugte seks år på dette studie, der »tjente som en personlig disciplin [...] i form af en imaginær professor på et imaginært universitet« (Abbott, 2016, p. 592).⁸ Abbott fremhæver normativiteten i de samfundsvidenskaber, der beskæftiger sig med menneskelige aktiviteter, og som »når det kommer til stykket altid er en jagt efter værdier«. Han identificerer denne normativitet som »liberalismens kontraktlige ontologi« og fremhæver fire karakteristiske træk ved den: en nation med ligestillede borgere; en adskillelse af den offentlige og den private sfære; »etableringen af en liste over forkastede eller – omvendt – beskyttede særtræk, dvs. private særtræk, der skal anerkendes som offentlige«; og endelig fraværet af »intermediære institutioner« og »interne solidariteter« (ibid., p. 584, 586).

Abbott bemærker skarpsindigt, at disse særtræk stadig findes i hjertet af »den feministiske, postkoloniale og *queer* litteratur samt i andre forskellige polemiske korpusser«, og at »disse skrifter for en stor dels vedkommende indskriver sig i kontraktualismens logik«. Deres mål er typisk at revidere listen over beskyttede særtræk og beskyttelsesvilkårene eller at ændre listen over forbudte elementer og vilkårene for eksisterende forbud (ibid., p. 588). Abbott anerkender, at antropologerne har en vis rolle at spille i forhold til at hjælpe os med at »acceptere, at resten af verden ikke længere blot skal ses som levninger efter de moralsk ophøjede metropoler«. Men han tilføjer, at »deres arbejde er fanget i Vestens normative ontologier«. Og til tilhængerne af de postkoloniale studier, som kritiserer dette forhold, svarer han, at »på forholdsvis paradoksal vis [har de] i høj grad lænet sig op ad de samme kontraktlige begreber som det normative korpus, der dominerer inden for samfundsvidenskaberne« (ibid., p. 588, 591).

Minoriserede menneskers gengældte fremmedhed

Det mindreværd, der ofte karakteriserer den fremmede i øjnene på det samfund, hun henregnes til, er blevet bragt til syne i en udvidelse, der både be-

handler dette samfunds ydre og indre. Det er sket takket være den bevægelse inden for kritiske humaniorastudier, der har engageret sig i at få anerkendt den voksende liste over ofre for dominerende minoriseringer. Denne fælles bevægelse inden for *minorities, gender, queer, subaltern* og *postcolonial studies* har ofte føjet sig til – eller erstattet – de eksisterende sociologier, uden dog at medvirke til at ændre de analytiske rammer. Ifølge Andrew Abbott kan det skyldes, at den radikale flerhed ikke indfanges af multikulturalismen eller af begrebet 'kulturel forskellighed', som »efter 1980 er blevet tæmmet til at blive en slags beskeden tilføjelse til liberalismens samme gamle – og begrænsede – normative ontologi« (ibid., p. 592).

Inden vi i næste afsnit vender tilbage til denne liberale multikulturalisme, skal det bemærkes, at der findes forskellige holdninger til arven efter den vestlige tænkning. I sin berømte tekst »Can [the] Subaltern speak?« insisterer Gayatri Chakravorty Spivak på 'imperialismens snævert set epistemiske vold' (Spivak, 1988, p. 287). Derimod bør den mindst lige så kendte *Provincializing Europe* af Dipesh Chakrabarty, ifølge forfatteren selv, ikke ses som en afvisning af den europæiske tænkning. For efter afslutningen af den europæiske imperialism forbli­ver den europæiske tænkning en gave, der gøres krav på, »i en antikolonialistisk taknemmelighedsånd« (Chakrabarty, 2000, p. 255). Frantz Fanon, [fortsætter Chakrabarty], som i *Les damnés de la terre* [*Fordømte her på jorden*] »klamrer sig til Oplysningstidens forestillinger om menneskeheden – selvom han vidste, at den europæiske imperialism havde reduceret denne tanke til et billede af den hvide kolonisator – er nu selv en del af verdensarven efter alle de postkoloniale tænkere« (Chakrabarty 2000, p. 5).

Fanon selv skrev: »For den tredje verden handler det om at påbegynde en historie om mennesket, som på én gang tager højde for de af og til fantastiske teser, som Europa underbygger, men også for Europas forbrydelser«. Dette fordi »det er i Åndens navn, den europæiske ånd forstås, at Europa har retfærdiggjort sine forbrydelser og legitimeret det slaveri, som fire femtedele af menneskeheden var underlagt« (Fanon, 2002 [1961], p. 302-304). Mohamed Harbi, som samarbejdede med Fanon efter anmodning fra den algeriske republiks provisoriske regering (GPRA), skriver ikke desto mindre i efterordet til 2002-udgaven [af Fanons bog], at »Fanon på grund af sin situation – han levede i kontakt med forholdsvis agnostiske aktivister – ikke kunne vurdere, hvor ubetydelig en plads oplysningstænkningen havde i de kulturelle algeriske rum. Denne tænkning var kun en lille biflod til den flod, som var oprindelsen til, at en majoritet, der var mere følsom over for religionens indflydelse, tilsluttede sig FLN [Front de libération nationale (Den nationale befrielsesfront)]« (Harbi i efterordet til Fanon 2002, p. 308).⁹

Som en foregribelse af den postkoloniale litteratur skriver Sartre i forordet til Fanons diagnose i *Les damnés de la terre* om, hvordan arbejderne bliver udnyttet af borgerskabet, der på deres side sørger for at inkludere dem i vores [menneske]art, så de »frit kan sælge deres arbejdskraft«. Og han skriver om

det kontraktløse tvangsarbejde, som, »idet det forkaster metropolens universalisme«, kun lovligt kan udplyndre, underkue og slå ihjel ud fra »et princip om, at den koloniserede og mennesket ikke er hinandens lige« (Sartre, 2002 [1961], p. 23).

Fremmedheden i det hudløst nære

Kan man skabe sameksistens med en fremmedhed, som er indskrevet i en kolonial udbytnings fortid? Den indlysende uforenelighed mellem den fælles menneskelighed og en undertvingelse, der går så langt som til slaveri, og som maskeres bag racialisering og den racemæssige minorisering, som de hvide koloniherrer har opereret med – fordømmer det ikke for altid deres prætensioner om at leve sammen? Lad os se på fire modsætningsfyldte svar, som har gjort det muligt at tage fat på de decentrerede tilgange til disse brændende spørgsmål, rettet mod en hudløst nær sameksistens, der virker som et ekko af Fanons referenceværk [*Sort hud, hvide masker*] (2015 [1952]).

Det første svar kommer fra antropologer, som selvom de er arvtagere af en hvid kolonialisme – her vil jeg bl.a. citere to kvinder – har forsket i nærhedsforhold mellem koloniserede og kolonister; en forskning, der er både grundig og modig, eftersom den ikke fandt nåde for øjnene af den kanon, som visse vogtere af *post-colonial studies* har etableret [3]. Jeg nævner her blot to personer, som har bidraget til denne udforskning, og ikke uden at møde kritik fra deres ligesindede – nemlig Ann Stoler og Fanny Colonna. Stoler har på baggrund af sin forskning i kolonitidens Indonesien fremsat det argument, at »tærsklerne for racemæssigt tilhørsforhold, seksuel adgang og kolonial status ikke var 'private' steder, hvor man kunne finde ro eller trække sig tilbage«. De var derimod anledninger til, at »racen blev testet« i forhold til »imperiets stramme og slappe bånd«, hvori »relationer eller magt blev knyttet og strammet, slækket på og ophævet, viklet sammen og bundet op« (Stoler, 2006b, p. 3).

Fanny Colonna, som er arvtager efter en dobbelt fortid, på én gang 'sortfod'¹⁰ og forkæmper for Algeriets uafhængighed – og mærket af den ultimative vold i forbindelse med FLN's drab på hendes 47 år gamle far – har begået et enormt og ualmindeligt oplysende værk om Aurès, Kabylien og Sahara (se især: Colonna, 1995, 2010; Colonna og Le Pape, 2010) [4]. Det gør hun ved i sin tilgang at inkludere »en uigenkaldelig mistro over for en alt for skematisk opfattelse af det tvangsforhold, der udøves fra samfundets øvre lag mod dets bund og afspejles i et groft forenklet binært system (dominans/underkastelse, autoritet/modstand, og lad os bare fortsætte: lærd islam/folkelig islam, skriftkultur/mundtlig kultur, by/land)« (Breviglieri, 2013b). Marc Breviglieri, hvis eget arbejde bygger på analyser af tilknytningsforhold (Breviglieri, 2013b), påpeger, at der eksisterer en kløft mellem det indeksparadigme fra Carlo Ginzburgs mikrohistorie i jagten på marginalitet (Ginzburg 1980, 1989 [1986]), som Colonna også tilslutter sig, og så den undersøgelse, hun faktisk laver af

»nærhedsbåndene mellem steder, mennesker og levemåder«.¹¹ I sin undersøgelse forsøger hun at finde frem til det, som folk, der står hinanden nær, udveksler og tilskriver hinanden (Colonna, 2004, p. 23).

Det andet svar kommer fra den forskning, som et hold antropologer har foretaget i et land, der engang var koloniseret, og hvoraf der er opstået en sameksistens, nemlig Brasilien. Idet de på én gang tager afstand fra en subaltern [undervunget] position som dét, der kan forsyne den vestlige antropologi med sit epistemiske terræn, og fra risikoen for at skematisere »epistemologierne fra Syd« (de Sousa Santos, 2011), så giver de brasilianske antropologer og sociologer os en skematisk komposition, der ligger midt imellem lighedsorienteret samfundssind og hierarkisk overvejelse, alt efter »moralisk substans« (se især: L.R. Cardoso de Oliveira, 2005; DaMatta, 1983 [1978]; Kant de Lima, Eilbaum og Pires, 2007; Lobão, 2011; Mota, 2014a; Simões, 2010). Disse bidrag gør det, i anden omgang, muligt at kaste et kritisk blik tilbage på behandlingen af en etnisk og kulturel fransk pluralitet, som ellers er vanskelig at gribe (Mota, 2014a, 2014b, 2017).

Det tredje svar kommer fra den liberale politiske tradition, som foreslår en formel for fællesskabet, der er åben for forskellighed. I stedet for at lade deres stemmer høre ved at *forstærke* dem, indtil de antager størrelse af et fælles gode, så skaber personerne et mangesidigt fællesskab ved at hæve sig op over deres intime familiaritet og antage størrelse som individer, der tager del i det offentlige ved at tilkendegive deres *præferencer*, holdninger og 'interesser'.¹² Disse interesser fremstilles som individuelle *valg*, som individerne egenhændigt er ansvarlige for; en blanding, som sikres gennem *forhandling* mellem præferencerne. I sin multikulturelle variant gør denne liberale grammatik det nødvendigt at lave folks kulturelle tilknytninger om til 'holdninger', som er offentligt identificerbare og kan vælges individuelt. Det resulterer i en nødvendig stilisering, som fremkalder kritik af 'stereotypen' på baggrund af en misforståelse af dens eksistensberettigelse.

Analyser af sameksistensen i aktivistiske fællesskaber – hvor man som udgangspunkt er fjendtligt indstillet over for dominerende individer og i øvrigt er særligt følsom, refleksiv og kritisk over for den postkoloniale arv – vidner om en politisk transformation, der fører til en genopdagelse af de individuelle interessers liberale grammatik. Stavo-Debaugé har gennem længere tid observeret udviklingen i et sådant aktivistisk fællesskab, som samfundsmæssigt, ligheds-mæssigt og solidaritetsmæssigt er åbent over for fremmedheden hos sorte afrikanere, og som genopdager den liberale grammatik for individuelle interesser. Det gælder fortrinsvis den type interesser, som ligger fjernest fra grammatikkens normative referenter, og som er en reaktion på vanskelighederne i et fællesskab, der ellers truer med at flås i stykker af religionen (Stavo-Debaugé, 2014).

Gudernes kamp med samfundet

Der findes ganske vist både religionssociologi og *religious studies*. Men det, der er på spil i dag, er noget andet, og det påvirker den teologisk-politiske sokkel, hvis sekularisering [sociologi-]disciplinen er bygget på. Trostilkendegivelserne skaber langt dybere forskelle mellem mennesker og i konstitueringen af fællesskaber med andre skabninger, end den multikulturelle reduktion tager højde for, når den beskæftiger sig med religion; en tilgang, der giver anledning til angreb og reaktioner.

Vi har set, hvordan Harbi tog afstand fra Fanon i sit ønske om at give religionen mere plads på bekostning af oplysningstankerne. Også Spivak og Chakrabarty, som tager udgangspunkt i Indiens historie, er trods indbyrdes holdningsforskelle enige om, at religion spiller en vigtig rolle. Ligesom Abbott bemærker Chakrabarty, at størstedelen af de samfundsvidenskabelige eksperter »ræsonnerer på liberal og verdslig vis«. Ifølge Chakrabarty handler dette ikke om, at de personligt vedkender sig liberalismens fordele i højere grad end andre, men skyldes, at liberalismen er »indskrevet i deres vidensprotokoller og deres institutionelle procedurer« (Chakrabarty, 2000, p. 236). Chakrabarty bemærker desuden som flere andre, at Lockes »selvstændige, uafhængige og ejendomsbesiddende individ« er forankret i den kristne teologiske idéer om forholdet mellem menneskene og deres skaber, og at disse teologiske funderede læresætninger er blevet »verdsliggjort i visse af den moderne, liberale, og marxistiske politiske tænkings fundamentale grundsætninger«. Han konstaterer desuden, at historien om verdsliggørelsen af den bengalske tænkning langt fra er den samme som i Europa, »ligesom guderne og gudinderne i nutidens Bengalen heller ikke er sekulariserede på samme måde som den Gud, der er begavet med kristendommens fornuft« (ibid.).

Roger Friedland har – inspireret af begrebet om gudernes kamp hos Max Weber – udviklet en original tilgang til værdi-guderne i vores samtid og til politiseringen af troen, hvor stat og religioner kæmper om kroppene (Friedland, 2011). Denne tilgang har gjort ham bevidst om evangelisternes støtte til Trump: »Trump behandles som en inkarnation af den rene magt. Han gør ikke reklame for at prøve at overbevise sine vælgere. Han tilbyder at lade sig vælge af dem; en handling, der skal vise deres tro på ham. Han giver dem mulighed for langt om længe at være sig selv; at stille sig bag en vinder, der afspejler dem og forsvaret dem, og som vil gøre de bedste forretninger i deres navn. Han tilbyder dem frelse. På konventet råbte folkemængden ikke »Yes, we can«. De råbte snarere »Yes, you will.« (Friedland, 2016).

3. Menneskelig på grund af sine afhængigheder: Anknytninger til det levende og ikke-levende miljø

Lad os nu vende tilbage til det perspektiv, som betyder, at mennesket betragtes ud fra dets miljø. Snarere end ud fra en autonomi i samfundet og hos den enkelte borger – som ofte fejlagtigt forveksles med uafhængighed – foreslår

vi, at det er gennem afhængighederne, at man fremover anskuer dannelsen af mennesket. Det skal bemærkes, at disse afhængigheder – som sociologien ikke har taget mål af og derfor har gjort til et ufuldkomment objekt – allerede ligger til grund for de decentrerende bevægelser, som er gennemgået ovenfor. Ud fra en bred og pluralistisk forståelse af, hvad der menes med miljø og med økologien af menneskets forhold til dets subsistens- og anknætningsmiljø, peger alle tekstens temaer mod denne økologi af mennesket i fællesskab i bred forstand.

Valoriseringen af naturen

Lad os stille spørgsmålet igen med udgangspunkt i naturen; et begreb, som tidligere blev adskilt fra menneskets kulturer og siden er blevet opgivet. For knap 30 år siden undersøgte Claudette Lafaye og jeg (Lafaye og Thévenot, 1993) med udgangspunkt i miljøkonflikter og i vores egne igangværende undersøgelsesfelter (Lafaye, 1989; Thévenot, 1996a, 1996b), hvorledes »påkaldelsen af naturen ændrer konstruktionerne af kollektivet og det fælles bedste« (Lafaye og Thévenot, 1993) [5]. Vi studerede tre måder at tage naturen i betragtning, som hver implicerede en voksende grad af forskydninger. Disse modaliteter vil jeg gennemgå her, idet jeg holder mig den efterfølgende debat in mente (Barbier, 1992; Blok, 2013; Latour, 1995, 1999).

Rent analytisk placerede vi modaliteterne inden for rammene af de *værdiordener*, som Luc Boltanski og undertegnede netop havde fremlagt (Boltanski og Thévenot, 1987, 1991), og som en afstikker til disse. I denne analytiske ramme er der ikke eksplicit tale om menneskets miljø, sådan som der er det i det efterfølgende stadie af engagementssociologien. Ikke desto mindre antager de ikke-menneskelige omgivelser en vigtig plads i analysemodellen. Dette er relativt usædvanligt i forbindelse med en analyse af politiske og moralske spørgsmål, der normalt placeres midt i de menneskelige relationer. Vores analytiske model skyldes især vores særlige fremgangsmåde, hvor vi kombinerede klassikere inden for politisk filosofi med praktiske vejledninger til handling. Resultatet af dette var en usædvanlig undersøgelse af de politiske og moralske filosofier, hvor disse særligt blev relateret til fysiske miljøer. Det, vi forstod ved begrebet 'virkelighedstest', er siden blevet en central del af den såkaldte pragmatiske sociologi, der her adskiller sig fra ren erfaringsfilosofi. Det vidner vores betegnelse af virkeligheden som 'verden' eller 'natur' også om.

Denne analytiske ramme gør det muligt at præcisere, hvordan miljøet forstørres forskelligt til et fælles bedste i henhold til den enkelte værdiorden. Dette var den første modalitet for en valorisering af naturen, som Lafaye og jeg behandlede i vores artikel. Således betegner den domestiske værdisætning miljøet som et territorium – eller et terroir – som valoriseres på baggrund af en hierarkiseret tradition. Det er her en anderledes kvalificeret natur, der valoriseres af *inspirationens* værdiorden, en natur, som gør indtryk og skaber

vibrationer. Eller som forstørres solidarisk af den *civile* værdiorden i en stat, der ligeledes gør naturen tilgængelig for alle i den offentlige brugs tjeneste.

Den anden modalitet, vi undersøgte, var tilblivelsen af et nyt legitimt vurderingsprincip for kritik og retfærdiggørelse, en ny *grøn* værdiorden, efter samme model som de andre værdiordner. Observationerne tydeliggjorde, hvad der hindrede udviklingen af en grøn orden: »I den grønne orden støder metoden til evaluering af situationens økologiske karakter imod vanskeligheden ved at etablere en ækvivalent, der er i stand til at gøre menneskene sammenlignelige«. Endvidere »mangler der de nødvendige kvalifikationsværktøjer til en decentral implementering, som bør opfylde to kriterier: tilgængelighed for alle, sådan at den kritiske kapacitet sikres; og sammenhæng mellem lokale vurderinger eller beslutninger og en generel nødvendighed, således at alle kan sætte deres mest daglige og banale handlinger på prøve ud fra ren økologisk forsigtighed« (Lafaye og Thévenot, 1993, p. 513). Ser man på den forskning, der er foretaget i løbet af de sidste 25 år, kan det konstateres, at disse forhindringer er ved at blive fjernet: Indikatorerne er blevet mangedoblet – uden dog at blive ensrettet – og en ny form for ækvivalens og evaluering i hverdagen er blevet intensiveret. Imidlertid udtømmer disse to første modaliteter ikke omdannelserne af konstruktionen af kollektivet og det fælles bedste [i kølvandet på miljøproblemer].

Den tredje modalitet for forskydningen af de politiske konstruktioner er den mest gennemgribende. Den indebærer, at man fjerner sig fra storhedsgrammatikken og fra konstruktionerne af det fælles bedste ved at bryde med princippet om, at den fælles menneskehed er grundlaget for at evaluere det gode og for den kritiske kapacitet. Bruddet er her ikke en følge af en begrænsning af samfundet, sådan som ved mange andre krænkelser (slaveri, racisme, racehygiejne ...), men skyldes derimod en udvidelse, der rækker ud over mennesket.

Lad os – som optakt til næste afsnit, der handler om aktuelle spekulationer omkring en udvidelse af dette fællesskab via en decentrering af mennesket – tage et blik på »referencegruppens grænser«, som vi undersøgte, og som stadig er relevante i dag. Den første grænse omhandler de kommende generationer: »I det øjeblik, den fælles menneskehed skal forny sig selv i forhold til en effektiv kritisk kapacitet, der sætter de udførte handlinger *på prøve*, er en sådan udvidelse relativt problematisk« (ibid., p. 515). Denne grænse svarer til Rawls' teori om retfærdighed, fordi denne udspringer af et rationelt samarbejde mellem sårbare aktører, såvel som til de af værdiordenerne, der skabes af en pragmatisk tilgang til retfærdiggørbare domme.

Selv mellem samtidige personer og nuværende generationer har de yngre generationers stemme i høj grad bidraget til den nylige styrkelse af en kritik, der tager udgangspunkt i den grønne værdiorden. Opblusningen af miljøspørgsmålet hos denne fremtidens generation, der har forstået, hvor presserende spørgsmålet er, går endda så langt som til at forstyrre den politiske

repræsentations tidsmæssige og rumlige distance; et træk, som også ses i populismen.¹³ Desuden er dannelsen (forstået i betydningen 'undfangelsen') af mennesker – som der regelmæssigt sættes spørgsmålstegn ved ud fra et miljømæssigt argument om stigende befolkningstal – et af de største spændingspunkter mellem menneskets behov og behovet hos alt det levende, som mennesker er bygget af [6].

Den anden udvidelse, vi [Lafaye og Thévenot, 1993] nævnte, førte gennem begrebet 'arv', der også har til formål at skabe bånd mellem generationerne. Den tredje grænse, hvis forskydning er den vigtigste og den, der får størst konsekvenser, adskiller mennesker fra andre levende og ikke-levende væsener i miljøet. Denne forskydning påvirker lov og etik (vi analyserede dengang Collingwood, Lovelock, Naess, Singer og Paul Taylor) og afviger endda fra menneskets normative udrustning, idet den anvender økosystemets systemiske model og dets evolutionsmæssige dynamik. Vi afsluttede artiklen med »blandingen af valoriseringsfigurer [... og de forskellige] integrationsmodeller (værdiorden, system, evolution)«, der skaber »tøven i evalueringerne«. Vi fremhævede her den »plads, der tildeles såvel mangfoldigheden som de særegne livsformer«, en dobbelthed, der således »slutter sig til en kulturanthropologisk indstilling, der sigter mod at bevare folkenes og traditionernes særlige karakter«.

Den miljøbestemte tilblivelse af værdiordener og fælles goder: De holdbare samfunds økologi

På denne decentrerende vandring er det vigtigt at vende tilbage til den omvendning af perspektivet, som senere blev foreslået i forbindelse med en refleksion over værdiordenernes miljøbestemte tilblivelse, illustreret ved eksemplet med den spirende informationsmæssige værdiorden (Thévenot, 2001, 2015a). I stedet for at koncentrere politik og moral omkring et fællesskab af mennesker på bekostning af enhver anden afhængighed, så er det med udgangspunkt i »anknytningen til deres miljø« – herunder artefakterne – at man kan forstå oprindelsen af de værdiordener, der er egnede til det fælles bedste.

»Den systematiske generalisering af, hvordan mennesker bemægtiger sig deres miljø, er en historisk proces. Men den afhænger også af de potentielle evner, som menneskekroppen, naturen og menneskets artefakter giver. [...] Den igangværende dannelse af en ny type systematiske forbindelser, i form af 'information', afspejler processens materielle og ideologiske aspekter. Det begynder med udviklingen af en række teknikker, der forbedrer menneskets kommunikationsmæssige evner. Opbygningen af passende systemer til kommunikation af information er en betingelse, der går forud for, at de 'informationsmæssige' evner kan sammenlignes. [...] Når dette er blevet udbredt, gør et bestemt forhold til tingene bestemte situationer sammenlignelige. [...] En sådan sammenligning åbner derefter vejen for en undersøgelse af det [fælles] gode, som sådanne evner ville kunne bidrage til, samt til en undersøgelse af

de former for uretfærdigheder, der ligger i den faktiske fordeling af dem. [...] Således kan den på én gang materielle og ideologiske udarbejdelse af et nyt relations-system [mellem mennesker og deres miljø] føre til, at der defineres en ny type fælles bedste, der ville kunne underbygge en generel 'informati- onsmæssig værdiorden'. [...] Spørgsmålene om retfærdighed og overvejelser om det gode og realiseringen af det kan kun udvikles, hvis der forud for dette etableres systematiske forbindelser mellem mennesker og deres naturlige el- ler artefaktuelle miljø« (Thévenot, 2001).

Valoriseringen af de systematiske forbindelser mellem mennesker og de- res miljø afviger dels fra Jürgen Habermas' strengt kritiske overvejelser om- kring deres indtrængen i 'den kommunikative handlen' (Habermas, 1987) [7], dels fra Niklas Luhmanns systemteori om den enhedsgivende kodning af autopoietiske systemer (Luhmann, 2013 [2002]). Denne kodning er ganske rigtigt beslægtet med de formmæssige investeringer, der kræves for at kunne udbrede de systematiske forbindelser ved at give dem samme værdi.¹⁴ Men den rækker ikke til en valorisering af dem. Desuden vil vi kunne se i næste afsnit, at overgangen fra en systemmodel til et uenighedsrummende fælles- skab skaber spændinger i forhold til udvidelsen af fællesskabet mod miljøet.

Værdiordenernes miljøbestemte tilblivelse, som er relateret til en udbre- delse og valorisering af menneskets kapacitetsmæssige afhængigheder af miljøet, er allerede skitseret for de forskellige værdiordener (Thévenot, 2001, 2015a). Lad os vende tilbage til den *industrielle* værdiorden, som vi knyttede til Saint-Simons politiske filosofi; en vigtig figur både i forhold til udviklingen af en social tænkning, der afhænger af et produktivt teknisk miljø, og i forhold til sociologien som disciplin (Boltanski og Thévenot, 1987, 1991). Saint-Simon er desuden direkte knyttet til den såkaldte ekstraktive modernitet. Denne mo- dernitet er på én gang destruktiv, på grund af sin udbytning af de menneske- lige arbejder- og koloniverdener og af naturens fossile materialer, kulstof og olie; og samtidig genererer den demokratiske idealer og værktøjer (Mitchell, 2011).

Evnnernes tilblivelse baserer sig på ibrugtagning af værktøjer og teknikker, men den *industrielle* værdiordens valorisering kræver mere end dette. Den kræver nemlig »en generel formatering af ting og mennesker ud fra standar- diserede, målbare tekniske evner, og ikke ud fra den personlige eller lokale viden, der ligger i håndværket [...]. De ord, der bruges til at beskrive [per- sonernes] funktionelle egenskaber, kan ligeledes bruges til at benævne tin- gene. De forøges, når de er effektive, produktive og operationelle. De benytter værktøjer, metoder, kriterier, planer, tal osv.« (Thévenot, 2001). Således duk- ker den miljømæssige tilblivelse af en produktionsmæssig mestring op, der langt fra er en rent menneskelig dyd, men derimod skyldes en bestemt øko- logi.

Christophe Bonneuil og Jean-Baptiste Fressoz viser i deres miljøhistorie – der vender sig imod modernitetens sædvanlige fortællinger – at 'industri-

ordenen' og dens storhed i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede fungerede som en støtte for den 'miljøbevarende' gren af [de socialt virksomme] kritikker. De var imod naturspild, og de mente, at der skulle rådes bod på dette spild »ved en styrkelse af den industrielle logik: kultivering af naturen, optimering af flowet, begrænsning af tab, justering af prøver, standardisering for at kunne forvalte bedre på lang sigt. Hertil kunne man desuden medregne 'videnskabeligt skovbrug', præsident Théodore Roosevelts politik og den urbane hygiejne« (Bonneuil og Fressoz, 2016 [2013], p. 296).

Omvendingen i perspektivet på de politiske og moralske konstruktioner – og dermed også på de sociologier, der stammer herfra – som muliggøres af, at vi indskriver politiske filosofier i 'naturer' eller 'verdener', der udgør værdiordenernes miljømæssige fundament – denne omvending er i aktion i den 'idéernes miljøhistorie', som Pierre Charbonnier (2020) har skabt. Det har han gjort ved bredt at sammenfatte historiske værker, der giver plads til miljøet og til de mennesker, der overses på grund af udbygningen af den; og ved at kombinere dette med en grundig genlæsning af klassiske politiske og moralske filosoffer.

Christophe Bonneuil og Jean-Baptiste Fressoz havde allerede i deres historieskrivning om det antropocæne protesteret mod »fortællingen om en miljømæssig opvågning, hvori det påstås, at vores generation skulle være den første til at anerkende den miljømæssige ubalance og stille spørgsmålstejn ved den industrielle modernitet«. ¹⁵ Det er en fortælling, som »afpolitiserer den lange antropocæne historie« ved at »fratage tidligere samfund en reflektiv bevidsthed« (Bonneuil og Fressoz, 2016 [2013], p. 195). Eftersom Bonneuil og Fressoz begge var optaget af at forklare »den miljømæssige påpasselighed (*phronêsis* på græsk) hos det moderne menneske«, opridsede de med tilbagevirkende kraft seks »grammatikker for reflektiv bevidsthed om miljøet [...]: *circum-fiisa*'erne [»omverdens-lærerne«] ¹⁶ og miljøet, klimaet, naturens økonomi, samfund-natur-metabolismen, termodynamikken og udmattelsen« (ibid., p. 197). Deres definition af disse grammatikker ligger tæt op ad de storheds- og værdiordener, der gør det muligt at af-singularisere med henblik på at øge generaliteten i det fælles bedste navn: at »af-singularisere særlige eller lokale kampe ved at knytte dem til definitionen af et almenvelle, der blander sociale skikke og naturlige væsener« (ibid.). Dog beskriver Bonneuil og Fressoz snarere nogle struktureringstematikker, der skaber regler for praksis, end de beskriver politiske konstruktioner af et fællesskab med naturen. Dette sidste kræver, at man dæmper de dybe spændinger ved at opbygge en ny slags flersidigt fællesskab. Det vender vi tilbage til i et senere afsnit.

Miljøbestemt tilblivelse af engagementer og personlige goder: Den holdbare personligheds økologi

Efter at have set på den omvending af perspektivet, der består i at henregne de politiske konstruktioner til en miljøbestemt tilblivelse af formler for sam-

mensætningen af *fællesskaber*, skal vi nu se på en tilsvarende omvendning, der forudsætter, at man henfører sammensætningen af *personligheder* til forskellige afhængigheder af miljøet. Disse afhængigheder valoriseres i form af personlige goder og forenes i dannelsen af et menneske. I lyset af fornyelsen af samfundsvidenskaberne, der skyldes en mere dybdegående analyse af begrebet om handling, er denne økologiske decentrerings mere radikal med hensyn til forestillingerne om 'aktøren', 'subjektet' eller 'agenten'.

Variationerne inden for menneskeslægten, der typisk omtales som 'kulturer', skyldes især, at der findes mange måder at betragte disse afhængigheder på. Vesten er ikke den bedste position, og det er i antropologien over andre kulturer end den vestliges, at de vestlige forfattere, der er mest opmærksomme på denne perspektivændring, har fundet støtte. Det gælder fx geografen Augustin Berque, der har udviklet en 'mesologi' på baggrund af sine felterfaringer fra Japan (Berque, 1996);¹⁷ og François Jullien, der med udgangspunkt i kinesisk kultur taler om 'tingenes tendenser', der strider mod den instrumentelle agents 'teleo-logik' (Jullien, 1992). Det skal siges, at forskydningerne ofte har draget fordel af to forskellige filosofiske traditioner. Den kontinentale fænomenologi og den pragmatiske nordamerikanske arv går forskellige veje i deres behandling af menneskets plads i verden; hvor førstnævnte lægger vægt på intentionalitet, så anlægger sidstnævnte et naturalistisk syn på organismernes miljøtilpasning.

Den antropologiske disciplin er derfor per definition mere favorabel end andre discipliner i forsøget på at gribe disse forskydninger i måden, hvorpå mennesket henregnes til sit miljø. Antropologien møder systematisk de ikke-vestlige kulturer, hvor menneskets afhængigheder får anerkendelse og den repræsentation, som udebliver i Vesten. Denne fremmedgørelse er langt fra almindelig inden for sociologien. Desuden lægger den antropologiske metode vægt på kroppene, bevægelserne og deres redskabsmæssige forlængelser i kontakten med miljøet, hvilket favoriserer miljømæssige teorier om mennesket. Det ser man særligt hos André Leroi-Gourhan (1964, 1965) og André-Georges Haudricourt (1987 [1948]), hvor opmærksomheden på denne relation til miljøet endelig indskrives i disciplinens evolutionære orientering.

Fra forsoningen mellem antropologien og de kognitive videnskaber er der opstået en forskydning i samme retning [8]. Jean Lave har optegnet rammerne for en 'siteret erkendelse' (*situated cognition*) (Lave, 1988) med udgangspunkt i observationer af liberiske skræddere og californiske supermarkedskunder. Disse observationer afslørede en interessant kontrast mellem deres regnefærdigheder i velkendte situationer og deres manglende matematiske evner. Edwin Hutchins, elev af den kognitive antropolog Roy D'Andrade – der allerede selv var opmærksom på den førnævnte kontrast – har udviklet det vigtige begreb 'distribueret erkendelse'. Begrebet understreger bidraget fra agentens miljø til det, der normalt tilskrives agentens egen erkendelse, samt 'kropslig-

gørelsens' (*embodiment*) rolle i forhold til information og koordinering mellem agenter præget af denne type inkorporeret erkendelse (Hutchins, 1995).

Den velkendte STS-bevægelse (*Science and Technology Studies*, på dansk *videnskabs- og teknologistudier*) har bidraget væsentligt til decentreringsen af det menneskelige subjekt, i og med at opmærksomheden er flyttet til subjektets tekniske og videnskabelige miljø. Bruno Latours eget bidrag har overskredet grænserne for dette felt ved også at omfatte miljøet og de politikker, der integrerer det. Fra den oprindelige model i *Irréductions* (Latour, 1983), og efter at hans idéer er blevet inkluderet i den bredere retning kaldet 'aktør-netværk' [ANT], har netværksfigurationen modsat sig det lokales og det globales skala. Disse erstattes med den relative tyngde af knudepunkterne i netværket, som alt efter deres forbindelsesmæssige intensitet måler omfanget af et 'obligatorisk passagepunkt'. Modellen modsatte sig også begrebet handling og erstattede det med en forbindelse mellem menneskelige og ikke-menneskelige 'aktanter'.

Denne model placerer mennesket ind i et væv af netværksforbindelser, der repræsenterer dets miljø. Til gengæld tillader modellen ikke en skelnen mellem forbindelsesmåder og valoriseringen af dem. Modellen kan ikke afgøre, hvad der adskiller en nær tilknytning fra andre forbindelser til miljøet, og den tillader heller ikke at analysere de spændinger, der opstår som følge af disse mange engagementsmåder og tilknyttede vurderinger. Latour har i øvrigt valgt at bruge udtrykket 'anknytning' (*attachement*) om alle disse netværksforbindelser for at skabe en handlingens 'mellemvej', der hverken er aktiv eller passiv (Latour, 1999). Han citerer nogle af de ovennævnte forfattere – herunder forfatteren til *familiaritetsregimet*¹⁸ – dog uden at skabe en ramme, der kunne bruges til at analysere mangfoldigheden af forbindelsesformer og valoriseringen af dem, og som kunne forklare spændingerne, når de konfronteres med hinanden, eller udgøre hybridens kompromis [9]. Det er først i den nyeste version af den politik, som Latour skitserer for forvaltningen af naturlige territorier, at han introducerer den form for nærhedsforhold til omgivelserne, som har betydning her. Her præciseres begrebet anknytning nu som et forhold til jorden, og det udvides i det politiske imperativ om at 'lande på jorden' (Latour, 2017). Denne bevægelse hænger sammen med emnet i næste afsnit, der er viet til samlingen af nærhedsanknytninger og til indvirkningen på denne decentreringspolitik i forhold til idéen om samfundet og til forudsætningen om den type kollektiv, der ledsager den.

Forrige afsnit behandlede den forskydning af det moralske og politiske subjekt, der er opstået som følge af en miljøbestemt tilblivelse af forskellige *værdiordener* og fælles goder, der bidrager til opretholdelsen af *fællesskabet*. Lad os nu tage fat på en lignende miljømæssig decentring, der henfører tilblivelsen af de *engagementsregimer* (Thévenot, 2006), som tilsammen udgør en personligheds dynamiske identitet, til levende væseners afhængighed af deres miljø. Denne afhængighed er på ingen måde kompatibel med forestil-

linger om det [fælles] gode; og den er genstand for en metamorfose, der valoriserer det rent menneskelige, idet den udgør en måde at engagere mennesket på. Engagementet defineres som en modalitet for tidsmæssig koordinering med selvet på måder, der almindeligvis anses for gavnlige, og som understøttes af en vis afhængighed af et passende miljø. Før vi på vores videre færd skal se på politikkerne for et fællesskab, der udvides af dets miljøafhængige afhængigheder, så lad os først se på to engagementsregimer, som er involveret i kontrasterende samlinger, som vi vil komme tilbage til igen.

Mens miljøkritikken ofte sigter til beherskelsen af naturen, som bæres af idéen om instrumentel rationalitet og dens bidrag til en produktivistisk ideologi, så har jeg foreslået at karakterisere *planregimet* på en anden måde, ved at vende op og ned på dets forhold til miljøet. Evnen til at planlægge indgår i fremstillingen af redskaber, men den overstiger den simple forbindelse mellem mål og middel – som er observeret selv hos hvirvelløse dyr – og indebærer en evne til at udsætte ens reaktion på en udløsende stimulus rent tidsmæssigt. I den menneskelige metamorfose til *engagement* er det gode ved *planen* ikke først og fremmest den instrumentelle evne, men derimod evnen til at kunne planlægge ud i fremtiden. Evnen til at planlægge et fremtidigt mål eller mulighed bygger på dette engagement. Ifølge den liberale grammatik for interesserede individer indebærer deltagelse i offentlig debat om det fælles bedste sådanne valg af muligheder eller mål. Definitionen af engagementet fremhæver afhængigheden af denne evne til projektering med henblik på et funktionelt passende miljø.

Til forskel fra den funktionelle afhængighed – der kræver forberedelse af et miljø, som er passende til, at man planlægger at bruge det og således underbygger en fremtid – så ligger den etologiske afhængighed af et udvalgt område til grund for det *familære engagementsregime*. Denne metamorfose konstituerer det gode ved en tilpashed og en personlig tillid, som understøttes af en velkendt tilvænning til passende omgivelser (Breviglieri, 2012). Dette gode og det engagement, der sikrer det, bidrager til en koordinering med selvet, som i modsætning til det forrige engagement [i en plan] er mindre befordrende for en koordinering med andre; det fordrer en fælleshed, der især hviler på omsorgsfuldt samvær. Et sådant gode undermineres af plan-engagementet og dets politiske udvidelser i en liberal grammatik. Det gode, der investeres i dette nærhedens fællesskab – som vi skal se på i næste afsnit – undertrykker på den anden side det mulighedsformat, der kræves for at understøtte den liberale offentligheds individuelle valg. Stærke, tilbagevendende spændinger i fortsættelsen på vores rejse er et resultat af disse forskelle mellem forskellige miljøafhængigheder, som har affødt helt forskellige *engagementer* og personlige goder.

Laura Centemeri har sammen med Gildas Renou (Renou, 2010) påbegyndt undersøgelser af et *resonansengagement* (Centemeri og Renou, 2014). Det gør hun efter at have observeret et sådant afhængighedsforhold til verden i nogle

modstands- og protestformer, der appellerer til, at man personligt erfarer stedet, og til de forventede følelser ved at være på stedet, hvad enten det gælder lokalsamfundet i Seveso, der blev udsat for et dioxin-udslip (Centemeri, 2011), eller den natur, der trues af planerne om at udvide lufthavnen Malpensa [i Milano] (Centemeri, 2015b). Under vores studier af protesterne mod et dæmningsprojekt i en øde dal i Californien, forklarede en kvinde fra Me-Wuk-stammen, at tilknytningen til stedet kun kunne bevises »ved at være der« (Thévenot, Moody og Lafaye, 2000). I forbindelse med modstanden mod en byudvidelse i Københavns havneområde [Nordhavn] spænder de vidnesbyrd, som blev gengivet i en offentlig appel, lige fra et offentligt engagement i 'retfærdighed, bæredygtig udvikling og tolerance' til et nærhedsengagement, der lever op til »ønsker om sanseindtryk, mulighed for oplevelser og brug af sanserne«, især ved 'fordybelse' i stederne (Blok og Meilvang, 2015). I sine studier af forholdet til miljøet i en bypark i Moskva observerede Olga Koveneva en tæt tilknytning til en kilde [2011b], som kommer til udtryk gennem et simpelt digt, der hænger ved siden af kilden, og som påbyder de forbipasserende at »spidse øren, så harmonierne kan invadere sjælen i samklang« (Koveneva, 2011a, I.3.2). Digtet beskriver de evner, der kræves af den følsomme krop og dens omgivelser, hvis den skal kunne opleve velværet ved 'harmonierne' og 'samklangen', som hører til dette engagement [10].

De personlige kognitive og affektive holdepunkter betyder, at velkendte bevægelser ofte forbliver uforståelige for andre. På den anden side forstås den trivsel, de skaber i personen, på en sådan måde, at *det familiære engagement* i den forstand bliver socialt. Dette familiære engagement egner sig dårligt til en koordinering med medmenneskene, eftersom det – for at udfolde sig – kræver en høj grad af opmærksomhed. Det gælder ikke kun på personen – en opmærksomhed, der typisk kaldes et omsorgsforhold – men også på den udvidelse, der udgør de velkendte omgivelser, som personen næsten bogstaveligt talt er knyttet til.

Omsorgsforholdet har oplevet en hidtil uset problematisering takket være fremvæksten af feministisk litteratur om omsorg (*care*), som er udvidet til også at gælde en relationel tilgang til miljøet og til etik (Larrère, 2012a, 2012b). Dekomponeringen med udgangspunkt i *det familiære engagement* og videre til omgivelserne, som medmennesket også skal bekymre sig om, udvider den opmærksomhedszone, som *omsorgen* hævder. Dekomponeringen fører også til, at der bliver sat spørgsmålstejn ved politiseringen af *omsorgen* i det offentlige rum, hvilket skaber format- og engagementsmæssige ændringer. Favoriseringen af en enkelt relation til andre inden for social og politisk teori fører til ændringer og reduktioner, som det samlende udtryk [f.eks. *care*] skjuler (Centemeri, 2015b). Kan *omsorgen* institutionaliseres, og risikerer 'omsorgspolitikken' ikke at sløve etikken heri, som Luca Pattaroni hævder (Pattaroni, 2005)? Dette spørgsmål om integration af nærhedsforhold i pluraliteten af engagementer ligner det, der optager os med hensyn til territoriet.

4. Sammen

Tættest muligt sammen: Politiske konsekvenser af decentreringsmodellen mod det nære

En vigtig aktuel sag forbinder den forrige del (»Alt imod fremmedheden«) med dette nye punkt, der handler om måderne, hvorpå man kan være 'tættest muligt sammen'. Det anstrengte forhold til dem, der behandles som mindre fælles end de andre – det være sig flygtninge eller migranter – siges at give anledning til bevægelser, der forsøger at konstituere et helt nært fællesskab, med fare for at blive mobiliseret af autoritære, anti-liberale magter. Som vi skal se i dette afsnit, bør decentreringsmodellen af fællesskabet i retning af det nære mere fundamentalt tage afsæt i de måder, hvorpå man kan være menneske tættest muligt på et miljø, der bebos og slides af mennesket selv, sammen, på samme sted [11], i sameksistens.

Det er sådan, man kan forstå forskydningen i migrantens liv (Breviglieri, 2010a), i form af den tætte tilknytning til oprindelsesstedet (Breviglieri, 2001), der nu placerer sig mellem bosted og fællesskabsoverbevisning (Breviglieri, 2010b). Denne forskydning i forhold til det sociale, til aktøren og sågar til praksis er en af de vigtigste udviklingslinjer i den sociologi, som vi kollektivt har udviklet, og ikke uden at blive mødt med manglende forståelse eller miskreditering på grund af den afstand, der tages fra det, man normalt regner som socialt [12]. Faktisk distancerer vores sociologi sig lige så meget fra [forestillingen om] et samfund, hvor individerne er sammenknyttede eller i konkurrence med hinanden, som den distancerer sig fra et organisk samfund, hvor helheden går forud for det personlige. Det er vigtigt at minde om dette forhold i denne sammenhæng, fordi fokuset, som er skiftet over til menneskets til- og anknævningsforhold, fornyes af hensynet til miljømæssige afhængigheder, der særligt undersøges i det næste afsnit.

Vi har set, at den liberale grammatik for interesser – der altid med rette præsenteres som liggende tættere på individuelle interesser end på værdior- denernes grammatik for det fælles bedste – hviler på individets engagement i en *plan*, og at dette ikke giver plads til personens mest intime tilknytninger til velkendte omgivelser. Den komparative forskning foretaget i samarbejde med russiske kolleger har gjort det muligt at klarlægge en tredje grammatik, der – uden at være specifik for Østeuropa – er særligt udbredt dér; et forhold, der har betydelige konsekvenser for politikken. Alexei Yurchak har beskrevet en bestemt type kommunikation ('i fællesskab': *soobschenie*), der indbefatter »ikke-verbal interaktion og det at tilbringe tid sammen eller være sammen« og »et intenst og intimt fællesskab samt intersubjektivitet« (Yurchak, 2006, p. 148). Og Markku Lonkila henviser til denne type kommunikation i sin undersøgelse af forholdet mellem russiske ledere, der viser, at kommunikationen adskiller sig fra den klassiske 'gensidighedsnorm' og fra gave/modgave-forholdet (Lonkila, 2010, p. 106-111). Yurchak er dog ikke opmærksom på fællesstedernes mediering. Svetlana Boym har skrevet en bog om *Fælles-steder*. My-

tologier om hverdagen i Rusland (Boym, 1994); men som titlen antyder, har hun til hensigt at 'afmystificere' myterne på samme måde som [Roland Barthes'] *Mythologies* (Barthes, 1957). Der mangler derfor opmærksomhed på den slags plurale fælles-steder, der kan konstitueres gennem myterne.

Grammatikken for *personlige affiniteter til plurale fælles-steder* adskiller sig derved, at der blot skal den mindste ændring af de personlige anknæytninger til, før de tages i betragtning i fællesskabet. Denne type fællesskab er ikke på samme måde løsrevet, som et offentligt rum er det i forhold til det mest personligt nære. Sidstnævnte skal dog gennemgå en transformation til fælleshed via en personlig investering i et fælles-sted. Fælles-stedet som begreb har ingen nedsættende konnotationer, og fælles-stedet er udstyret med et konkret materielt fundament, som er genstand for en ordinær frekventering – et fundament, der kan blive rumligt, når vi taler steder i egentlig forstand. Idet fælles-stedet er fuldt af referencer til uddrag fra 'kult'-romaner, -sange og -film, opererer det i en geometrisk variabel kommunikation. For at kunne fungere som et medium for denne *kommunikation* skal sam-fremkaldelsen af fælles-stedet tilpasses situationen og skabe resonans mellem de tilstedeværende mennesker (Brahya, 2019; Thévenot, 2014, 2019g), der sammen investerer deres dybe personlige anknæytninger heri.

Den ekstremt korte vej mellem intimiteten i den personlige anknæytning og stedets fælleshed skaber en intens følelsesudladning, der yderligere forstærkes af resonansen med affiniteterne hos de andre mennesker, der indtager samme fælles-sted. Der er dog ingen garanti for, at alle indtager det på samme måde, ej heller for, at fælles-stedet er helt det samme for alle involverede. Dette forhold giver anledning til forskelle, der manifesteres af de meget forskellige tilknytninger til disse steder, og som gør det muligt at udtrykke såvel uenigheder som ironi over for distancerede fælles-steder. Det identiskes 'samme' sikres kun i tilfælde af fejl i denne *kommunikation*, når fælles-stedet reduceres til en overfladisk kliché.

Denne grammatik åbner studiet af opbygningen af fællesskabet op mod kulturer, der adskiller sig fra politik- og samfundskundskabernes oprindelige forankring i de vestlige og nordlige lande.¹⁹ Ikke at denne grammatik er fraværende i disse lande, tværtimod. Men den vestlige modernitet – som ofte har impliceret en begrænset forståelse af oplysningstidens krav – og de affødte politik- og samfundsvidenskaber har bremset betragtningen af den. Denne grammatik er gunstig for en forskydning i forhold til 'liberalismens kontraktlige ontologi', som ifølge Abbott ligger til grund for samfundsvidenskabernes normativitet. Samt for en forskydning af »det normative liberal-kommunitaristiske og socialdemokratiske perspektiv«, som forbliver delt på trods af modstanden fra de liberale og kommunitære eller fra tilhængerne af omfordeling og tilhængerne af anerkendelse, og som forbliver baseret på »individets autonomi og kollektivets selvrealisering« (Frédéric Vandenberghe i dette særnummer).

Det plurale fællesskab, der styres af denne grammatik, er ikke blot et resultat af familiære engagementer, der – som tidligere understreget – ikke uden videre egner sig til oprettelsen af et fællesskab. Det er inter-medieringen fra *fælles-stederne*, som folk indtager på intim facon, og ofte i form af fysisk tilstedeværelse, der giver mulighed for fælleshed. Det sker ikke via repræsentation baseret på konventionelle ækvivalensformer. Ganske vist er fælles-stedet en form, som man indtager i fællesskab, men det sker i nærværelsen af selvsamme sted og af de andre mennesker, der indtager det. Det skaber ikke den form for ækvivalenser, der kan løsrives fra situationen, sådan som offentlighedens grammatikker implicerer – hvad enten vi taler om dem, der er impliceret i konventionerne for en kvalifikation af det fælles bedste (*værdiordener*), eller om de fælles anerkendte muligheder, der valgfrit tilbydes en liberal offentligheds interesserede individer. Denne mangel på ligeværdskonvention – bortset fra når kommunikationen mislykkes, fordi fælles-stedet reduceres til en overfladisk, upersonlig kliché, og dermed til 'det samme' – forklarer, hvorfor denne grammatik instrumentaliseres af de populistiske politikker, som vi også skal se.

I stedet for samfundet er det i dag ofte byen og det urbane, der optræder som referenceenheder for nærhed. De urbane kampe og deres modkultur har, qua deres metamorfoser siden 1970'erne (Pattaroni, 2015), bidraget til at ændre den politiske handling ud fra en forankring i steder. På den måde har de skabt forbindelser med den inspirerede værdiorden og med kunstkritikken – dog ikke uden at opleve en gradvis 'domesticering' af modkulturen (Pattaroni, 2020). Forskydningen i retning af afhængighederne af det nære – der valoriseres af engagementet i familiære skikke og habitater, som især fælles-stedernes grammatik er åben over for – er nødvendig, hvis man skal tage hensyn til den urbane sameksistens og dens krav til civil urbanitet, som ligger neden under den offentlige civilitets mellemrum. Skiftet i analysen af det plurale fællesskabs politik til et udgangspunkt i sameksistensen har været muligt takket være en sammenlignende undersøgelse af Frankrig, USA og Rusland (Thévenot, 2017b); og først og fremmest takket være det omfattende, banebrydende forskningsprogram ledet af Marc Breviglieri, Luca Pattaroni og Joan Stavo-Debaugue om besatte huse i Genève, samt af Bernard Conein i Californien (Breviglieri og Conein, 2003).

Ud over den urbane sameksistens i snæver forstand og dennes politikker har protestaktionerne også ændret sig for nu at forankre sig i det nære og bevæge og udfolde sig med udgangspunkt i anknytninger, der skal forsvares sammen. De har dermed skabt et fællesskab i aktion og i nærværelse af dem, der er mest skeptiske over for den politiske repræsentation. Vi fulgte allerede tidligt denne forskydning inden for rammerne af vores russiske samarbejdsprogram, som gjorde det muligt at forudse ikke blot protestaktionens metamorfose, men også den stigende populisme. Decentreringen er så stærk, at en af de mest berømte sociologer inden for sociale bevægelser diskvalificerede

selve dette objekt i forbindelse med Markku Lonkilas fremlæggelse (2011) af bilchaufførers protester i Skt. Petersborg. Ifølge denne sociolog kunne disse protester ikke være en social bevægelse.

Det at decentrere politikken i forhold til det offentlige rum for i stedet at følge politiseringen med udgangspunkt i det nære (Luhtakallio, 2012, 2017; Luhtakallio og Tavory, 2018; Luhtakallio og Thévenot, 2018; Thévenot, 2020) har skabt en fornyet tilgang til politikken. Tilgangen har især vist, hvor vigtig kommunikationen via fælles-steder er i denne type politisering. Fælles-stedernes grammatik er mere venligt stillet end de fleste værdiordener – og også mere end de individuelle interesser, der udgør den liberale offentlighed – over for tætte forbindelser til verden, sådan som de findes i familiaritetens eller resonansens engagementer. Vi har også kunnet dekomponere kombinationerne og omdannelserne af fælles-stederne til politik ved at kaste lys over de populismer, der snart skulle blusse op.

I sin analyse af »den populistiske fornuft« sætter Ernesto Laclau de »demokratiske krav«, som absorberes differentielt af det institutionelle system, op imod de »folkelige krav«, som »qua deres ækvivalente samspil« eller »ækvivalenskæder« »udgør en bredere subjektivitet«. Disse folkelige krav producerer en slags »tom *signifiant*«, der ikke »passivt udtrykker det, der er indskrevet i den, men reelt udgør« den folkelige identitet (Laclau, 2005, p. 73-75, 95-96, 99). Ud over de betydelige operationer, der kan forklare »de *former*, som investeringen antager«, understreger Laclau »styrken i investeringen«, som er »*affektens* orden« (ibid., p. 110-111, Laclaus kursivering).

Laclaus analyse fokuserer på det øvre niveau af den transformation, som vi her betragter. Dvs. når fælles-stedernes pluralitet smelter sammen til indlemmende og homogeniserende »tomme betegnere (*signifiants*)« eller til »flydende betegnere«, fordi de danner front mod heterogeniteten i konstruktionen af de antagonistiske grænser, som »folket« har som forudsætning (ibid., p. 153). Laclau er ikke opmærksom på de kommunikative fælles-steders lavere niveau, som ikke udelukkende er tomme eller flydende betegnere. Til gengæld tillader de at udtrykke forskelle og uenigheder.

En af kilderne til forskelle er det spil, som tilbydes af de fælles-steder, der ikke er nøjagtigt identificerede og identiske for alle dem, der kommunikerer gennem dem – uden dog at være så vage og flydende, som Laclau anser. At gøre et fælles-sted eksplicit og veldefineret strider mod den ønskede form for kommunikation og fører til, at man tingsliggør det som en objektiv og reproducerbar kliché (Colin Lebedev, 2017). En sådan tingsliggørelse fremmes af de efterligninger, som internettet muliggør. Selv de 'memer' (*memes*), der spredes fra person til person via de sociale medier, er imidlertid underlagt ironi. En anden kilde til forskel kommer fra mangfoldigheden af associationer eller dissociationer til forskellige fælles-steder, hvorigennem der udtrykkes enighed og uenighed. Puttes de ind i hinanden – som en babuschka-dukke – får man en betegnere, der er så stor, at den bliver tom i laclausk forstand. Og

dermed bliver den velegnet til at tjene en populistisk politik, idet forskelle og uenigheder reduceres til én eneste agonistisk polaritet mellem 'os' og 'dem' (Thévenot, 2014); alt imens fælles-stederne, i henhold til grammatikken, fortsat kan deltage på et lavere niveau i kommunikationen af uenigheder.

I sin undersøgelse af *Tea Party*-bevægelsen med titlen *Fremmede i eget land* (*Strangers in Their Own Land*) diskuterer Arlie Hochschild en sådan politik. Hun bemærker, at Richard Nixons 'sydlige strategi', der søgte at mobilisere de hvide, som var bekymrede for de sortes fremgang, fortsætter i det 21. århundrede i form af en 'nordlig strategi'. Den går ud på, at konservative i nord følger dem i syd, en bevægelse af de rige – og af mennesker, der identificerer sig med de rige – for på den måde at frigøre sig fra den byrde, det er at hjælpe de dårligere stillede. »Nationens rigeste vil frigøre sig fra de fattigste. De vil løsrive sig« (Hochschild, 2016, p. 220). Hochschild bemærker, at blandt de deltagere, der har ladet sig rive med af Trumps løfte-retorik, er den »kollektive opbrusen« omkring »totemmerne« korset og flaget, à la Durkheim, blevet afløst af en jubel ('*elation*') udgjort af vrede og sorg (ibid., p. 225). Snarere end en model for et veletableret ritual er det utvivlsomt denne ovenfor beskrevne proces, hvor mangfoldigheden af følelsesfremkaldende fælles-steder reduceres [og instrumentaliseres], som vi er vidne til.

Faktum er, at denne decentrering af samfundet, som holder liv i en antagonistisk vold, der ikke kan sige sig fri for risikoen for at blive til borgerkrig, kun ville kunne føre til større politiske omvæltninger med støtte fra en kapitalisme, der selv er forvandlet. En kapitalisme, der – som vi kommer til at se i sidste afsnit – ikke alene er ødelæggende for idéen om samfundet, men som også er afhængig af de styringsformer, med deres varierende fundamenter og skalaer, der sigter mod at frigøre sig fra menneskets værdiordner. Fordi den aktuelle kapitalisme afviger lige så meget fra det fordistiske kompromis mellem de *industrielle og markeds-mæssige værdiordener* som fra fremkomsten af den nye ånds *konnektionistiske værdiorden* (Boltanski og Chiapello, 1999), ligger den aktuelt 'over jorden'. Ikke på grund af den transnationalisme, der er uløseligt knyttet til en kapital uden grænser, men fordi den brutalt afviser at tage hensyn til miljøaftrykket, samtidig med at den drager fordel af sin støtte til regeringer, der giver den en tydelig antiliberal drejning. Denne omvendning efter en mangeårig pagt mellem kapitalisme og politisk liberalisme er forvirrende, noget, som særligt Latour har udtrykt (Charbonnier, Latour og Morizot, 2017). Det aktuelle eksempel fra Rusland, hvor vi ser en forbindelse mellem en kapitalisme, der nødvendigvis må være international, og en stat, der har lukket sig om sine egne grænser i skuffelse over Vestens 'udstrakte hånd' efter sovjetismens fald, foregriber på nogle punkter – via 'oligarkernes' komplekse forhold til deres statsoverhoved – to positioner, der forenes i Trump.

Udviklingen af en miljøhistorie har gjort det muligt at spore kapitalismens skiftende forhold til jorden. Sidstnævnte forstås dels som landjord – hvis rovdrift og udnyttelse er kernen i den økologiske decentrering, så langt som til

den generaliserede omdannelse af jorden til handelsvare – og dels som territorium, dvs. staternes territorium, som kapitalismen er uløseligt forbundet med. Det samme gælder samboerne, både de menneskelige og de ikke-menneskelige, fordi territoriet for dem er stedet for deres subsistens og eksistens (Charbonnier, 2020). Jorden er desuden blevet den nye overordnede ækvivalent, der bruges til at evaluere menneskets aktiviteter ud fra dets fodaftryk; et regnskab, der så absolut er nødvendigt for en økonomi, hvis fejlagtige beregninger skyldes, at man ikke tager højde for netop dette aftryk.

Allerede i 1970'erne hyldede de vægtigste økologiske forfattere det lokale, fællesskabet og rodfæstningen [til jorden] (Gorz, 1977; Illich, 1973). Det skete dog ikke uden risiko for på deres vej at krydse den yderste højrefløjens forankring i Barrès-traditionen, ligesom det også er hændt for Latour.²⁰ I *Les Déracinés (De rodløse)* fortæller Maurice Barrès om et møde mellem en af hans 'rodløse' Lorraine-helte og Hyppolyte Taine foran sidstnævntes »elskede ven og rådgiver«, platantræet (Barrès, 1967 [1897], p. 210); et møde, der får én til at tænke på det økologisk forherligede forhold mellem mennesker og træer. Som en forlængelse af den eksplicitte kritik, som Sartre retter mod Barrès' tænkning, er kastanjetræet i [førstnævntes] *La Nausée (Kvalme)* en reaktion på *De rodløses* platantræ. Henvisningen er endda ironisk, eftersom træets fænomenologi [hos Sartre] svarer til en »metafysisk rodløshedsoperation«, som Philippe Zard bemærker i sin komparative læsning af de to passager (Zard, 2009): »Resterne af kastanjetræet trængte ned i jorden lige under min bænke. Jeg kunne ikke længere huske, at det var en rod. Ordene var forsvundet, og sammen med dem tingenes betydning, deres anvendelsesformer, de vage kendemærker, som menneskene har ridset i deres overflade« (Sartre, 1965 [1938], p. 180).

Zard citerer den passage fra *Carnets de la drôle de guerre* (Sartre, 1995; eng. *War Diaries*), hvor Sartre forklarer sin »hemmeligholdelsesmani – vendt mod Barrès – i *La Nausée*, som er så stærk, at han ønsker at forstå tingenes hemmelige smil, der ses ubetinget uden menneskene«. Latour undgår denne fare i *Où atterrir?* (Latour, 2017; da. *Ned på Jorden*). Og i samtalen med Charbonnier og Morizot om »Genopdagelsen af jorden« vender Latour tilbage til »den gift, der blev udviklet på samme tid som den barrèsianske jord, der har gjort de rodløse, statsløse og jordløse til skydeskive for hele højrefløjens kritik af statsløse personer, hvilket naturligvis vil sige jøderne« (Charbonnier et al., 2017).

Sameksistens og kommunikation: Mangfoldige former for solidaritet med det levende og ikke-levende miljø

Med udgangspunkt i 'Thévenot-Latour-debatten' fra slutningen af 1990'erne om sammenhængen mellem økologi og politik er Anders Blok kommet med et passende bidrag, som har bevist sin relevans i vores sammenhæng: »En stor del af tvetydigheden ved den politiske økologi [...] skyldes interne spændinger mellem de mange betydninger af 'økologi'. En 'mangfoldighed' (*multipli-*

citet, jf. Anne-Marie Mol, 2002), der dækker over »situationer, hvor ordenerne, herunder den grønne værdiorden, fungerer via sprog og materialiteter, der ikke er fuldt ud ækvivalente«, hvilket betyder, at de »interfererer med hinanden og skaber nye, uløselige spændinger« (2013, p. 507) [13].

I et originalt værk, som allerede på et tidligt tidspunkt var dedikeret til miljøspørgsmålet, har Laura Centemeri (Centemeri, 2011) udviklet en tilgang, der kaster lys over denne mangfoldighed via en analyse af den »radikale inkommensurabilitet [usammenlignelighed]« mellem fremtrædende former for 'valuering' [af natur], som ANT-teoriens sociologer ikke kan redegøre for (Centemeri, 2015a, 2015b, 2015c). Takket være et forskningsprogram på ANR [det franske nationale forskningsagentur], som jeg faciliterede i samarbejde med Gildas Renou, kunne vi fortsætte analysen af vilkårene for sammensætningen af fællesskaber med udgangspunkt i disse inkommensurable valoriseringer af miljøet. En teoretisk diskussion, der især blev båret frem af Joan Martinez-Aliers' vægtige bidrag (Centemeri og Renou, 2017) omkring konflikter og værdisætninger af miljøet (Martinez-Alier, 2002); men også af en undersøgelse af praksis og kompositionsmodeller for disse valoriseringer af miljøet, særligt i forhold til permakultur (Centemeri, 2018).

Philippe Descola har i et meget bredt sammenlignende perspektiv relativiseret det radikale brud mellem et menneskeligt subjekt og miljøet (naturen) – som vi har set blive sat under debat via en række personlige engagementer og fællesskabsgrammatikker – inden for tre andre former for 'ontologi'. Han arbejder ikke ud fra menneskets forskellige forhold til omgivelserne, men tager derimod udgangspunkt i en forskel, som han anser for at være universel, mellem interioritet og fysikalitet (Descola, 2008). Omvendt beskrev han i sin forrige bog *La Nature domestique* [eng. *In the Society of Nature*] netop Achuarfolkets familiære engagement i skoven: »Ved at vende en kvist, så den blanke side adskiller sig fra den matte eller omvendt, opstiller jægerne således en række pejlemærker, der forekommer meget synlige. Inden for sine jagtområder skaber hver mand sig således et labyrintisk netværk af knækkede grene, som han uden problemer passerer igennem« (Descola, 1986, p. 86).

Nu hvor vi har fået analyseret og differentieret mangfoldigheden af valoriseringer af menneskets afhængigheder ikke bare af miljøet, men også af ikke-menneskelige væsener, såvel levende som ikke-levende, opstår det følsomme spørgsmål om, hvordan disse plurale relationer sættes sammen eller komponeres (*composition*). Den undersøgelse, vi foretog i Aspedalen, viste, at »begrebet habitat kan åbne mulighed for økologiske udvidelser [af det fælles] til også at rumme andre, ikke-menneskelige, levende væsener. Bjørnen kan, på grund af sit habitat og sin potentielle afhængighed af menneskets habitat, opfattes som en 'integrerende bjørn': Man kan sige, at bjørnen er en integrator. Det kan ikke lade sig gøre at interessere sig for bjørne uden også at interessere sig for skoven og for græssangene, fordi bjørnen har sine behov. Det er et meget krævende dyr, når det kommer til kvaliteten af dets habitat,

adgangen til mad og plads. Hvis man vil beskytte bjørnen, er man nødt til at interessere sig for hele bjergmiljøet«. Sådant siger repræsentanten for organisationen FIEP (Fonds d'Intervention Eco-Pastoral; fonden for øko-pastorale interventioner) i Aspe-dalen, hvis mål er at fremme sameksistensen mellem hyrder og bjørne [14]: »Så bjørnen og hyrden kan leve sammen i Pyrenæerne« (Thévenot, 1996a) [15].

Baptiste Morizots undersøgelse af »nye alliancer med jorden« (Morizot, 2017) trak på undersøgelser, der især omhandler ulve og andre levende væsener (Morizot, 2016). Han genoptog temaet sameksistens, idet ethvert levende væsen har sin egen måde at »være hjemme på«, som også Ingold bemærker (2000, p. 172); på den måde behandlede Morizot temaer, der er centrale i Breviglieris beboelses-sociologi (*sociologie de l'habiter*) og i familiaritetsengagementerne. Morizot påpeger, at det er vanskeligt at analysere vores forhold til »disse samboere, hvis andethed forbliver irreducibel, [selvom] vi består af bestøvende bier, springhaler, ulve og får, og vi er indskibet sammen med dem, uanset om vi kan lide det eller ej« (Morizot, 2017, p. 83).

Ligesom i den empiriske forskning om menneskelig sameksistens, der er baseret på en analytisk ramme åben for en række *engagementer* fra det mest intime til det mest almene og ikke-reducerbare i offentligheden, så skal en etnografisk, etologisk og botanisk undersøgelse være med til at indfange de udvidede sameksistenser (Breviglieri, 2020). Det bør ske med udgangspunkt i mangfoldigheden af valoriserede relationer, hvis indhold og usammenlignelighed Centemeri har undersøgt. Morizot påpeger meget rigtigt, at denne sameksistens allerede findes hos Martinez-Alier og i de oprindelige folks økologi, der involverer et »skænkende miljø« (*'environnement donateur'*) (Ingold, 2000, p. 61-76). Morizot er desuden modstander af en tilbagevenden til jorden, der opleves som »abdikation eller resignation«, og plæderer for en »udforskende tilbagevenden«, der erstatter de fjerne landes udforskethed med »en nysgerrighed over for jord og planters komplekse adfærd samt for forholdet mellem dem, kombineret med et ønske om at arbejde med og ikke imod dem«. Og han nævner bl.a. permakultur i forbindelse med udforskningen af »de levendes intelligente øko-eto-evolutionære vævninger« (Charbonnier et al., 2017). Denne udforskende nysgerrighed er i øvrigt kernen i Nicolas Aurays empiriske og analytiske undersøgelser (Auray, 2007, 2011, 2016; Auray og Vetel, 2014).

Det er ikke sikkert, at vi nærmer os en præcisering af sameksistensen med metaforen om 'diplomati', der startede hos Isabelle Stengers (2006) og nu anvendes meget løst; eller ved at genoptage fagsproget omkring begrebet interesse, hvis mindst lige så løse anvendelse længe har hæmmet den differentierede analyse af det plurale fællesskabs og de personlige engagementers grammatikker.²¹ Den »diplomatisk sameksistens«, der er åben over for andetheden – som hermed »bliver en samtalepartner, der har en egen interesse« – udgør utvivlsomt ikke en tilstrækkelig præcis konceptuel grammatik til, at

det bliver muligt at »kvalificere problemstillingerne, aktørerne og relationerne på anden vis« (Morizot, 2017, p. 83).

5. Styring uden værdiordener, via tingene: Certificering og statistik

I lyset af decentreringskrav til den fælles menneskehed, som opstår, når der tages højde for andre væsener i det plurale fællesskab, hvad er da tilstanden i de nuværende fællesskaber, hvordan ser deres politikker og styringsformer ud? Vi har allerede set konstruktioner af et pluralt fællesskab der, som reaktion på de tab, decentreringsmedfører, passer på anknytningerne på forskellige måder, der spænder mellem alt fra omsorg for og pleje af et sted til valorisering af jorden, eller endog af folkets rodfæste. Men vi har endnu ikke drøftet aktualiseringen af fællesskaberne ud fra et styringsmæssigt perspektiv. Stater, Byer og andre enheder, der skrives med versaler, bliver herigenem abstrakt betegnet i en form, der tænkes løsrevet fra de personlige investeringer, som ellers er nødvendige for, at deres imperium, deres suverænitæt, kan udøves.

Med til det at styre hører handlinger, der i sig selv opretholder versalenhederne i beslutninger, foranstaltninger og politikker, der sikrer deres fortsættelse; også når versalet er det menneskelige Subjekt selv, der da også betragtes som en sammensætning, der skal opretholdes. I denne forstand blev sociologiens Samfund også skrevet med versaler, uden at sociologerne af den grund bekymrede sig over, hvordan det blev styret, og hvilke sammenstød der var med andre enheder. Dette gjaldt bortset fra inden for specifikke grene af sociologien, som beskæftiger sig med Staten og med internationale forbindelser.

Lad os her begrænse os til to styringsmodaliteter, hvis tyngde er voksende verden over, og som hænger sammen med vores bemærkninger om decentralisering, fordi de i stedet for at regere Stater eller Byer sigter mod at omgå og undgå dem. Et andet relevant træk her på vores rejse gennem forskydningerne fra politisk fællesskab til anknytninger er, at disse styringsformer regerer alt ned til den mest intime praksis uden af den grund at svare til de tidligere såkaldte totalitære styringsformer. Endelig hører disse to modaliteter ligesom enhver anden styring til *oikonomía*, dels i begrebets oprindelige betydning, administration, dels i den afledte betydning, der definerer økonomien og dens maskineri, som nu er afgørende for politikken. Eftersom jeg allerede længe har studeret og skrevet om disse to modaliteter, vil jeg her nøjes med at gengive de pointer, der er relevante i forhold til den indeværende rejse.

Styret af tingene i konventionel standardform

Modaliteten 'styring via normer og standarder' (Breviglieri, 2013a; Cheyns og Thévenot, 2019; Thévenot, 1997, 2009, 2015b, 2018, 2019) er kernen i det, der almindeligvis kaldes neoliberalisme. Dette selvom modaliteten afviger væsentligt fra begrebet individuel frihed, idet den frem for alt består i en disci-

plin eller et organ af begrænsninger etableret ved eksplicit konvention. Standardiseringen (*normalisation*), der oprindeligt var i Staternes hænder og styret af lovgivning, er nu blevet frivillig og kontraktlig og indtager en større og større plads både i internationaliseringen af markederne og i opbygningen af Europa. Statens myndighed over styringen med varerne er således blevet overført til en 'privat' kontraktlig ordning. Resultatet af dette er en blanding af liberalisme og metrologisk standardisering inden for rammerne af en »standardiserende liberalisme« (Thévenot, 1997, p. 214), som præges af kraftige interne spændinger. Denne standardiserende liberalisme »ændrer opfattelsen af de tekniske objekters økonomiske valorisering, genskriver de to klassiske figurer producenten og forbrugeren, ja, selv borgerens politiske opfattelser, interventionsformer og gode styringsformer« (ibid.).

»Styringen via standarder« (Ponte og Cheyns, 2013; Ponte og Gibbon, 2011; Thévenot, 1997) fastfryser politikken i markedet. I en Retsstat er de konkurrerende opfattelser af det fælles bedste i princippet genstand for politiske debatter i de suveræne, lovgivende organer, der består af valgte repræsentanter, eller i de civilsamfundsarenaer, som borgerne indtager for at kunne engagere sig kollektivt i disse grundlæggende goder. Styres man af standarder, reduceres konfrontationerne til at gælde kvaliteten af varer og markedstjenester, hvis certificering formodes at garantere sådanne fundamentale goder ud fra private standarder; goder, som borger-forbrugeren vil styre hen imod. De steder, hvor standarderne fastsættes; de organer, der er ansvarlige for implementeringen og kontrollen af dem; og de principper og kriterier, der styrer dem, udgør tilsammen en privat regering, der ikke desto mindre hævder at have politisk legitimitet ud fra en liberal »multi-interessant (*stakeholder*)«-matrix. På borger-forbrugersiden fremstår mekanismen også som en variation over politisk liberalisme, der skulle kunne tage højde for en pluralitet af fælles goder, fordi den certificerer de muligheder, der frit kan vælges imellem af de individer, der udgør et liberalt, pluralt fællesskab. Alle aspekter af menneskelivet skulle således, via en standardiseret certificering, kunne antage en form, der gør det muligt for enhver at sikre sit eget engagement i et fælles bedste ved at vælge en certificeret ting eller tjeneste.

Bæredygtighedsstandarder, der lever op til alle decentreringskravene?

En anden grund til, at det er relevant i vores sammenhæng at se på denne styring via standarder – som er decentreret i forhold til Nationalstaternes juridiske udstyr, der som oftest styrer den menneskelige praksis direkte – er, at denne form for styring i nogle af dens varianter hævder at være i stand til at tage hensyn til næsten alle de minoriserede eller oversete væsener, som vi har været inde på tidligere på vores decentreringsrejse. I forhold til 'bæredygtig' certificering – særligt certificeringen af palmeolie, som vi tidligere har undersøgt (Cheyns, 2014; Cheyns og Thévenot, 2019) – tages der således, ud

over de allerede nævnte forbrugere, der vælger produktet, hensyn til hele distributions- og produktionskæden. Det gælder plantagearbejderne, der lever på grænsen af trældom, og hvor kvinderne chikaneres, børnene begynder at arbejde alt for tidligt, og de oprindelige folk frygter at blive bortvist fra deres territorier; men det gælder også orangutanger, der trues af skovrydning, og hvor biodiversiteten generelt er i fare. Vi står derfor over for en styringsform, der ideelt set skulle kunne opfylde kravene til decentralisering og til en udvidelse af det referencefællesskab, som vi beskæftigede os med i det foregående afsnit.

Som man formentlig kan forestille sig, kunne vi i vores undersøgelse konstatere, at implementeringen ikke var i overensstemmelse med dette ideal. Nogle af årsagerne er allerede velkendte. Den liberale matrix og dens procedurer er ikke stærke nok til at imødegå de enorme positionelle uligheder mellem interessenter (*stakeholders*) – de multinationale virksomheder og de mindre plantageejere, der i øvrigt kaldes småbønder (*smallholders*) – som kommer til udtryk gennem hele styringskæden, fra forummets dagsorden til den standardiserede revision og kontrol (*audit*). Betalt vold mod de mest sårbare interessenter er ikke ualmindeligt.

Stikker man et spadestik dybere, opdager man, at overgangen fra de normativitets-former (Porta, 2019), der oprindeligt blev anvendt i national og international lov, til standardens normativitets-form, ikke sker uden forvrængning og skade; et faktum, som er blevet bragt frem i lyset takket være et tæt samarbejde mellem jurister og sociologer (Champeil-Desplats, Porta og Thévenot, 2019a og 2019b). Dette vedrører mange af de førnævnte minoriserede og sårbare mennesker, der kun gradvist tages i betragtning i standardens [styring] efter pres fra NGO'er, under henvisning til international lovgivning. Til forskel fra den strafferetslige normativitetsform, hvis *deontiske* formulering forudsætter en anklagemæssig *normativ form* og *realisering* (genoprettelse af orden) af en straf eller erstatning, så laves formuleringen i standardens normativitetsform med udgangspunkt i målet. Dvs. at den normative form er den (målbare) indikator, og realiseringen kan kun være en tilbagetrækning af certifikatet [tilladelsen] (Champeil-Desplats et al., 2019b; Cheyns og Thévenot, 2019). Som følge heraf foregår anklager, domme og sanktioner helt anderledes. Planens engagementsregime, der understøtter denne hensigt, foretrækkes på bekostning af alle de andre regimer, herunder *det retfærdiggørbare engagement* i det fælles bedste og det familiære engagement i en personlig anknytning. Sanktionerne [i denne 'styring via standarder'] kan kun være et svar på den manglende overholdelse af den kvantificerede indikator og er begrænset til en tilbagetrækning af certifikatet, hvilket kun sjældent besluttet.

I denne fælles forskning mellem jurister og sociologer havde jeg bedt om, at vi kunne situere lovens og hvad man gerne kalder standardernes »bløde lovgivning« (*the soft laws*) bredere i forhold til normativiteter, end juristerne normalt gør. Dette ved systematisk at sammenligne lovgivning med normati-

vitetsmåder, som er loven ukendt, skønt de er vigtige for fællesheden. Idéen var at forsøge at forstå, hvilke ofre det kræver at overføre uenigheder fra én modalitet til en anden, ud over de fordele, som overførslen også kan medføre. Med udgangspunkt i forberedelsen af retssager mod især kvinder i det krigshærgede Colombia (Vergel-Tovar, 2019) var disse ofre kernen i analysen af, hvad styringen via standarder pålægger de små plantageejere og de indfødte folk. Disse grupper er berørt af, at den jord, de bor på, bliver inddraget og omdannet til industriplantager, hvilket forringer deres sameksistens med hinanden og med deres miljø.

Én af normativitetsformerne, som vi har døbt 'sameksistens', adskiller sig fra de andre på grund af sin normative form (i dette tilfælde båret af rumlige nærhedsreferencer), modaliteterne for at klage (som kan være blot en håndbevægelse eller et ansigtsudtryk), dommens retning (der ikke altid retter sig mod en krænkelse af en eksplicit norm, men ofte peger på det uudholdelige, der ligger nedenunder) og realisering (båret af de bilaterale reaktioner). En sådan normativitetsform knuses imidlertid af det privilegium, som styring via standarder tilfører engagementet i en plan og den liberale multi-interessent-matrix.

Af ovenstående grunde boykottes styringen via bæredygtighedscertificering af visse landboorganisationer såsom *Via Campesina*, der har valgt at stå udenfor for at kunne kritisere. Det samme er ikke tilfældet for de malaysiske småbønder, som i mødet med virksomhedernes manglende samfundsansvar og nationalstaternes relativt svage position over for de multinationale virksomheder strategisk har valgt at have én fod i begge lejre. På den måde kan de drage fordel af vægten bag og støtten fra en righoldig NGO-struktur (Cheyns, 2014), samtidig med at de har dannet deres egen fagforening og arrangeret offentlige protester for på den måde at blive hørt.

Styring uden kritiske konventioner, via digital sporing

Den anden vigtige styringsmodalitet ser ved første øjekast ud til at ligge langt fra den foregående og ser desuden på ingen måde ud til at være decentret. Den fører os nemlig tilbage til sociologiens oprindelse i form af kvantificerbar socialfysik samt til en Stat, der konsolideres ved statistisk optælling af menneskelige og andre ressourcer (Desrosières, 1993). Men den statistiske udnyttelse af tal har ændret sig dramatisk siden denne Stats-statistik, takket være tilgængeligheden af Store Data (*Big Data*) og af de styringsformer, som er udviklet på baggrund af inferenserne i denne statistik, der konsoliderer en række som oftest ikke-statslige enheder.

En banebrydende artikel af Philip Agre (Agre, 1997) belyste hovedstrømmen i samtidens digitale sporing, som i første omgang handlede om kontrol af virksomhedsansatte. I modsætning til en 'overvågningsmodel', som er Statens handling, og hvor regnemaskinen og senere computeren har fungeret som totalisatorer, så er 'indfangningsmodellen' ('*modèle de capture*') baseret

på de muligheder for decentraliseret 'sporing', som informationsteknologien [IT] giver. Og dette selvom sådanne muligheder længe er forblevet implicite. Ud over beskæftigelsen, som kategoriseres efter konventionelle former og opføres i Statens statistikker, så gør den decentrale sporing også menneskets adfærd og bevægelser målbare, idet den bygger på et IT-baseret miljø, der kan bruges til 'mikro-management'. Det ser vi bl.a. ske hos McDonald's, Federal Express og Pizza Hut.

I dag udbredes styringsformen baseret på digital sporing af adfærd verden over, og den afhænger af infrastrukturer, der er meget større og spreder sig langt videre end blot det IT-udstyr, der kan bruges til sporing på selve arbejdspladsen. Ud over individuel styring af arbejdet handler det om at forudse forskelligartet individuel adfærd og træffe foranstaltninger til at styre den. Det er en helt åbenbar decentring i forhold til Statens statistikker og politik. Snarere end at være en eksplicit politik forbliver de tiltag, der de facto iværksættes af denne nye styringsform, skjult bag incitament og flygtige råd, der påvirker adfærden hos målbare individer. Med udgangspunkt i »data-udvinding« (*data mining*) og algoritmiske analyser hævder »Dataismen« (*the Dataism*), at den frisætter os fra enhver underliggende teori og kategorisering og overflødiggør enhver form for samfundsvidenskab. Menneskenes virkelige liv skulle være det eneste grundlag for at forudsige deres adfærd og tjene en god styring, fraregnet alle de sociale og politiske teorier som hermed bliver unødvendige.

Denne skadelige decentring af Statens statistikker og af samfundsvidenskaberne fortjener en mere dybdegående undersøgelse (Thévenot, 2019a). Fraværet af en eksplicit og konventionel ækvivalensform til at foretage målingen med kan forveksles med mangel på ækvivalens som sådan (Rouvroy og Berns, 2013) [16]. Imidlertid kan den statistiske inferens ikke fungere uden en vis form for formatering, der muliggør ækvivalens; et kodningsformat, der beror på en infrastruktur, og som bruges til at opsamle 'information' og anvende den i algoritmer. Dette format forbliver spærret inde i det tekniske udstyr, der producerer digitale spor. Manglen på en eksplicit, offentlig og diskuterbar konvention forhindrer kritik af de tal, som styringen gør brug af (Diaz-Bone, 2015, 2016; Thévenot, 2019b). Derudover skyldes metamorfosen af styringen via tal ikke kun manglen på offentlighed, men også, at adfærds-kontrollen bygger på et system af feedback og indflydelse, som ikke giver plads til bedømmelse og refleksion hos den, styringen går ud over. Og ej heller til en ikke-offentlig proto-refleksivitet, som kan analyseres ud fra de to sider, som findes i ethvert *engagementsregime*: Med roligt og selvsikkert 'lukkede øjne' i troen på den investerede form – om ikke andet så personligt, ud fra familiære pejlemærker; med 'åbne øjne' i bekymring over, hvad man har ofret på grund af selvsamme investerede form (Thévenot, 2009).

Denne styringsform [via digitale spor] styrer en lang række enheder, lige fra autoritære Stater til personer, der er optaget af at kontrollere sig selv. Når

den tjener Staten, tilslutter styringsformen sig tilsyneladende det 'sociale' gennem det styringssystem baseret på 'social kredit', som blev indført af den kinesiske Stat. Hertil kommer kontrol via digital sporing og eksplicit evaluering af alle borgere med hensyn til en 'tillid', der sammenblander overholdelsen af regler med en mangel på kritik af den siddende magt. Den russiske Stat forfølger for sin del en krig for direkte indflydelse via en skjult digital styring, som er mere effektiv end traditionel propaganda.

Styring af det kvantificerede selv

I den anden lejr, på det personlige plan, er der begyndt at træde en selvstyring via digital sporing i kraft. I stedet for uvidende at få deres digitale spor overvåget inden for rammerne af styringen fra en ydre enhed, så skal de mennesker, der praktiserer det 'kvantificerede selv' (*quantified self*) forestille at være det ledende organ, der selv træffer beslutning om målingerne-optagelserne af deres levende krop. De beslutter endvidere selv, hvilke forholdsregler-foranstaltninger de vil iværksætte, så der kan ske en ændring i deres adfærd og deres selv (Vormbusch, 2020).

Alle de oplysninger, som et helt batteri af kropssensorer og forbindelsesobjekter indsamler, giver den levende krops tilstande en form, der ikke tidligere er blevet formateret til institutionelle og offentlige konventioner og kategorier. Og denne form handler lige så lidt om de personlige pejlemærker for et *familiært engagement* i egen krop. Som det kan ses i forhold til kvantificeringen af 'stress', så er den kategori, der opstår af algoritmen, ikke så eksplicit og kritiserbar, som en kritisk refleksivitet over den formodede styring af selvet ville kræve. Denne anvendelse er også vigtig i forhold til vores formål, for den slutter sig til den form for decentrering, vi beskæftigede os med i forrige afsnit, som en forlængelse af fællesskabet til alt det levende. Her er det levende menneskeligt og henregnes rent funktionelt til dets organer, mens vi venter på at kunne forstå de bakterier og vira, som mennesket består af – dette fællesskab af plurale levende væsener.

På trods af fragmenteringen af de udfordringer, som samfundsvidenskaben i dag skal imødegå, har vi [i artiklen her] udarbejdet en retningsgivende linje, der gør det muligt både at trække sammenhængene frem og at skitsere en tilgang til, hvordan man kan komme videre i arbejdet med dem. De decentrerende kræfter, der trækker i disciplinens klassiske definitioner og metoder, kræver, at der tages hensyn til det sociale undervurderede – eller ligefrem ikke-anerkendte – afhængigheder, hvad angår de mange oversete personer, som især »studierne« (*'the studies'*) har bidraget til at bringe frem i lyset. Man kan sige, at alle disse afhængigheder finder deres plads i en økologi i bredeste forstand, som artiklen skitserer hovedtrækkene af – en udvidet politisk økologi, for at bruge Albert Hirschmans ord (1986). Hvis samfundsvidenskaberne blot får støtte fra andre discipliner med viden om mennesket og miljøer, er den ikke i sig selv blottet for ressourcer til at håndtere denne omdefine-

ring; ressourcer, som forstærkes af samfundsvidenskabernes mange tidligere skridt i retning af disciplinens ydre grænser.

Oversætternes noter

1. Originalartiklen er tilgængelig her: <http://www.journaldumauss.net/?Complement-du-no56-La-grande-decentration>.
2. Med »positivitet« (‘positivité’) henviser Thévenot til den klassiske positivisme hos en Auguste Comte, for hvem »positiviteten« var et kernetræk ved den moderne videnskabs sikre, erfaringsbaserede og lovbundne viden. Comte brugte selv udtrykket »socialfysik« om sin mekanistiske sociologiforståelse. (red.)
3. Der er her tale om oversætterens egen oversættelse af Sartre-citatet, og ikke oversættelsen som findes i den danske udgave fra 2013 (<http://philosophia.dk/?product=vaeren-og-intet>) (o.a.)
4. Med begrebet »subalterne« (‘subalterne’) henviser Thévenot til et nøglebegreb i såkaldt postkolonial tænkning, hvor begrebet bruges til at betegne de undertrykte eller undertvungnes subjektposition. Vi vælger at oversætte begrebet direkte til dansk, fordi postkolonial tænkning spiller en stor rolle for den samlede tekst. (red.)
5. Thévenot bruger teksten igennem udtrykket ‘la cité’ på en flertydig måde, der dels spiller på det almindelige franske ord for »storbyen«; dels henviser til postkolonial tæknings begreb om »metropolen« som det koloniale center (til forskel fra periferien); og endelig henviser til hans egen brug, med Luc Boltanski, af ordet ‘cité’ om retfærdiggørelsens grammatikker eller værdiordner. Vi vælger at oversætte ordet forskelligt, afhængig af kontekst, men lægger os ofte (som her) op ad den postkoloniale betydning som en grundfigur i teksten. (red.)
6. Med »gæstfrihedsfilosofierne« (‘les philosophies de l’hospitalité’) tænker Thévenot formentlig bl.a. på Jacques Derrida og dennes forelæsninger om emnet gæstfrihed. (red.)
7. Thévenot henviser her til den såkaldte »ontologiske vending« i antropologien, som den danske antropologi-professor Morten Axel Pedersen bl.a. er ophavsperson til. (red.)
8. Abbotts (2016) læsninger af periferiens socialtænkning, som Thévenot her henviser til, er udgivet under pseudonymet Barbara Celarent. Deraf henvisningen til en imaginær professor. (red.)
9. FLN var en algerisk organisation, dannet 1954, som ledte an i kampen for algerisk uafhængighed af Frankrig indtil 1962, hvor Évian-aftalen banede vej for algerisk uafhængighed efter 132 års fransk styre. Som psykiater meldte Fanon sig i 1956 ind i FLN og blev derpå tvunget i eksil i Tunesien. Thévenot antager disse oplysninger og relationer kendt af sine fransksprogede læsere. (red.)
10. ‘Pied-noir’ er betegnelsen for en fransk befolkningsgruppe, som oprindeligt omfattede franskfødte bosat i de franske kolonier, men som nu mere bruges om hjemvendte kolonister og deres efterkommere. (red.)
11. »Indeksparadigme« er Ginzburgs eget begreb, i henvisning til Charles S. Peirces klassiske semiotiske tredeling mellem ikon, indeks og symbol. Ginzburg bruger betegnelsen til at indfange centrale træk ved de humanistiske videnskabers fortolkningspraksis siden det 19. århundrede, hvor det indeksikale og problematiske forhold mellem detaljer i et værk og tilskrivning af værket til en skaber kommer i centrum. Analogien til Colonnas arbejde synes for Thévenot at være, at hun på papiret og i teorien leder efter tilsvarende tilskrivningsprocesser for marginalitet, alt imens hendes undersøgelser i praksis gør noget andet. (red.)
12. Thévenot parafraserer her sin egen teori om engagementsregimer og fælleshedsformer, der skelner mellem regimet for engagement i retfærdiggørelse af det fælles bedste (en ret-

færdiggjort fælleshed), regimet for engagement i en individuel eller kollektiv plan (en fælleshed i liberal offentlighed), og regimet for engagement i nære og familiære omgivelser (en anknytning til fælles-steder). Se Hansen 2016 for en introduktion. (red.)

13. Thévenot tænker her formentlig på forslag til mere direkte demokratiske repræsentationsformer, som trives blandt dele af den primært ungdomsbårne miljøbevægelse, f.eks. Extinction Rebellion. (red.)

14. Thévenot parafraserer her sit tidlige begreb om »investering i former«, hvor »form« forstås bredt i såvel en symbolsk som materiel forstand af kodificering, f.eks. via love eller tekniske standarder. (red.)

15. Thévenot refererer her til begrebet om det antropocæne, forstået som en angiveligt ny geologisk epoke i menneskehedens historie defineret ved, at mennesket er blevet en naturkraft på linje med eller med større miljømæssig indvirken end andre naturkræfter (deraf »antropocæn«, af »antropos«). (red.)

16. Bonneuil og Fressoz henviser her til det klassiske latinske ord «circumfusus», der frit kan oversættes som «tingene i omgivelserne». (red.)

17. Berques brug af begrebet »mesologi« står for læren om 'milieu', det franske ord, der dels betyder »miljø«, »omverden« og »stedet i midten« (fra sin latinske etymologi). (red.)

18. Thévenot sigter her til sig selv og sin egen model for familiært engagement. (red.)

19. Udtrykket »nordlig« ('du Nord') synes her at henvise til skellet mellem det globale Nord og det globale Syd. (red.)

20. Maurice Barrès (1862-1923) var en fransk novelleforfatter, journalist og politiker, kendt for sine nationalistiske og monarkistiske holdninger og for sin medvirken til at gøre 24. juni til mindedag for Jeanne D'arc. (red.)

21. Thévenot henviser her implicit til sprog og begreber, der gerne anvendes af forskere med tilknytning til Latour og ANT. (red.)

Slutnoter fra originalteksten

[1] Denne debat blev startet af Marc Ferro, som på det tidspunkt var korrespondent for *Annales*, der i øvrigt inviterede François Chatelet, Bertrand de Jouvenel, Annie Kriegel, Victor Leduc og Pierre Renouvin til nummer 18-1 og 18-3 af *Annales E.S.C.* i 1963. Angående debatterne, som Ferro arrangerede, og som blev favoriseret af tidsskriftets interdisciplinaritet, se interviewet med ham i *Annales* (Ferro, 2020).

[2] Angående disse sammenhænge med økonomien, se især: Favereau, 2001; Thévenot, 2006 (kap. 2). Angående sammenhængene med den politiske filosofi, se især: Affichard og de Foucauld 1992, 1995.

[3] Angående den franske reception af *subaltern* og *postcolonial studies*; kritikken af dem, der slutter sig til kritik fra den anden side af Atlanterhavet og Den Engelske Kanal; og årsagerne til, at 'transplantationen er mislykkedes', se: Bayart, 2010; Pouchepadass, 2000.

[4] Den algeriske filminstruktør Jean-Pierre Liedo skrev ved sin død: »En dag må de algeriske forskere hylde Fanny for at have gen-legitimeret en skattekasse af viden« (Liedo, 2014).

[5] Angående miljøfilosofierne, se: C. Larrère, 1997; C. Larrère og R. Larrère, 1997.

[6] Denne spænding mellem menneskeligt og levende der, som vi skal se i næste afsnit, allerede er blevet behandlet af værdiordenernes grammatik, er central i Boltanskis analyse af undfangelsens og abortens grammatikker (Boltanski, 2004), ligesom den også er central for engagementsregimerne.

- [7] For en kritisk analyse af Habermas' manglende forståelse af den kognitive mangel og sammenblandingen med den normative orden, der opstår heraf, samt for en parallel analyse af Axel Honneths »kognitive mishandling (*gerrymandering*)«, se Strydom, 2010.
- [8] Takket være Bernard Coneins medvirken har det været muligt at være i direkte dialog med disse forfattere (Conein og Thévenot, 1997).
- [9] Pluralismen kommer først med den senere introduktion af forskellige 'eksistensmåder' (Latour, 2012) i forbindelse med en dybdegående revidering, der hvirvler op i kompatibilitetsmæssige problemer med den oprindelige netværksmodel.
- [10] Angående en dæmning som fælles-sted i en aktuel miljøkonflikt, se: Thévenot, 2019b.
- [11] Mens det franske ord 'sammen' stammer fra det latinske *insimul*, altså tidsmæssig simultanitet, stammer det engelske *together* (ligesom *gather* 'samle') og det russiske *vmestie* ('på det samme sted') fra tilstedeværelsen på det samme sted.
- [12] Se især José Manuel Resendes eget og fælles arbejde. Angående de fælles arbejder, se Resende og Martins, 2015; Resende, Martins, Breviglieri og Delaunay, 2018.
- [13] Francis Chateauraynaud har fremstillet et stort og detaljeret kort over 'miljømæssige topikker', i forbindelse med en konfrontation mellem den politiske økologi og den pragmatiske sociologi i Frankrig (Chateauraynaud, 2014).
- [14] Breviglieri, Pattaroni og Stavo-Debauges pionerforsknin g i sameksistens nævnt længere oppe har vist, hvordan dyr, der lever i sameksistens med mennesker, bidrager til at ændre relationerne mellem menneskene ved at skabe moralske og politiske debatter. Om det så blot er på grund af installeringen af kattelomme, der går på tværs af grænserne for det private og intime (Breviglieri, 2003).
- [15] En undersøgelse, som jeg har foretaget i Aspedalen i Pyrenæerne i samarbejde med Eric Doidy, Marie-Noël Godet og Claudette Lafaye, og som senere blev fulgt op af en komparativ undersøgelse i Clavey River-dalen i Californien i samarbejde med Michael Moody. Resultater og analyser publiceret i: Moody og Thévenot, 2000; Thévenot, 1996a, 1996b; Thévenot Moody og Lafaye, 2000.
- [16] Angående 'anti-ækvivalensen' i det postliberale opgør, se Davies, 2020.

Litteratur

- Abbott, Andrew, 2016, »L'avenir des sciences sociales. Entre l'empirique et le normatif«, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 71(3), (overs. Hugo Bouvard, red. Étienne Ollion, Étienne Anheim), pp. 575-596. <https://doi.org/10.1353/ahs.2016.0115>
- Affichard, J., de Foucauld, J.-B. (red.), 1992, *Justice sociale et inégalités*, Paris, Ed. Esprit.
- Affichard, J., de Foucauld, J.-B. (red.), 1995, *Pluralisme et équité ; la justice sociale dans les démocraties*, Paris, Ed. Esprit. <https://doi.org/10.1017/s0395264900050927>
- Agre, Philip E., 1997, »Surveillance et saisie. Deux modèles de l'information personnelle« in Conein, B. og Thévenot, L. (red.), *Cognition et information en société*, Paris, Ed. de l'EHES-SAron, Raymond, 1962, *Paix et Guerre entre les Nations*, Paris, Calmann-Lévy. <https://doi.org/10.4000/books.editionsehess.10450>
- Aron, R., 1962, *Paix et Guerre entre les Nations*, Paris, Calmann-Lévy. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90400-9_5
- Auray, Nicolas, 2007, »Les agrandissements politiques de la jeunesse. Jeu, Internet et citoyenneté«, in Marc Breviglieri, Marc og Cichelli, Vincenzo (red.) *Adolescences méditerranéennes. L'espace public à petits pas*, Paris, L'Harmattan, pp. 113-126. <https://doi.org/10.4000/rfp.1311>

- Auray, N., 2011, »Les technologies de l'information et le régime exploratoire«, in Van An del Pek og Boursier, Dominique (red.), *La serendipité dans les arts, les sciences et la décision*, Éditions Hermann, Paris, pp. 329-343. <https://doi.org/10.4000/books.msha.5910>
- Auray N., 2016. *L'alerte ou l'enquête*. Paris, Presses des Mines.
- Auray, Nicolas, Vétel, Bruno, 2014, »L'exploration comme modalité d'ouverture attentionnelle : le cas d'un jeu freemium«, *Réseaux*, nr. 182, pp. 153-186. <https://doi.org/10.3917/res.182.0153>
- Barrès, Maurice, 1967 [1897], *Les Déracinés*, Paris, Plon.
- Barthes, Roland, 1957, *Mythologies*, Paris, Seuil.
- Bayart, Jean-François, 2010, *Les études postcoloniales, un carnaval académique*, Paris, Karthala. <https://doi.org/10.29173/af9697>
- Berque, Augustin, 1996, *Êtres humains sur la Terre*, Paris, Le Débat-Gallimard. <https://doi.org/10.7202/022714ar>
- Blok, Anders, 2013, »Pragmatic sociology as political ecology: on the many worths of nature(s)«, *European Journal of Social Theory* 16(4): 492-510. <https://doi.org/10.1177/1368431013479688>
- Blok, Anders, 2015, »Attachment to the common-place: Pragmatic sociology and the aesthetic cosmopolitics of eco-house design in Kyoto, Japan«, *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 2(2), 122-145. <https://doi.org/10.1080/23254823.2015.1108212>
- Blok, Anders og Meilvang, Marie Leth, 2015, »Picturing Urban Green Attachments: Civic Activists Moving between Familiar and Public Engagements in the City«, *Sociology*, 49(1), 19-37. <https://doi.org/10.1177/0038038514532038>
- Boltanski, L., 2004, *La condition fœtale. Une sociologie de l'engendrement et de l'avortement*, Paris, Gallimard.
- Boltanski, L., Thévenot, L., 1987, *Les économies de la grandeur*, Paris, Presses Universitaires de France et Centre d'Étude de l'Emploi. <https://doi.org/10.1017/s0395264900063204>
- Boltanski, L., Thévenot, L., 1991, *De la justification. Les économies de la grandeur*, Paris, Gallimard.
- Boltanski, L., Chiapello, E., 1999, *Le nouvel esprit du capitalisme*, Paris, Gallimard. <https://doi.org/10.3917/scpo.colle.2001.01.0283>
- Bonneuil Christophe og Fressoz Jean-Baptiste, 2016 [2013], *L'événement Anthropocène. La Terre, l'histoire et nous*, Paris, Seuil (ny, revideret udgave). <https://doi.org/10.3917/pox.111.0202>
- Boym, Svetlana, 1994, *Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia*, Cambridge Massachusetts/London, Harvard University Press. <https://doi.org/10.1017/s0395264900051441>
- Brahy, Rachel, 2019, *S'engager dans un atelier-théâtre, Vers une recomposition du sens de l'expérience*, Mons (Belgien), Ed. du Cerisier.
- Breviglieri, Marc, 2001, »L'étreinte de l'origine. Attachement, mémoire et nostalgie chez les enfants d'immigrés maghrébins«, 2001, *Confluences Méditerranée*, nr. 39, 37-47. <https://doi.org/10.3917/come.039.0037>
- Breviglieri, Marc, 2003, »La résistance au rapprochement. Cohabitations pérennes dans un squat«, in Breviglieri, Marc og Conein, Bernard (red.), 'Tenir ensemble et vivre avec. Explorations sociologiques de l'inclination à cohabiter', rapport de l'action financée par le programme Habitat et vie urbaine (PUCA), Groupe de Sociologie Politique et Morale. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004175181.i-298.65>

- Breviglieri, M., 2010a, »De la cohésion de vie du migrant: Déplacement migratoire et orientation existentielle«, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, vol. 26, n° 2, pp. 57-76. <https://doi.org/10.4000/remi.5137>
- Breviglieri, M., 2010b, »L'attachement au lieu d'origine. Entre tonalités d'habitation et convictions communautaires, le sol glissant de l'appartenance«, in Colonna F og L. Le Pape (red.), *Traces, désir de savoir et volonté d'être. L'après-colonie au Maghreb*, Arles, Actes Sud, pp. 330-350. <https://doi.org/10.4000/remmm.7304>
- Breviglieri, M., 2012, »L'espace habité que réclame l'assurance intime de pouvoir: Un essai d'approfondissement sociologique de l'anthropologie capacitaire de Paul Ricœur«, *Études Ricoeuriennes / Ricoeur Studies*, 3(1): 34-52. <https://doi.org/10.5195/errs.2012.134>
- Breviglieri, M., 2013a, »Une brèche critique dans la 'ville garantie'? Espaces intercalaires et architectures d'usage« in Cogato Lanza Elena, Pattaroni Luca, Piraud Mischka, Tirone Barbara (red.), *De la différence urbaine. Le quartier des Grottes*, Genève, MétisPresses, pp. 213-236. <https://doi.org/10.4000/crau.432>
- Breviglieri Marc, 2013b, »Peut-on faire l'histoire d'un attachement?«, *SociologieS* [online], lagt online 19. november 2013. URL: <http://sociologies.revues.org/4403>
- Breviglieri Marc, 2018, »The Guaranteed City. The Ruin of Urban Criticism?«, in Resende J.M., Martins A.C., Breviglieri M. og Delaunay C. (red.). *The challenges of communication in a context of crisis*. {}Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, pp. 200-227.
- Breviglieri Marc, 2020, »Fertilités. Sur les chemins de collecte des femmes oasiennes (univers végétal, résonateurs cosmiques, soins collectifs)«, *Anthropologie et Sociétés*, 44(1) (under udgivelse). <https://doi.org/10.7202/1072767ar>
- Breviglieri, Marc og Conein, Bernard (red.), 2003, »Tenir ensemble et vivre avec. Explorations sociologiques de l'inclination à cohabiter«, rapport de l'action financée par le programme Habitat et vie urbaine (PUCA), Groupe de Sociologie Politique et Morale.
- Caillé, Alain og Vandenberghe, Frédéric, 2016, *Pour une nouvelle sociologie classique*, Lormont, Le bord de l'eau. <https://doi.org/10.4000/lectures.21810>
- Cardoso de Oliveira Luís Roberto, 2005, *Droit légal et insulte morale. Dilemmes de la citoyenneté au Brésil, au Québec et aux États-Unis*, Laval, Les Presses de l'Université Laval. <https://doi.org/10.4000/cal.7992>
- Centemeri, Laura, 2011, »Retour à Seveso. La complexité morale et politique du dommage à l'environnement«, *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, vol.66 n°1, pp. 213-240. <https://doi.org/10.1017/s0395264900005515>
- Centemeri, Laura, 2015a, »Reframing problems of incommensurability in environmental conflicts through pragmatic sociology. From value pluralism to the plurality of modes of engagement with the environment«, *Environmental values*, 24(3), pp. 299-320. <http://dx.doi.org/10.3197/096327114X13947900181158>
- Centemeri, Laura, 2015b, »Entre expertises et émotions. Les conflits relatifs à l'extension de l'aéroport de Milan Malpensa« in C. Traïni (red.), *Émotions et expertises*, Rennes, PUR, pp. 127-146. <https://doi.org/10.4000/books.pur.72984>
- Centemeri, Laura, 2015c, »L'apport d'une sociologie des attachements pour penser la catastrophe environnementale«, *Raison Publique*, dossier »Au-delà du risque. Care, Capacités et résistance en situation de désastre«.
- Centemeri, Laura, 2018, »Commons and the new environmentalism of everyday life. Alternative value practices and multispecies commoning in the permaculture movement«, *Rassegna Italiana di Sociologia / a.* 59 (2), pp. 289-313.

- Centemeri Laura et Renou Gildas, 2014, »Incapacité de raisonner et capacité de résonance. Premiers jalons d'une exploration sociologique«, communication à la journée : »L'incapacité dans la philosophie et dans les sciences sociales«, Fonds Ricœur/EHESS, 16. april 2014. <https://doi.org/10.1684/sss.2013.0103>
- Centemeri, Laura et Renou, Gildas, 2017, »Jusqu'ou l'économie écologique pense-t-elle l'inégalité environnementale? Autour de l'oeuvre de Joan Martinez-Alier«, in Larrère, Catherine, (red.) *Les inégalités environnementales*, Paris, PUF, pp. 53-72. <https://doi.org/10.4000/etudesrurales.11797>
- Chakrabarty, Dipesh, 2000, *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference*, Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1086/ahr/106.4.1322>
- Champeil-Desplats, Véronique, Porta, Jérôme og Thévenot, Laurent, 2019a, »Dossier thématique. Modes de normativité et transformations normatives: de quelques cas relatifs aux droits et libertés«, *La Revue des droits de l'homme*, 16, online siden 3. juli 2019, connection on 11. juli 2019. URL : <https://journals.openedition.org/revdh/6328>
- Champeil-Desplats, Véronique, Porta, Jérôme og Thévenot, Laurent, 2019b, »Introduction: une experience de recherche cooperative et transverse entre droit et sciences sociales«, *La Revue des droits de l'homme*, 16, publiceret online 14. maj 2019, sidst tilgæt 18. juli 2019. URL: <https://journals.openedition.org/revdh/6460>
- Charbonnier, Pierre, 2020, *Abondance et liberté : Une histoire environnementale des idées politiques*, Paris, La Découverte. <https://doi.org/10.3917/dec.charb.2020.01>
- Charbonnier, Pierre, Latour, Bruno og Morizot, Baptiste, 2017, »Redécouvrir la terre«, *Traces. Revue de Sciences humaines* [online], 33 | 2017, publiceret online 19. september 2017, <http://journals.openedition.org/traces/7071>; DOI: <https://doi.org/10.4000/traces.7071>
- Chateauraynaud, F., 2014, »Les topiques environnementales entre controverses et conflits. Écologie politique et sociologie pragmatique en France (1980-2010)«, in Charles Lionel, Lange Hellmuth, Kalaora Bernard og Rudolf Florence (red.) *Environnement et sciences sociales en France et en Allemagne*, Paris, L'Harmattan. <https://doi.org/10.3917/ecopo.027.0031>
- Cheyns, Emmanuelle, 2014, »Making 'minority voices' heard in transnational roundtables: The role of local NGOs in reintroducing justice and attachments«, *Agriculture and Human Values*, 31(3), pp. 439-453. <https://doi.org/10.1007/s10460-014-9505-7>
- Cheyns, Emmanuelle og Thévenot, Laurent, 2019, »Le gouvernement par standards de certification consentement et plaintes des communautés affectées«, *La Revue des droits de l'homme*, 16, lagt online 1. juli 2019, <http://journals.openedition.org/revdh/6843>
- Colonna, Fanny, 1995, *Les versets de l'invincibilité. Permanence et changements religieux dans l'Algérie contemporaine*, Paris, Presses de la Fondation de Sciences Po. <https://doi.org/10.7202/015419ar>
- Colonna Fanny, 2004, *Récits de la province égyptienne. Une ethnographie sud/sud*, Arles, Actes Sud. <https://doi.org/10.4000/remmm.2888>
- Colonna, Fanny, 2010, *Le Meunier, les moines et le bandit. Des vies quotidiennes dans l'Aurès du XXe siècle*, Arles, Actes Sud. <https://doi.org/10.4000/remmm.7518>
- Colonna, F. og Le Pape, L. (red.), 2010, *Traces, désir de savoir et volonté d'être. L'après-colonie au Maghreb*, Arles, Actes Sud.
- Colin Lebedev, Anna, 2017, »La protestation postsoviétique et les grammaires de l'action collective. une comparaison entre la Russie et l'Ukraine«, *Revue d'études Comparatives Est-Ouest*, 48(3-4), 95-124. <https://doi.org/10.3917/receo.483.0095>

- Conein, B. og Thévenot, L. (red.), 1997, *Cognition et information en société*, Paris, Ed. de l'EHESS (Raisons pratiques 8).
- DaMatta Roberto, 1983 [1978], *Carnaval, bandits et héros. Ambiguïtés de la société brésilienne*, Paris, Seuil.
- Davies, William, 2020, »Anti-equivalence: Pragmatics of post-liberal dispute« *European Journal of Social Theory*. Online first, pp. 1-21.
- de Sousa Santos, Boaventura, 2011, »Épistémologies du Sud«, *Études rurales*, 187, pp. 21-50. <https://doi.org/10.4000/etudesrurales.9351>
- Desrosières, A., 1993, *La politique des grands nombres ; histoire de la raison statistique*, Paris, La Découverte. <https://doi.org/10.3917/dec.desro.2010.01>
- Diaz-Bone, Rainer, 2015, »Sociology of quantification and 'Economie des conventions« – starting from INSEE', contribution aux journées »Comparer, mesurer, évaluer. La chaîne des transformations dans la production et l'utilisation d'une donnée chiffrée«, Laboratoire de Sociologie Quantitative & MSH Paris-Saclay, Malakoff, November 24-25.
- Diaz-Bone, Rainer, 2016, »Convention Theory, classification and quantification«, *Historical Social Research*, 41(2): 48-71. DOI: <http://dx.doi.org/10.12759/hsr.41.2016.2.48-71>
- Fanon, Franz, 2015 [1952], *Peau noire, masques blancs*, Paris, Seuil. <https://doi.org/10.1522/030294726>
- Fanon 2002 [1961], *Les damnés de la terre*, Paris, La Découverte (forord af J.-P. Sartre (1961), forord af Alice Cherki og efterord af Mohamed Harbi (2002)).
- Favereau, O., 2001, »L'économie du sociologue ou : penser (l'orthodoxie) à partir de Pierre Bourdieu«, in Lahire B. (red.), *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu : dettes et critiques*, La Découverte, Paris, pp. 255-314. <https://doi.org/10.3917/dec.lahir.2001.01.0255>
- Ferro, Marc, 2020, »Entretien« af L. Thévenot, *Annales*, (under udgivelse).
- Friedland, R., 2011, »The Constitution of Religious Political Violence : Institution, Culture, and Power«, in Jeffrey C. Alexander, Ronald Jacobs, Philip Smith, *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*, pp. 429-470. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195377767.013.16>
- Friedland Roger, 2014, *Amore : An American Father's Roman Holiday*, New York, Harper.
- Friedland, Roger, 2016, »Jesus With A Gun : Trump the Secular Evangelical«, *Huffington Post, The Blog*, 08/26/2016.
- Ginzburg Carlo, 1980, *Le Fromage et les vers*, Paris, Flammarion.
- Ginzburg Carlo, 1989 [1986], 'Signes, traces, pistes. Racines d'un paradigme de l'indice' in Ginzburg, Carlo, 1989, *Mythes, emblèmes, traces*, Paris, Ed. de l'EHESS. <https://doi.org/10.3917/deba.006.0003>
- Gorz, A., 1977, *Ecologie et liberté*, Paris, Galilée.
- Habermas, J., 1987, *Théorie de l'agir communicationnel*, Paris, Fayard (overs. af J.-M. Ferry og J.-L. Schlegel af tredje udgave af *Theorie des kommunikativen Handel*; originaludgave: Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1981).
- Haudricourt, André-Georges, 1987 [1948], *La technologie science humaine*, Paris, Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme (forord af F. Sigaut).
- Hirschman, Albert, 1986, *Vers une économie politique élargie*, Paris, Minit.
- Hochschild, Arlie, 2016, *Strangers in their own land. Anger and mourning on the American right*, New York, The New Press. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-05-05>
- Illich, Ivan, 1973, *La Convivialité*, Paris, Seuil.

- Ingold, Tim, 2000, *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*, London, Routledge. <https://doi.org/10.7202/000721ar>
- Ingold, Tim, 2012, «Toward an Ecology of Materials», *Annual Review of Anthropology*, vol. 41, pp. 427-442.
- Ingold, Tim, 2000 [1994], *The perception of environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*, Londres, Routledge.
- Jullien, F., 1992, *La propension des choses*, Paris, Seuil.
- Kant de Lima Roberto, Eilbaum Lucia, Pires Lenin, 2007, «'Ici, c'est différent': espace, conflits et techniques d'accueil policiers dans les commissariats de Rio de Janeiro», *Outre-Terre* 5(1) (n° 18), pp. 323-334. <https://doi.org/10.3917/oute.018.0323>
- Koveneva, Olga, 2011a, «Vivre ensemble dans la nature et dans la ville : Regards comparés sur les grammaires de la mise en commun en France et en Russie», thèse de doctorat de sociologie en co-tutelle sous la direction de Laurent Thévenot et Alexandre Gofman, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales et Institut de Sociologie de l'Académie des Sciences de Russie. <https://doi.org/10.4000/trajectoires.2161>
- Koveneva, O., 2011b, «Les communautés politiques en France et en Russie: regards croisés sur quelques modalités du« vivre ensemble», *Annales, Histoire, Sciences Sociales* 66(3), pp. 787-817. <https://doi.org/10.1017/s0395264900011112>
- Laclau, Ernesto, 2005, *On populist Reason*, London, Verso.
- Lafaye, C., 1989, «Praticiens de l'Équipement et légitimités quotidiennes», *Les annales de la recherche urbaine* n° 44-45, pp. 94-100. <https://doi.org/10.3406/aru.1989.1484>
- Lafaye, C. og Thévenot, L., 1993, «Une justification écologique? Conflits dans l'aménagement de la nature», *Revue Française de Sociologie*, vol. 34, nr. 4, okt.-dec., pp. 495-524. <https://doi.org/10.2307/3321928>
- Larrère, Catherine, 1997, *Les philosophies de l'environnement*, Paris, PUF.
- Larrère, Catherine et Raphaël Larrère, 1997, *Du bon usage de la nature – Pour une philosophie de l'environnement*, Paris, Aubier. [https://doi.org/10.1016/s1240-1307\(97\)81559-2](https://doi.org/10.1016/s1240-1307(97)81559-2)
- Larrère, Catherine, 2012a, «L'écoféminisme: féminisme écologique ou écologie féministe», *Tracés*, nr. 22, pp. 105-121. <https://doi.org/10.4000/traces.5454>
- Larrère, Catherine, 2012b, «Care et environnement: la montagne ou le jardin?», in Laugier, Sandra (red.) *Tous vulnérables? Le care, les animaux et l'environnement*, Paris, Payot, pp. 233-261. Latour, B. 1995, 'Moderniser ou écologiser ? A la recherche de la 'septième' cité', *Ecologie Politique*, nr. 13, pp. 5-27. <https://doi.org/10.2307/j.ctv18ph19r.16>
- Latour, B., 1983, *Les microbes: guerre et paix* suivi de *Irréductions*, Paris, Ed. Métailié. <https://doi.org/10.3917/dec.latou.2008.01>
- Latour, Bruno, 1999, *Politiques de la nature. Comment faire entrer les sciences en démocratie*, Paris, La Découverte. <https://doi.org/10.3917/dec.latou.2004.02>
- Latour, Bruno, 2012, *Enquête sur les modes d'existence. Une anthropologie des modernes*, Paris, La Découverte. <https://doi.org/10.4000/lectures.10133>
- Latour, Bruno, 2017, *Où atterrir? Comment s'orienter en politique*, Paris, La Découverte. <https://doi.org/10.1017/s0008423920000773>
- Leroi-Gourhan, A., 1964, *Le geste et la parole. Technique et langage*, Paris, Albin-Michel. <https://doi.org/10.2307/3319279>
- Leroi-Gourhan, A., 1965, *Le geste et la parole. La mémoire et les rythmes* Paris, Albin-Michel. <https://doi.org/10.1525/aa.1967.69.1.02a00600>

- Liedo, Jean-Pierre, 2014, »Fanny Colonna vient de nous quitter«, *Huffington Post*, 25. november, https://www.huffingtonpost.fr/jean-pierre-liedo/fanny-colonna-vient-de-nous-quitter_b_6216936.html <https://doi.org/10.1016/j.evopsy.2014.05.016>
- Lobão, Ronaldo, 2011, »The Political Economy of Resentment: A Result of Public Policies That Become Government Policies«, in Pinedo-Vasquez Miguel, Ruffino Mauro L., Padoch Christine, Brondizio Eduardo S. (red.), *The Amazon Várzea. The Decade Past and the Decade Ahead*, Dordrecht, Springer, pp. 277-286. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0146-5_19
- Lonkila, Markku, 2010, *Networks in the Russian market economy*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Lonkila, Markku, 2011, »Driving at democracy in Russia: Protest activities of St. Petersburg car drivers' associations«, *Europe-Asia Studies*, 63(2), pp. 291-309. <https://doi.org/10.1080/09668136.2011.547699>
- Luhmann, Niklas, 2013 [2002], *Introduction to Systems Theory*, Cambridge, Polity (red. Dirk Baecker, overs. Peter Gilgen).
- Luhtakallio, Eeva, 2012, *Practicing Democracy. Activism and Politics in France and Finland*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1177/0038038515573399>
- Luhtakallio E., Eliasoph N., 2017, »Ethnography of Politics and Political Communication: Studies in Sociology and Political Science«, in K. Hall Jamieson og K. Kenski (red.), *Oxford Handbook of Political Communication*, Oxford, Oxford University Press. Online udgivelsesdato: Sep. 2014. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199793471.013.28>
- Luhtakallio, Eeva & Tavory Iddo, 2018, »Patterns of engagement: Identities and social movement organizations in Finland and Malawi«, *Theory and Society*, 47(2), pp. 151-174. <https://doi.org/10.1007/s11186-018-9314-x>
- Luhtakallio, Eeva & Thévenot, Laurent, 2018, »Politics of Engagement in an Age of Differing Voices« (introduction to the special issue) *European Journal of Cultural and Political Sociology* 5(1-2), 1-11. <https://doi.org/10.1080/23254823.2018.1458432>
- Martinez-Alier, Joan, 2002, *The Environmentalism of the Poor. A Study of Ecological Conflicts and Valuation*, Cheltenham, Edward Elgar. [https://doi.org/10.1016/s1240-1307\(03\)00102-x](https://doi.org/10.1016/s1240-1307(03)00102-x)
- Mitchel, Timothy, 2011, *Democracy. Political Power in The Age of Oil*, London, Verso.
- Mol, Annemarie, 2002, *The Body Multiple*, Durham, Duke University Press.
- Moody, M. & Thévenot, L, 2000, »Comparing Models of Strategy, Interests, and the Public Good in French and American Environmental Disputes«, in Lamont Michèle og Thévenot Laurent (red.), *Rethinking comparative cultural sociology: Repertoires of Evaluation in France and the United States*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 273-306. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511628108.010>
- Morizot, Baptiste, 2016, *Les Diplomates. Cohabiter avec les loups sur une autre carte du vivant*, Marseille, Wildproject. <https://doi.org/10.1215/0961754x-7312105>
- Morizot, Baptiste, 2017, »Nouvelles alliances avec la terre. Une cohabitation diplomatique avec le vivant«, *Tracés. Revue de Sciences humaines* [online], 33, lagt online 19. september 2017, sidst tilgæet 19. april 2019. URL: <http://journals.openedition.org/traces/7001>; DOI: 10.4000/traces.7001
- Mota, Fabio Reis, 2014a, *Cidadãos em toda parte ou cidadãos à parte ? Demandas de direitos e reconhecimento no Brasil e na França*, Rio de Janeiro, Ed Consequência.
- Mota, Fabio Reis, 2014b, »Os limites da 'identidade': uma entografia das demandas de reconhecimento na França e no Brasil«, in Luís Roberto Cardoso de Oliveira e Alexandre

- Werneck. (org.), *Pensando bem: Estudos de sociologia e antropologia da moral*, Rio de Janeiro, Casa da Palavra, pp. 220-240. <https://doi.org/10.17771/pucrio.acad.26984>
- Mota Fabio Reis, 2017, »Les arènes publiques identitaires: des Antillais de Paris aux *Quilombos* de Rio de Janeiro, une comparaison France/Brésil«, *SociologieS*, Dossier 'L'expérience latino-américaine de la sociologie pragmatique francophone', mis en ligne le 17 mai 2017. URL: <http://sociologies.revues.org/6177> <https://doi.org/10.3917/puf.watie.2002.01.0017>
- Pattaroni, L., 2005, »Le *care* est-il institutionnalisable? Quand la« politique du *care* »émousse son éthique«, in Paperman, Patricia og Laugier, Sandra (red.), *Le souci des autres*, (Raisons Pratiques 16) Paris, Ed. de l'EHESS, pp. 177-200. <https://doi.org/10.4000/books.editionsehess.11683>
- Pattaroni L., 2015, »Difference and the Common of the City: The Metamorphosis of the Political, from the Urban Struggles of the 1970's to the Contemporary Urban Order« in Martins Alexandre og Resende José (red.), *The making of the common in social relations*, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, pp. 141-172.
- Pattaroni, Luca, (red.), 2020, *La contre-culture domestiquée. Art, espace et politique dans la vie gentrifiée*, Genève, MétisPresses. <https://doi.org/10.37866/0563-57-9>
- Ponte, Stefano, Gibbon, Peter og Vestergaard, Jakob (red.), 2011, *Governing through Standards. Origins, Drivers and Limitations*, Palgrave Macmillan.
- Ponte, Stefano og Cheyns, Emmanuelle, 2013, »Voluntary standards, expert knowledge and the governance of sustainability networks«, *Global Networks*, 13(4), pp. 459-477. <https://doi.org/10.1111/glob.12011>
- Porta, Jérôme, 2019, »Les transformations des droits sociaux dans la globalisation«, *La Revue des droits de l'homme* [online], 16 | 2019, lagt online 18. juli 2019, sidst tilgæet 4. august 2019. URL : <http://journals.openedition.org/revdh/6900> <https://doi.org/10.4000/revdh.6900>
- Pouchepadass, Jacques, 2000, »Les 'Subaltern Studies' ou la critique postcoloniale de la modernité«, *L'Homme*, nr. 156, pp. 161-185. <https://doi.org/10.4000/lhomme.75>
- Resende, José Manuel og Alexandre Cotovio Martins (red.), 2015, *The Making of the Common in Social Relations*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.
- Resende J.M., Martins A.C., Breviglieri M. & Delaunay C. (red.), 2018, *The challenges of communication in a context of crisis*. {}Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.
- Rouvroy, Antoinette og Berns, Thomas, 2013, »Gouvernementalité algorithmique et perspectives d'émancipation. Le disparate comme condition d'individuation par la relation« *Réseaux* vol. 31 nr. 177, pp. 163-96. <https://doi.org/10.3917/res.177.0163>
- Sartre, J.-P., 1965 [1938], *La nausée*, Paris, Gallimard.
- Sartre, J.-P., 1984 [1943], *L'être et le néant*, Paris, Gallimard.
- Sartre, J.-P., 2002 [1961], »Préface à l'édition de *Les Damnés de la terre*« Fanon 2002 [1961], pp. 17-36. <https://doi.org/10.3917/vst.089.0148>
- Sartre, J.-P., 1995 [1988], *Carnets de la drôle de guerre (Septembre 1939 – Mars 1940)*, nouvelle édition augmentée d'un carnet inédit en 1995 Paris, Gallimard (édition d'Arlette Elkäim-Sartre).
- Scott, James, 2017, *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States*, Yale University Press.
- Simões, Soraya Silveira, 2010, *Histoire et ethnographie d'une cité à Rio : la Cruzada São Sebastião do Leblon*, Paris, Karthala.

- Spivak, Gayatri Chakravorty, 1988, »Can the subaltern speak?«, in Nelson Cary og Grossber, Lawrence (red.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, Houndmills, Hampshire og London, Macmillan, pp. 271-313. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13213-2_84
- Stavo-Debaugue, J., 2012, *Le loup dans la bergerie. Le fondamentalisme chrétien à l'assaut de l'espace public*, Genève, Labor et Fides. <https://doi.org/10.4000/rhr.8232>
- Stavo-Debaugue, Joan, 2014, »L'idéal participatif ébranlé par l'accueil de l'étranger. L'hospitalité et l'appartenance en tension dans une communauté militante«, *Participations* 9(2) (dossier *Les limites de l'inclusion démocratique*, coordonné par Mathieu Berger et Julien Charles), pp. 37-70. <https://doi.org/10.3917/parti.009.0037>
- Stavo-Debaugue, Joan, 2017, *Qu'est-ce que l'hospitalité? Recevoir l'étranger à la communauté*, Montréal, Editions Liber. <https://doi.org/10.4000/hommesmigrations.7982>
- Stengers, Isabelle, 2006, *La vierge et le neutrino. Les scientifiques dans la tourmente*, Paris, La Découverte.
- Stoler, Ann, 2006a, (red.) *Haunted by Empire, Geographies of intimacy in North American History*, Durham og London, Duke University Press. <https://doi.org/10.3138/cjh.43.1.168>
- Stoler, Ann, 2006b, »Intimidations of Empire: Predicaments of the Tactile and Unseen«, in Stoler, Ann (red.), *Haunted by Empire, Geographies of intimacy in North American History*, Durham og London, Duke University Press, pp. 1-22. <https://doi.org/10.1515/9780822387992-003>
- Strydom, Piet, 2010, »Towards a cognitive sociology for our time: Habermas and Honneth or language and recognition ... and beyond«, *Irish Journal of Sociology*, 19(1), pp. 176-197. <https://doi.org/10.7227/ij.s.19.1.9>
- Thévenot, L., 1996a, »Mettre en valeur la nature ; disputes autour d'aménagements de la nature en France et aux Etats-Unis«, *Autres Temps. Cahiers d'éthique sociale et politique*, nr. 49, pp. 27-50. <https://doi.org/10.3406/chris.1996.1844>
- Thévenot, L., 1996b, »Stratégies, Intérêts et justifications. à propos d'une comparaison France – Etats-Unis de conflits d'aménagement«, *Techniques, territoires et sociétés*, nr. 31, pp. 127-149.
- Thévenot, L., 1997, »Un gouvernement par les normes ; pratiques et politiques des formats d'information«, in Conein, B. og Thévenot, L. (red.), *Cognition et information en société*, Paris, Ed. de l'EHESS (Raisons Pratiques 8), pp. 205-241. <https://doi.org/10.4000/books.editionsehess.10447>
- Thévenot, L., 2001, »Justifying Critical Differences ; Which Concepts of Value Are Sustainable in an Expanded Coordination?«, in Kwok Siu-Tong og Chan Sin-wai, 2001, *Culture and Humanity in the New Millennium: The Future of Human Values*, Hong-Kong, Hong-Kong University Press, pp. 45-65.
- Thévenot, L., 2006, *L'action au pluriel. Sociologie des régimes d'engagement*, Paris, La Découverte. <https://doi.org/10.3917/dec.theve.2006.02>
- Thévenot, L., 2009, »Governing Life by Standards. A View from Engagements«, *Social Studies of Science* 39(5), pp. 793-813. <https://doi.org/10.1177/0306312709338767>
- Thévenot, L., 2014, »Voicing concern and difference. From public spaces to common-places«, *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 1(1), pp. 7-34. <https://doi.org/10.1080/23254823.2014.905749>
- Thévenot, L., 2015a, »Making commonality in the plural, on the basis of binding engagements«, in Dumouchel Paul og Gotoh Reiko (red.), *Social Bonds as Freedom: Revising the Dichotomy of the Universal and the Particular*, New York, Berghahn, pp. 82-108. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qd0mn.7>

- Thévenot, L., 2015b, «Certifying the world. Power infrastructures and practices in economies of conventional forms», in Aspers, Patrick og Nigel Dodd (red.), *Re-Imagining Economic Sociology*. Oxford, Oxford University Press, pp. 195-223. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198748465.003.0009>
- Thévenot, L., 2017a, «'Des liens du proche aux lieux du public': retour sur un programme franco-russe pionnier», *Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest*, 48(3-4), pp. 7-43. <https://doi.org/10.3917/receo.483.0007>
- Thévenot, L. (i samarbejde med Janna Tsinman og Ariane Zambiras), 2017b, «En commun, en différend. Politiques comparées dans l'apprentissage de la vie ensemble en foyer étudiant», *Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest*, 48(3-4), pp. 45-93. <https://doi.org/10.3917/receo.483.0045>
- Thévenot, L., 2018, «Droits et biens pris en compte par les engagements volontaires d'entreprises dans des standards internationaux. La 'sustainable palm oil' certification au regard des plus défavorisés», in Jeammaud, Antoine, Le Friant, Martine, Lokiec, Pascal, Wolmark, Cyril (red.), *A droit ouvert*, Paris Dalloz, pp. 929-945.
- Thévenot, L., 2019a, «Measure for Measure: Politics of Quantifying Individuals to Govern Them», *Historical Social Research* 44(2), pp. 44-76.
- Thévenot, L., 2019b, «Endiguer les transes d'un péril prochain. La transition d'un Plan de Prévention de Submersion et la vague de réactions locales contre l'État», in Padovani, Florence og Lysaniuk, Benjamin (red.), *Les gestions des transitions. Anticiper, subir, réagir, planifier*, Paris, L'Harmattan, pp. 31-66. <https://doi.org/10.4000/books.pur.15783>
- Thévenot, L., 2020, «How does Politics Take Closeness into Account? Returns from Russia», *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 33(2), pp. 221-250. <https://doi.org/10.1007/s10767-019-9322-5>
- Thévenot, Laurent, Moody, Michael, Lafaye, Claudette, 2000, «Forms of Valuing Nature: Arguments and Modes of Justification in French and American Environmental Disputes», in Lamont, Michèle og Thévenot, Laurent (red.), *Rethinking Comparative Cultural Sociology: Repertoires of Evaluation in France and the United States*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 229-272. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511628108.009>
- Thévenot, Laurent, Rousselet, Kathy, Daucé, Françoise (red.), 2017, «Critiquer et agir en Russie» dossier de la *Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest*, 48(3-4), pp. 5-244. <https://doi.org/10.4000/lectures.26561>
- Touraine, Alain, 1963, 'Pour ou contre une politicologie scientifique', *Annales ESC*, 18-3, pp. 475-498. <https://doi.org/10.3406/ahess.1963.421008>
- Vergel-Tovar Carolina, 2019, «La notion de victime dans la préparation de l'action en justice: le cas des femmes face à la guerre en Colombie», *La Revue des droits de l'homme*, 16, lagt online 1. juli 2019, <https://journals.openedition.org/revdh/6779> <https://doi.org/10.4000/revdh.6779>
- Vormbusch, Uwe, 2020, «Taxonomies of the self. Writing the body in an age of uncertainty», in Mennicken, Andrea & Salais, Robert (red.), *The New Politics of Numbers: Quantification, Administrative Capacity and Democracy*, Palgrave (under udgivelse).
- Vrancken, Didier, 2002, *Le Crépuscule du social*, Bruxelles, Labor.
- Yurchak, Alexei, 2006, *Everything was forever, until it was no more: the last Soviet generation*, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1163/187633205x00023>
- Zard, Philippe, 2009, «L'arbre et le philosophe. Du platane de Barrès au marronnier de Sartre. Littérature et phénoménologie», *Silène*, http://www.revue-silene.comf/index.php?sp=liv&livre_id=133

Abstract

Given the upheavals that seriously affect sociology and threaten its survival, the author proposes to integrate these upheavals by conceiving them as forces of decentering with regard to the classical definitions and methods of the discipline. All of them require taking into account underestimated, or even unrecognized, dependencies of the "social" on the many beings that have been left behind and that "studies" have helped to bring to the forefront.

The movement of the article follows a decentering of the subject, agent or social actor who can no longer keep his/her pivotal role, and the forms of the common and the community which are off-center with respect to societies and collectives. Far from society (1), the movement leads against the strangeness (2) of an exteriority now to be integrated into the apprehension of the human being through his or her dependencies (3). To be together with these and those that were previously under-represented (4), requires a shift in making commonality. Commonality has to be more concerned with close attachments and to open up cohabitation beyond the human, at the cost of changes that do not leave the underlying normativity of the social sciences untouched. Modes of government emancipate from the city (5) by moving beyond the market economy to things that support deeper political economy assemblages than the versatile alliances between oligarchs and political authorities.

ESSAY

Lill Rastad Bjørst

Systemer i et klimaforandret Arktis

Den svære dialog mellem fakta- og meningsproducenter

Grundlæggende har der i klimaforskningen været en modvillighed overfor at sætte, hvad der måtte være betydningsfuldt for mennesket, for meget i centrum. Klimaperspektiver forudsætter ofte tidsserier på mindst 30-års perioder, hvilket er lang tid i et menneskeliv – men ikke i klimaforskningens validering. Samtidig er 'klimasystemer' for naturvidenskaben i sig selv en abstraktion, hvor der zoomes ud og ind for at lokalisere de klimaforandringer, som klimaforskerne observerer i klimasystemerne. Dette »zoom« og primært kvantitative analytiske blik kommer til kort, når klima skal situeres i en menneskelig og højpolitisk livsverden. Professor i STS, Sheila Sen Jasanoff (Harvard Kennedy School) har i mange år været optaget af den spænding, der opstår, når den upersonlige, apolitiske og universelle forestilling om klimaforandringer (repræsenteret af naturvidenskaben) møder og kommer i konflikt med den subjektive, situerede og normative forestilling, der kommer ud af menneskets daglige interaktion med sine omgivelser og vejret. Det essentielle i denne konflikt består ifølge Jasanoff (2010) i, at »Climate change confronts us with facts that matter crucially to the universal human destiny but that have not passed through complex processes of social accreditation on a global scale« (ibid: 249). Udfordringen for både academia og den offentlige debat om klimaforandringer er således ikke kun at producere såkaldte objektive 'matters of fact', men

også at producere subjektive 'facts that matter', der potentielt vil kunne føre til handling. Jasanoff's (2010) vigtige pointe er, at der stadig mangler en kontinuerlig interaktion og dialog imellem fakta- og meningsproducenter. Det er dette spændingsfelt mellem fakta- og meningsproducenter, og hvordan deres argumenter forbindes til det sociale, som jeg ønsker at afsøge i dette essay.

De sidste 15 år har forskere, journalister og politikere benyttet Arktis som klimasymbol i klimadebatten, og Arktis er derfor en relevant arena at undersøge fænomenet i. Diskussionen er ikke ny i sociologien, hvor der i flere år er taget tilløb til at genopfinde disciplinen i en kosmopolitisk og mere-end-social verden (Blok 2012). Desuden har socialvidenskaben gennemlevet den antropocentriske forskningsagenda med fokus på, hvordan det er at leve på en kapitaldrevet, globalt sammenfiltret og døende planet (Tsing 2015; Tsing et al 2017), og Willig & Blok (2020) har talt varmt for den bæredygtige stat (i stedet for velfærds- og konkurrencestaten) med mere kollektiv handlekraft. Disse to centrale diskussioner har dog ikke for alvor ført til en afsmitning på den arktiske klimaforskning, hvor mennesket og de sociale processer stadig mangler synlighed og forskningsprioritet. Mit mål med dette essay er således at problematisere menneskets rolle i klimasystemforståelsen og effekten på dialogen imellem fakta- og meningsproducenter.

Et aktuelt eksempel på sådan et svært møde var, da den tidligere amerikanske udenrigsminister John Kelly gav en keynote på konferencen Arctic Circle Assembly 2019 i Island efter først at have modtaget Arctic Circle-prisen som en anerkendelse for sit »lederskab i internationalt klimasamarbejde« og ikke mindst som USA's formand for Arktisk råd, da de havde formandskabet. Rammen for hans tale var at anskue klimakrisen som »World War Zero«, og han erklærede, at »This is the war we must wage and win«. Han takkede for prisen, som han sagde var givet af folk, som stadig var »inde i kampen«, henvendt til arktisforskerne i salen. Han ønskede sig en »forsikring for planeten«. Tankerne om én planet, et fælles »vi« og én global politisk dagsorden legitimerede ham som den rette talsmand for klimaet. På trods af den etablerede taleposition og patos var han alligevel frustreret. Henvendt til det politiske system sagde han ironisk: »Du kan have dine egne meninger – men ikke dine egne fakta«. Derefter zoomede han ind på det mere personlige: »Hvis du vil kende problemet – bør du se dig selv i spejlet«. Han mente, at de unge var rigtigt på den og talte »truth to power«. De stod sammen og kunne komme igennem til politikerne og offentligheden med forskernes fakta om verdens klima. Den globale natur blev her performet og sammenført med et globalt samfund, som i Kerrys logik havde et fælles »vi«, der kunne tegne en forsikring (for planeten). Opgaven var dog ikke nem (jf. kringsmetaforen) – det var stadig en kamp, som han kæmpede. Hans umiddelbare løsning var forbedret energipolitik og teknologi, ikke at droppe vækstdrømmen. Med den arktiske smeltende is som springbræt – prisen var udformet som et isbjerg – talte han for en global natur med mennesket i centrum. Et perspektiv, som

udfordrede både politisk praksis og de vanlige klimasystemmodeller i Arktisforskningen, men som også kom med personlige agendaer, der var udpræget politiske.

Figur 1. John Kerry, tidligere Udenrigsminister,
Arctic Circle 15. oktober 2019

DR2 Dagen: Hvad betyder indlandsisens forsvinden for grønlænderne?

Som forsker er jeg selv blevet inviteret til flere af disse »møder« imellem klimaets fakta- og meningsproducenter. Den 12. december 2018 blev jeg inviteret i studiet på programmet DR2 Dagen som ekspert i Grønland og Arktis.¹ Anledningen til invitationen var en artikel publiceret af de ofte citerede internationale klimaforskere Overland et al. (2019). Artiklen fremlagde sin tese om, at selv hvis man fik begrænset den globale temperaturstigning med 2° (IPCC 2018), ville der midt i dette århundrede være en temperaturstigning i Arktis, som ville få store konsekvenser for det lokale og globale klima, økosystemer og såkaldte samfundssystemer »societal systems« (2018: 3). Artiklen kom dog ikke yderligere ind på, hvad man mente med konsekvenser for disse samfundssystemer. Det var her, at jeg kom ind i billedet. Journalisten, der sammensatte indslaget, sendte mig før interviewet en mail, hvori han optegnede, hvad den journalistiske 'historie' var. Han skrev: »Den verdenskendte klimaforsker Jason Box fra GEUS er medforfatter på noget nyt forskning, der tegner et meget bekymrende billede af fremtiden for Arktis og dermed verden. Ifølge hans forskning vil indlandsisen smelte, uanset hvad vi gør for at begrænse vores udledninger. De forsinkede eftervirkninger af den stigende temperatur, vi allerede ser, vil betyde, at indlandsisen forsvinder. Det bety-

der igen, at vandstanden stiger omkring en meter i dette århundrede – og syv meter hvis al isen forsvinder. Det har en masse afledte effekter – og ingen af dem er gode« (e-mail-korrespondance med DR-journalist (DR 2 Dagen), 12 dec. 2018).

Rækkefølgen for indslaget var komponeret således: »1. Videnskorrespondent Carsten Nielsen fortæller om det seneste nye – og det mest opsigtvækkende ved rapporten. 2. Klimaforsker Sebastian Mernild rapporterer fra Bergen om rapportens indhold.« – og så henvendte journalisten sig direkte til mig: »Nr. 3. Så kommer du på og fortæller, om klimaforandringerens betydning for den almene grønlander.«

I tv-studiet cirklede journalisten om, hvordan indlandsisens forsvinden primært er et problem for grønlanderne, og indslaget var illustreret med diverse billeder af den smeltende indlandsis (se foto).

Figur 2. Forfatter i DR2 Dagen den 12. dec. 2018, screenshot

De globale forbindelser, som videnskorrespondenten og klimaforskerne havde illustreret med modeller, tal og fakta, var nu forsvundet, og journalisten arbejdede sig frem til øvelsen med at forbinde dette til det sociale. Journalistens konstruerede klassiske klimazoom og logik omkring effektkædens direkte forbindelse til grønlanderne var svær at opretholde. Bare det faktum, at den grønlandske regering ikke har forpligtiget sig til Kyoto-protokollen, Copenhagen Accord og Paris-Aftalen, var i kontrast til rammesætningen for interviewet. Journalisten forsøgte igen med spørgsmålet: »Hvad betyder det for grønlanderne?«.

Ud fra mine etnografiske studier i Grønland kunne jeg i TV-studiet fortælle, at den grønlandske befolkning var påvirket af ekstreme vejrphenomener,

men at klimaforandringer også var en del af befolkningens livsverden. Her-til er det grønlandske samfund i gang med en transformation fra primært at være en fiskerination til at opbygge nye industrier som minedrift og turisme og senest også olie, hvilket potentielt vil kunne fordoble CO₂-emissionen fra Grønland (en markant samfundsprioritering, som var sket på under 30 år). Ligeledes kunne klimaforandringer (og smeltende indlandsis) give adgang til nye ressourcer og bidrage til vandkraftressourcen i landet. I et forsøg på at møde interviewets rammesætning om at zoome ind på den enkelte grøn-lænder blev det pointeret, at klimatilpasning havde en anden karakter i Grøn-land, og at de råd og retningslinjer, som gør sig gældende i Europa, kan være meningsløse i en grønlandsk kontekst. Grøntsager er dyre og kommer lang-vejs fra, og kød og fisk fra den grønlandske natur er et klimavenligt alterna-tivt. Der eksisterer et meget begrænset vejnet i Grønland, så at køre mindre i bil ville heller ikke give den store effekt, og flytransport er p.t. den primære mulighed for at komme rundt i landet, da byerne ikke er forbundet med vej-net. Selv hvis en kommunalbestyrelse i en af de fem grønlandske kommuner skal mødes et par gange om året, vil det altid kræve, at nogle tager et fly. Des-uden har den grønlandske regering været tilbageholdende med at ratificere globale klimaaftaler, da den bekymrer sig om, hvorvidt dette vil stå i vejen for opbygning af ny industri. Generelt arbejder man politisk i Grønland hen imod at blive sin egen stat og på den vis forhandle sine egne klimamål og ikke blot være repræsenteret via rigsfællesskabet og/eller som forbundet til EU via det danske medlemskab (Bjørst 2018).

Skulle man forstå journalistens rammesætning ret, var der »intet håb for Grønlands indlandsis« = »intet håb for grønlænderne«. Forskningen om æn-dringerne i klimasystemet cryosferen som præsenteret af Overland et al. (2019) er rigtig nok banebrydende (og en artikel, alle burde læse), men den fortæller meget lidt om samfundsimplicationer, eller hvordan mennesket i Arktis vil handle eller forholde sig til modellernes udregnede scenarier. Kon-klusioner om de afledte effekter som udelukkende negative for mennesker i Arktis stod i kontrast til det levede liv i Grønland og ikke mindst de politiske beslutninger i landet, hvor man med den førte klimapolitik kan udlede lige så meget CO₂, som de ønsker. In mente kan det konkluderes, at der her er ri-geligt med »matter of facts«, men artiklen har svært ved at komme igennem med »facts that matter« på trods af dens alvorlige resultater og forudsigelser. Den naturvidenskabelige systemmodel er svær at applicere på det kulturelle og sociale og dernæst rationalisere ud fra, på trods af at de store forandringer i verdens klima er menneskeskabte og dermed sociale.

Figur 3. Grønlands indlandsis i nærheden af Narsaq, Grønland 2013. Fotograf: Forfatteren

Hvordan klimaforandringer allerede er sociale – iskrystaller med kviksølv

Et amerikansk forskerhold har med data fra Alaska vist, hvordan en høj koncentration af kviksølv kan ses i en bestemt slags iskrystaller (Sherman et al. 2010). Klimaforandringer og solens stråler på krystallerne og den dertilhørende afsmeltning medfører en negativ effekt på emission af kviksølv til atmosfæren. Dette er et godt eksempel på, at mennesket påvirker selv de egne og områder af jorden, hvor intet menneske har opholdt sig endnu. Med andre ord, selv den dybeste revne i en gletsjer er social og kan kædes sammen med 300 års industrialisering og en eksponentielt voksende befolkning. Det er et paradoks, at klimaforandringer er et produkt af menneskelig praksis, men på samme tid ofte er næsten usynlig. Szerszynski & Urry (2010) viser i deres forskning, at »klimaforandringer allerede er sociale, og det sociale behøver ikke blive tilføjet for at blive afdækket« (ibid: 4). Der er ikke nogen human dimension, for mennesket penetrerer, sammensmelter og skubber til alle klimasystemerne. I denne erkendelse ligger læren om at tænke nye måder at se, læse og forstå klimaforandringer. Dette vil eventuelt kunne hjælpe med at forstå mennesket som en mere intim del af universet, end menneskeheden er bevidst om og handler på baggrund af.² Dette burde også få indflydelse på humanioras og samfundsvidenskabens analytiske begrebsapparat i

det omfang, hvormed vi (som forskere) mestrer at tænke mere posthumanistisk og udfordre tanken om natur og kultur som adskilte poler (Latour 2012). Det kræver, at forskerne ønsker at arbejde interdisciplinært og er villige til at nytænke samfundsvidenskab og humaniora for at kunne lave forskning, der strækker sig ud over det humane – f.eks. ved at vi engagerer os i studier af iskrystaller med høj koncentration af kviksølv steder i verden, der ikke kan nås med offentlig transport. Det humane er sammenflettet med alle systemerne og udfordrer indirekte de logikker, som de indeholder. Mennesker er mere end blot et dyr i biosfæren. Vi gennemtrænger alle systemer og er intimt forbundet selv med de steder på jorden, som vi ikke har besøgt endnu. Mennesket er i – og medskaber af – både de lokale og globale naturer. De unikke processer omkring polerne spiller en afgørende rolle i det globale klimasystem og påvirker hele verden. Samtidig bliver Arktis set som den absolutte ubekendte i den globale klimasystemforståelse, hvor f.eks. afsmeltningen ved Nordpolen og Grønlands indlandsis skaber store udfordringer andre steder på kloden. IPCC og Arktisk Råd skiftes til at samle op på forskningsresultaterne via store assesment-rapporter. Den første omfattende rapport var ACIA-rapporten 2004, som på overbevisende vis dokumenterede de store temperaturstigninger i Arktis og de heraf afledte miljøeffekter. Denne rapport fik ligeledes stor indflydelse på den efterfølgende IPCC-rapport (2007). Den viste, hvordan CO₂-udledningen accelererer på trods af reduktionsindsatser, og at udledningen voksede hurtigere fra 2000-2010 end i de tre foregående årtier. Rapportens resultater viste, at Grønland og det arktiske miljø var under store forandringer, og forskerne omtalte det som en ny arktisk virkelighed («a new Arctic reality») (SWIPA 2011). Denne besked blev ligeledes gentaget af IPCC fire år efter med budskabet »we need to move away from business as usual«. Her understregede de, at substantielle emission-reduktioner var nødvendige, hvis man ville undgå »dangerous levels of interference with the climate system« (IPCC 2015).

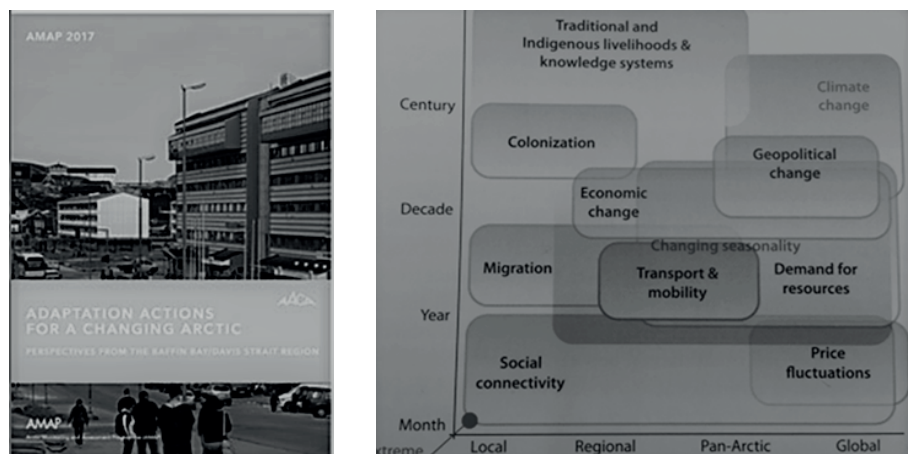
IPPC har grebet menneskets rolle meget demografisk an (mennesker er repræsenteret som befolkninger på kort og i grafer), men i de arktiske rapporter har man så småt forsøgt at få mennesket og det sociale mere i centrum. I den seneste rapport fra Arktisk Råd (AACA 2017) anes et lille paradigmeskifte. Her er ordet »tilpasning« (adaptation) præsenteret sammen med ordet »aktion« (action). Med andre ord, tilpasningen handler her ikke kun om at følge med en udvikling, der ikke kan stoppes – der er også mulighed for at handle (action). Det kunne således tolkes som, at der i tilpasningsprocesser også var agens – ikke kun for regeringer, men også for de arktiske befolkninger. Klima er således her beskrevet som en »driver of change«, og der skabes en opdeling imellem, hvad der defineres som socioøkonomiske drivers (blå boks) og klimatiske drivers (rød boks) (jf. figur 4), men i selve analysearbejdet bliver det dog svært at holde dem adskilt. Menneskets (og i særdeleshed de arktiske befolkningers) rolle og agens synes stadig at være svær at placere i

klimastudier. I disse studier er menneskets adfærd langt fra en konstant, der kan sættes ind i et skema, en model eller en graf. I rapporten skriver forskerne bag AACA-rapporten:

»Although changes in the social drivers are more difficult to project with scientific rigor than are changes in the climatic drivers, they are usually more important than environmental/climatic drivers in shaping policies and personal decisions« (AACA 2017: XI).

Med andre ord, ønsker man at stoppe klimakrisen, bør de sociale drivers være mere centrale i klimaforskningen. Modellen forsøger at imødekomme denne sammenfaldenhed ved at lade felterne være afgrænsede – dog stadig overlappende (se model, figur 4).

Figure 4. model fra AACA-rapporten, 2017 s. xi

AACA-rapporten er et skridt i den rigtige retning med at skabe mere dialog imellem fakta- og meningsproducenter og ikke mindst de arktiske befolkninger. Det har vist sig, at det kræver dybere analyser, end hvad der kan rummes i klimasystemmodellerne, hvis man skal forstå, hvad der driver menneskets livsførelse, forbrug og politiske beslutninger (eller mangel på beslutninger) på klimaområdet. Menneskeheden er i en vis udtrækning utilregnelig og tager rationelle såvel som irrationelle valg, der påvirker jordens klima enormt. Ifølge O'Brien et al. (2019) kan det sociale og kulturelle således både være en katalysator og en forhindring for transformativ forandring. Samtidig er kultur essentiel i forhold til at identificere, hvilket 'klima' og hvilke politikker der kan understøtte en grøn omstilling. Det er kulturelle diskurser, som samtidig kan fastholde og bevæge mennesket. Der mangler med andre ord indsigter i

disse abstrakte »sociatal (climate) systems«, som altid er i bevægelse og under konstant forandring. Denne viden bør kombineres med en ny læringskultur imellem borgerne, eksperterne og politikerne, der giver motivation til større handlekraft (Willig & Blok 2020: 59) og dialog mellem fakta- og meningsproducenter.

Konklusion

Mit ønske i dette essay har været at problematisere menneskets rolle i klimasystemforståelsen og effekten på dialogen imellem fakta- og meningsproducenter. Alle de blå felter i modellen (figur 4) fra Arktisk Råd (AACA 2017) taler sit tydelige sprog. Klimaet kræver mere end systemtænkning og er en helt ny måde at forstå verden, og hvordan den er forbundet. Der er tale om fundamentalt nye relationer imellem det sociale, mennesket og biosfæren (og de andre fire klimasystemer). Klimaforandringer har forøget og udstrakt (og måske synliggjort) menneskers ansvarsområder, hvilket har moralske implikationer. De sidste 15 års forskning i klimakommunikation (Paglia 2018) viser, at der er en begrænsning i den naturvidenskabelige autoritet, når det kommer til at sætte en politisk dagsorden og tale på vegne af klimaet. Forskningens professionelle videnskabelige normer (som f.eks. klimasystemer) kan komme til at stå i vejen for at forbinde forskningsresultater med normative forståelser af klimakrisen, hvilket min egen DR2-oplevelse afspejlede. De mest succesfulde eksempler og møder i den retning er blevet varetaget af ikke-forskere i alliance med videnskabelig konsensus (f.eks. John Kerrys performance på Arctic Circle Assembly). Andre oplagte eksempler er Al Gores bøger, foredrag og film og den svenske skolepige Greta Thunberg og den globale ungdomsbevægelse, som hun inspirerer. De tre personer fremstår som skelsættende transnationale aktører, der evner at tale til et globalt publikum og mestrer den svære dialog imellem fakta og meningsproducenter – dog ikke uden egne politiske agendaer.

Med en markant overvægt af naturvidenskab i polarforskning bliver »Arktis« i klimadebatten mest af alt præsenteret som natur, og kultur er noget, der foregår et andet sted (Bjørst 2011). Samfundsvidenskabelige fokusområder som religion, politik, samfund og kultur har dog vist sig at være tæt knyttet til verdens miljøproblemer og kan være nøglen til den grønne omstilling og mere bæredygtige samfundsmodeller (Willig og Blok 2020).

I forskningen mangler vi viden om den menneskelige påvirkning af (og samspillet med) de eksisterende fem klimasystemer. Samtidig står klimaforandringer som en vigtig horisont for en humaniora og samfundsvidenskab, der ønsker at være i udvikling og gøre indgreb i verden samt forholde sig til spørgsmål, der berører hele planeten jorden. Handling (action) bør få en meget mere central position i klimaforskningen. Mine eksempler viser, hvordan der stadig mangler en mere kontinuerlig interaktion og dialog imellem fakta- og meningsproducenter, samt hvordan videnskaberne bør arbejde bedre

sammen for at forstå et klimaforandret Arktis. Civilisationen og menneskeheden risikerer et kollaps, hvis vi ikke kollektivt (og individuelt) er i stand til at tillære os andre måder at være og forholde os til verden på (Blok & Jensen 2019). Klimaforandringer er lige så (og om ikke mere) komplicerede på landjorden som i atmosfæren, og humaniora og samfundsvidenskaben har en rolle, der går langt ud over, hvad der i forskerkredse er blevet kaldt »den menneskelige dimension«. Den vil være central for omstilling og forandring i en klimaforandret verden – og ikke mindst et hastigt klimaforandret Arktis.

Noter

1. Dette analytiske nedslag tager således udgangspunkt i egne observationer og deltagelse i klimafeltet
2. Jeg leder en arbejdsopgave i forskningsprojektet FACE-IT (The future of Arctic coastal ecosystems – Identifying transitions in fjord systems and adjacent coastal areas), hvor denne forskningsdagsorden er i centrum. Det er et firårigt forskningsprojekt støttet af EU's Horizon 2020 program. Læs mere om FACE-IT: <https://www.face-it-project.eu/>

Litteratur

- ACIA (2004). *Arctic Climate Impact Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AACA Monitoring, A. (2018). *Adaptation Actions for a Changing Arctic: Perspectives from the Baffin Bay/Davis Strait Region*. Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP). Open Access: <http://hdl.handle.net/11374/2166>
- Bjørst, L.R. (2018). 8 The right to 'sustainable development' and Greenland's lack of a climate policy. *The Politics of Sustainability in the Arctic: Reconfiguring Identity, Space, and Time*, 40. <https://doi.org/10.4324/9781351031981-8>
- Bjørst, L.R. (2011). *Arktiske diskurser og klimaforandringer i Grønland: Fire (post)humanistiske klimastudier*.
- Blok, A. (2012). Et nyt klima for sociologien? Om socialteoretiske nybrud i økologiseringsens tidsalder. *Dansk Sociologi*, 23(1), 9-28. Ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet. <https://doi.org/10.22439/dansoc.v23i1.4036>
- Blok, A., & Jensen, C.B. (2019). The Anthropocene event in social theory: On ways of problematizing nonhuman materiality differently. *The Sociological Review*, 67(6), 1195-1211. <https://doi.org/10.1177/0038026119845551>
- E-mail-korrespondance med DR-journalist, DR2 Dagen, DR Nyheder den 12 dec. 2018
- IPCC (2018, 2015, 2007) rapport fra Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) kan læses og downloades fra: <https://www.ipcc.ch/> https://doi.org/10.1007/springerreference_28950
- Jasanoff, S. (2010). A new climate for society. *Theory, Culture & Society*, 27(2-3), 233-253.
- Latour, B. (2012). *We have never been modern*. Harvard University Press.
- Overland, J., Dunlea, E., Box, J.E., Corell, R., Forsius, M., Kattsov, V., ... & Wang, M. (2019). The urgency of Arctic change. *Polar Science*, 21, 6-13. <https://doi.org/10.1016/j.polar.2018.11.008>
- O'Brien, K, Hochacka, G and Gram-Hanssen, I (2019). »Creating and Culture for Transformation«. *Climate and culture: Multidisciplinary perspectives on a warming world*. Feo-

- la, G., Geoghegan, H., & Arnall, A. (Eds). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108505284>
- Paglia, E. (2018). The socio-scientific construction of global climate crisis. *Geopolitics*, 23(1), 96-123. <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1328407>
- Sherman, L.S., Blum, J.D., Johnson, K.P., Keeler, G.J., Barres, J.A., & Douglas, T.A. (2010). Mass-independent fractionation of mercury isotopes in Arctic snow driven by sunlight. *Nature Geoscience*, 3(3), 173-177. <https://doi.org/10.1038/ngeo758>
- Szszynski, Bronislaw & John Urry (2010). Changing climates: Introduction. *Theory, Culture & Society* 27: pp. 1-8. <https://doi.org/10.1177/0263276409362091>
- Tsing, A.L., Bubandt, N., Gan, E., & Swanson, H.A. (Eds). (2017). *Arts of living on a damaged planet: Ghosts and monsters of the Anthropocene*. U of Minnesota Press. <https://doi.org/10.3197/096327119x15579936382437>
- Tsing, A.L. (2015). *The mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton University Press.
- SWIPA (2011). *SWIPA. Snow, Water, Ice and Permafrost in the Arctic (Executive Summary)*. Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP). Oslo: Arctic Council.
- Willig, R., & Blok, A. (2020). *Den bæredygtige stat*. Hans Reitzels Forlag.

ANMELDELSER

Marlene Spanger og Sophia Dörffer Hvalkof: Migranternes mobilitet – mellem kriminalisering, menneskehandel og udnyt- telse på det danske arbejdsmarked

Aalborg Universitetsforlag, 2020
(202 sider, ISBN 978-87-7210-311-2)

Dele af det danske arbejdsmarked bygges i høj grad på migranternes arbejdskraft. Den kan være billig og fleksibel – men den kan også være sårbar. Sådanne migranternes veje ind (og ud) af Danmark og deres levevilkår og udfordringer bliver man klogere på i den nye bog *Migranternes mobilitet*. Bogen er skrevet på baggrund af et treårigt forskningsprojekt, om menneskehandel og tvangsarbejde, og er blevet til i et samarbejde med Fagligt Fælles Forbund og en række lokale 3F-afdelinger.

Bogen bygger først og fremmest på en lang række interviews – dels med arbejdsmigranter, men også med de virksomheder, formidlingsbureauer og uddannelsesinstitutioner, som er en del af den infrastruktur, der udgør vejen til danske jobs. Og endelig er der interviews med myndigheder, fagforeninger, og NGO'er for også ad den vej at få en dybere forståelse for migranternes vilkår og udfordringer. Anden information

kommer fra besøg på gartnerier, svinebedrifter og byggepladser, fra feltarbejde i *chat-rooms*, hvor migrantarbejdere (eller folk, som ønsker at blive det) udveksler erfaringer, og endda fra ophold i Ukraine, hvor man får et indblik i, hvordan en af afsendersiderne i dette globale puslespil tager sig ud.

Samarbejdet med 3F har givet mulighed for at interviewe folk, der har søgt hjælp for problemer, de har oplevet i Danmark. Og det er artige sager. Fx fortæller David, en rumænsk bygningsarbejder, at der en dag dukker politikontrol op på den byggeplads, han arbejder på:

»Så blev vi kaldt [hen] foran skuret og så fik vi en ansættelseskontrakt og da jeg så min ansættelseskontrakt, kunne jeg se, [at] der stod 125-140 kr. i timen. Underskriften, den var ikke min underskrift. Alt var falskt. For alle rumænerne [på byggepladsen]. Så kom der en politimand til mig. [Han] spurgte efter min ansættelseskontrakt og spurgte, hvor længe [jeg] har arbejdet og hvilke betingelser [jeg] bor under og hvor længe jeg har arbejdet, og tog et billede af kontrakten og så gik han ... Efter kontrollen gik, så fik vi frataget kontrakterne igen«.

Udnyttelsen af migrantarbejderne tager mange former. Fra underbetaling per

time til krav om, at der lægges flere arbejdstimer, end dem, der lønnes for, til høje huslejer for elendig indkvartering. Sårbarheden udspringer ikke kun af, at migranterne ikke kan det danske sprog og ikke kender deres rettigheder. Den knytter sig også til, hvilket ophold de har. Her er man klart bedre stillet som EU-migrant, fordi man har mulighed for at søge job på en anden arbejdsplads, hvis man presses af den arbejdsgiver, man har. Større vanskeligheder kan man få, hvis man fx er ukrainer og er kommet til Danmark på en *'fast track-ordning'*, som landbrugspraktikant eller fodermester. Her har bogen et særligt bidrag, fordi den kortlægger den infrastruktur, som er involveret, når fx denne form for migration kommer i stand. Med inspiration fra aktør-netværk-teori handler det om langt mere end blot migranten og arbejdsgiveren. Det handler om markeds kræfter og statslig kontrol, der »faciliterer, betinger og muliggør migranternes (im)mobilitet, men også udnyttelsen af migrantens arbejdskraft«. Med dataindsamling på flere sprog, i flere nationale kontekster, og i såvel virtuelle rum som *in real life*, er bogen ikke blot forskningsmæssigt interessant, men også elementært spændende læsning.

Vi får fx indblik i et møde med Anton, den ukrainske ejer af et formidlingsbureau. Han har tidligere været praktikant i Danmark og skaffer nu andre tilsvarende ansættelser. Med til mødet er Antons hustru og syvårige datter – begge iklædt minkpelse – og mødet foregår på en bar med champagne. Anton fortæller, at »... hans forretning går strygende, som hans store lejlighed i centrum af Kiev, hans bil og ansættelsen af en house keeper vidner om«. Der er penge i at være de kanaler, som får etableret kontakterne og tilladelserne imellem arbejdsgiverne og migranterne i hver deres dele af verden.

Når man har brugt penge til både at få jobbet og nå frem til sin arbejdsplads, og når en fyring kan betyde, at man må rejse tilbage igen, måske før man har fået dækket sine udgifter, kan man strække sig langt for at blive på sin plads. Når man –

som ansatte i au pair-ordningen – endvidere måske bor på sin arbejdsplads, kan det være svært at trække en grænse imellem arbejdstid og fritid, når arbejdsgiveren banker en op sent om aftenen. For det var lige dér, at der pludseligt var noget, som skulle ordnes.

Bogens primære fokus er på *'den grønne branche'* – altså landbrug og gartneri, som er meget afhængige af udenlandsk arbejdskraft. Derudover er der også empiri fra bygge- og servicebranchen. Her er en af måderne, arbejdskraften udnyttes på, at man filfler med virksomhedskonstruktioner. Blandt det mest udspekulerede er identitetstyveri i forhold til en EU-migrantarbejder, fordi disse arbejdstagere sjældent af sig selv kommer i myndighedernes søgelys. Mulighederne for denne udnyttelse hænger sammen med den høje grad af digitalisering, som vi ellers er stolte af at have i Danmark. I dag kan rigtig meget nemlig klares over nettet, og dermed er det muligt at oprette en enkeltmandsvirksomhed, uden at det forudsætter personligt fremmøde. Et sådan tyveri oplever rumæneren Stefan, der var kommet til København og havde arbejdet i en kiosk. Han boede på et loftsrum sammen med 10 andre kiosk- og spillehalsarbejdere og havde stort set aldrig fri. Da en (dansk) kæreste til en af hans venner ville hjælpe ham med at få tjekket sine papirer, opdagede Stefan, at han stod som ejer af et firma, oprettet i hans navn af kioskens ejer. Og det havde ikke engang været svært: Hans arbejdsgivere havde jo skaffet Stefan et cpr-nummer, og Stefans cpr-nummer var blevet sendt til arbejdsgiverens adresse. Ud over at firmaet, som Stefan 'ejede', blev brugt til svindel, ville han – som ejer – også komme til at hæfte personligt for al gæld.

I et hierarki af udenlandsk arbejdskraft udgøres bunden af de personer, som slet ikke har ret til at arbejde i Danmark. Det kan være personer uden lovligt ophold i Danmark, eller folk, som fx søger asyl og dermed godt nok må ophold sig i Danmark, men ikke har tilladelse til at arbejde. De søger i sagens natur kun sjæl-

dent hjælp hos myndigheder eller fagforeninger og indgår dermed også kun i meget begrænset grad i bogen. Igennem enkelte interviews får man indtrykket af et potentiale for endnu større udfordringer og sårbarhed, fordi man må sige ja til stort set alt, hvad man bliver budt, uden muligheder for at søge hjælp. I forhold til bogens undertitel føles det dog en smule amputeret, at bogen linder på døren til dette vigtige område for blot hurtigt at forlade det igen.

Den prekære tilværelse, som kan blive migrantarbejdere til del, er betinget af forhold knyttet til både migrationspolitik, brancheforhold og ansættelsesformer. Også personlige relationer – og om man er heldig eller uheldig i forhold til den arbejdsplads, man havner på – har betydning. Bogens analyser peger undertiden i flere retninger på én gang, blandt andet fordi den netop ser på de sammenstød imellem forskellige logikker, der forekommer. Det bliver særligt tydeligt i bogens sidste del, der diskuterer migrantarbejdere i forhold til opkomsten af politikfeltet 'menneskehandel'. I hvert fald for denne læser hænger denne del af bogen ikke så godt sammen med resten af bogen, fordi man i dag primært tænker 'prostitution', når man siger 'menneskehandel' – en pointe, som empiri med fagfolk på området bekræfter. En pointe med denne del af bogen er dog netop, at nogle migrantarbejdere fra fx Østeuropa faktisk godt kan anses for at være 'handlede' personer. Det kommer dog an på, hvilken vinkel man anlægger dette politikfeltet, hvor fænomener tager sig meget forskellige ud, afhængigt af om man ser dem fra en socialfaglig vinkel, er optaget af arbejdsmarkedsrettigheder eller tænker grænsekontrol eller kriminalitetsbekæmpelse. Her kan arbejdsmigranter fx opleve, at de har klart lettere ved at blive genkendt som 'lovovertrædere' end som 'ofre for menneskehandel' i mødet med de danske myndigheder.

Bogen på godt 200 sider stikker i flere retninger, men den kommer også langt omkring. Både ud over Danmarks græn-

ser og ind på byggepladser, gartnerier og i overfyldte lejligheder, som man kun sjældent besøger. Overordnet set giver bogen en vigtigt indblik i mekanikken under en del af den udenlandske arbejdsmigration – og nogle af erfaringerne hos de vandrende arbejdstagere. Og den dokumenterer med stor tydelighed, at nogle migranter udsættes for helt urimelige forhold, som de kan have svært ved at få hjælp til. Det er til skade, ikke blot for dem selv, men også for en 'dansk model', som bygger på, at der er rimelige løn- og arbejdsforhold for alle.

Anika Liversage

VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

Kurt Dauer Keller (red.): Den organiserede formåen – magtperspektiver på organisatorisk læring

Aalborg, Aalborg Universitetsforlag 2019
(352 sider), ISBN 978-87-7210-293-1,
ISSN 2446-1814)

Bogen *Den organiserede formåen – magtperspektiver på organisatorisk læring* er en omfattende antologi, der fokuserer på spørgsmålet om organisatorisk læring og magt. Den er redigeret af Kurt Dauer Keller, lektor ved Institut for Kultur og Læring ved Aalborg Universitet. Bogens forskellige bidragydere har gennemgående en tilknytning til læringsmiljøet ved dette institut, men der er også bidragydere fra andre miljøer og universiteter. Bogen indgår i skriftserien *Organisatorisk læring og ledelse*.

I 2016 udgav Keller en anden antologi i samme skriftserie, *Organisatorisk dannelse – etiske perspektiver på organisatorisk læring*. Nu er det magtspørgsmålet, der står i centrum, fordi magtperspektivet ifølge Keller godt nok står centralt i samfundsvidenskab og socialfilosofi, men derimod er nærmest fraværende, når det drejer sig om læring og udvikling i organisationer. Det skal den nye bog råde bod på, og det

er da også en meget grundig og differentieret diskussion, man præsenteres for. Bogen er opdelt i et introducerende afsnit, efterfulgt af tre større afsnit: *Magteorier; Teoretiske opfattelser af magt og læring i organisationer* og *Lærings- og udviklingsperspektiver på magt i organisationer*, i alt 13 kapitler med tilsammen 14 forfattere.

Man kommer vidt omkring. Bogen rummer empiriske afsnit, men dens tyngdepunkt er den teoretiske og filosofiske behandling af en række forskellige tilgange til magtsspørgsmålet, dels gennem oversættelser, dels gennem præsenterende diskussioner. Det er primært (men ikke alene) Keller selv, der fører ordet her. Han har oversat tre mindre tekster om magt af Steven Lukes, Pierre Bourdieu og Rainer Forst. Selv bidrager han i et stort essay om *Magten i deltagererfaret organisationsudvikling* med grundige diskussioner af disse og andre forskellige tilgange, deres forskelle og mulige forbindelsespunkter. Hertil kommer så yderligere to større tekster om hhv. det aristoteliske magtbegreb og om *Magtens sociale ontologi – i organisationsteorien og hos Løgstrup*, den sidste skrevet sammen med Nikolaj Klee. Kellers diskussioner er righoldige, man får god besked, og de er kendetegnet ved en nysgerrig, dialogisk åbenhed også i forhold til tilgange, der er anderledes lejret end hans egne. Hans refleksioner er kendetegnet ved en særdeles vidtspændende filosofi- og begrebshistorisk og aktuel teoretisk-filosofisk horisont. Det er meget interessant, men også så omfattende, at man kan være ved at miste orienteringen i forhold til mængden af begrebskonstellationer, der yderligere øges bogen igennem. Jeg må koncentrere mig om nogle centrale dimensioner.

Det væsentlige omdrejningspunkt for Kellers overvejelser, som man måske primært kan betegne som en socialfilosofisk tilgang til sociologi og læringsteori, er *eksistentiel fænomenologi*. Selv om der ikke gøres selvstændigt rede for det i denne bog (der henvises blot til det), er det en afgørende pointe, at eksistentiel fæno-

menologi adskiller sig fra den – Husserl-orienterede – fænomenologi, der undertiden oversættes til anlæggelsen af et »førstepersons perspektiv«. Hos Keller er det fænomenologiske perspektiv – primært i forlængelse af Merleau-Ponty, men bl.a. også Jan Patočka og Bernhard Waldenfels – skrevet langt tættere ind i socialiteten. Jeg ser det som et opgør med en subjektivisme, men uden at opgive et subjektbegreb. I denne forbindelse vil jeg også fremhæve, at Keller har en interessant og udvidende diskussion af Bourdieus habitusbegreb, som han ser som tæt knyttet til kropsfænomenologien, især »dens begreber om mening, erfaring og anonym socialitet« (s. 36). På denne baggrund rykker hos Keller et *erfaringsbegreb* i centrum for forståelsen af læring. Det er dette, der – både teoretisk og metodologisk – åbner fænomenologien mod *kollektiv læring* – og for Keller dermed også mod *organisatorisk læring*, idet de to begreber hos ham og gennem hele bogen tenderer til at smelte sammen: »deltagererfaret organisationsudvikling«.

Kollektiv læring bliver – abstrakt-almant – defineret som dannelse af en »organiseret formåen«, en bestemmelse, der er så central, at den har givet bogen dens titel. Og det kan så uden gnidninger kobles til »organisatorisk«, som vi kender det inden for organisationsteoriernes horisont. Samtidig defineres *magt* – også dét abstrakt-almant – som »et ontologisk grundvilkår« (s. 187) og bestemmes (med bl.a. Aristoteles) som »den fælles kulturelle formåen og 'mægtighed', der er historisk institueret i almindelig udbredt etisk-politisk fornuft og ansvarlighed i befolkningens hverdagsliv« (s. 140). Magt er dermed indskrevet som en fundamental dimension i alle menneskelige handlinger. Basalt set betyder magt blot at »'magte noget' mere eller mindre bestemt, at 'evne' det« (s. 23). Det understreges, at magt ikke er noget, man »har« eller »kan have«. Magt er helt igennem noget relationelt, i Anders Buchs »praksisteoretiske« formulering: »magt er den relationelle effekt af handlinger« (s. 218).

Det indebærer ikke, at alle former for magt er legitime. Der er gode former for magt, og problematiske, hvor magt, der tager form af »tvang« eller »dominans«, beskrives som magt, der indskrænker menneskers potentialer – og dermed også læring. Organisatorisk læring handler – som kompetenceudvikling – altså om at udvikle en »organiseret formåen«. Mange forskellige dimensioner spiller ind i forhold til denne formåens karakter og kvalitet, og Keller bestræber sig på at vise, hvordan en eksistensfænomenologisk erfaringsstilgang kan kvalificere organisatorisk læring som udøvelse af åbende former for magt (»god ledelse«). Men afgørende, vil jeg mene, bliver det så, hvordan *horisonten* for denne læring er bestemt, men det vil også sige, hvad »organisation«, »organisationer« i dag betyder. Og i det perspektiv er »organisatorisk læring« ikke uden videre så uskyldigt endda.

Keller henviser til, at »organisatorisk læring« for alvor vinder udbredelse fra 1990'erne og frem, med forløbere i 1970'erne og 1980'erne. »Den lærende organisation« eller altså bredere »organisatorisk læring« skal nu sammenfatte diskussionerne om organisationsudvikling og give dem en (stærkere) delta-gerorienteret retning. Men man kunne også sige, at organisationsperspektivets stigende dominans i et samfundsmæssigt perspektiv kan ses som en side af etableringen af et neoliberalt hegemoni. »Organisation« bliver en næsten altdominerende kategori, der bl.a. betyder, at »samfundsmæssige institutioner« forvandles til »organisationer«. Det gælder fx uddannelses- og børneinstitutioner. Som »organisationer« ændres disse institutioners opgaver. Fx skal daginstitutioner primært være »dagtilbud«, ikke samfundsmæssige socialisationsinstanser, jf. hertil udførligt Ahrenkiel m. fl.: *Daginstitutionsarbejde og pædagogisk faglighed*, Frydenlund 2012. Dette går hånd i hånd med den radikale ændring af styreformerne. Generelt gælder, at »demokrati« (og dermed også »selvregulering«) tages af

dagsordenen til fordel for »ledelse«. Som vi kender det fra universiteterne. I sit udgangspunkt er organisationslitteraturen management-, altså ledelseslitteratur, og det er det, der – kombineret med virksomhedsøkonomiske imperativer – skal udbredes til hele samfundet. Det har ikke ændret sig principielt med den stigende vægt på »organisatorisk læring«.

I Kellers antologi sætter dette sig også spor, tydeligst i de empiriske bidrag. Når der neutralt tales om den arbejdsydelse, som organisationen er 'sat i verden' for at præstere (s. 188), og som derfor ikke yderligere står til diskussion, så indebærer det, at selve diskussionen om virksomheders og institutioners samfundsmæssige opgaver og betydninger trænges tilbage fra læringshorisonten. Og når et projekt ligefrem handler om »kontekstuel ledelsesstrategi« som en bestræbelse på »at forene modsætninger i universitære magtforhold« (s. 271 ff.), så er den basale afvikling af universitetsdemokratiet, der har fundet sted, og som Palle Rasmussen i øvrigt skitserer udmærket i *sit* bidrag, blevet en *præmis* for »den organisatoriske læring«, der kommer til at handle om god universitetsledelse, hvordan man kan »omsætte ledelsesmagt i organisatorisk læring« (s. 271). Der mangler simpelthen en konkret samfundsteoretisk refleksion. Og uden den risikerer den eksistensfænomenologiske tilgang med dens vægt på at »begribe organisationer ud fra de nære sociale relationer og den emotionalitet, der på godt og ondt udspiller sig i organisationerne« (s. 172), at blive indskrevet i det dominerende organisationsperspektivets tendens til at underordne subjektiviteten under netop »organisatoriske logikker«. Det egensindige eller ikke-identiske i subjektiviteten forsvinder. Der mangler »negativitet«, som Jakob Rendtorff (i et lidt andet perspektiv) siger (s. 165).

I 1995 udgav den tyske sociolog Klaus Türk bogen *Die organisation der Welt*, der havde undertitlen *Herredømme gennem organisation i det moderne samfund* (Westdeutscher Verlag). Det var et forsøg på at

analysere selve organisationsfænomenet og vise, hvordan det må forstås konkret historisk. Han viste, hvordan »organisation« ikke kan ontologiseres, og han prøvede også at vise, hvordan det var muligt og nødvendigt at kunne skelne mellem »organisering«, og hvad han kaldte »ko-operation«, hvis herredømmet skal brydes. Ko-operation, vil jeg føje til, udvikles gennem kollektive læreprocesser, ikke organisatorisk læring. Det var en udgivelse, der ikke havde tiden for sig, men som *tematisering* er den måske vigtigere end nogensinde. Demokratisering handler vel – alment betragtet – substantielt om, hvordan borgerne kan tage ansvar for og forvalte de fælles anliggender. Det er netop relateringen af en kollektivlæring til et sådant samfundsmæssigt (og eksistentielt) fælles tredje, der blokeres i organisationstilgangen. Demokrati er andet og mere end »afhierarkisering«, som det hedder i Kellers antologi (s. 297), selv om *det* kan være vigtigt nok. Som jeg ser det, rummer eksistensfænomenologien principielt en brod mod det, jeg her kritiserer, og jeg kunne ønske mig, at eksistensfænomenologerne med deres seriositet og stærke engagement også forholdt sig klarere til dette spørgsmål.

Birger Steen Nielsen
Roskilde Universitet

Luc Boltanski & Arnaud Esquerre: *Enrichment: A Critique of Commodities*

Cambridge, Polity Press, 2020
(471 sider, ISBN-13: 978-1-5095-2872-1)
(oversat fra fransk *Enrichissement*, Paris, Editions Gallimard, 2017)

Tænk på den seneste gang, du bladrede i et flykatalog. Uanset om du fløj med Air France, Alitalia eller SAS, så rummede kataloget formentlig en række tekstlige og visuelle elementer af samme art: Ved siden af beskrivelser af kendte turistdestinationer fandt du her reklamer for dyre luksusprodukter (ure, smykker, biler, spiritus), omtaler af finere gastronomi og fødevarer, forankret i lokale

traditioner og kultur, samt reportager knyttet til gallerier, museer og samtidskunst. Hvordan kan det være, at flykataloger bringer netop disse og ikke andre elementer sammen? Fordi, svarer Luc Boltanski og Arnaud Esquerre med deres nye storværk (s. 17), de alle tilhører den nye berigelsesøkonomi (*enrichment economy*), som siden 1970'erne gradvist har overtaget industriøkonomiens plads som centrum for profitakkumulering i vest-europæiske samfund. En økonomi, der beriger – forarbejder, forædler – fortiden gennem narrativer om historisk værdi, og som dermed beriger – skaber profit til, øger uligheden for – de i forvejen rige.

Boltanski (f. 1940) er én af hovedpersonerne bag den såkaldte franske pragmatisme og dennes sociologi om kritik. Sammen med Eve Chiapello fornyede han allerede for to årtier tilbage kapitalismeanalysen med værket om dennes nye netværks- og projektånd (*Le nouvel esprit du capitalisme*, 1999; engelsk oversættelse 2005). Her ved overgangen til sin status som professor emeritus ved *École des hautes études en sciences sociales* (EHESS) har han nu fundet sammen med Arnaud Esquerre (f. 1975), sociolog og forsker ved *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS), ligeledes i Paris. Sammen har de begået et værk, der allerede er oversat til adskillige hovedsprog og har affødt intellektuel debat, blandt andet via Nancy Frasers kommentar i *New Left Review* i 2017. En opmærksomhed, som i denne anmelders øjne er fuldt fortjent, idet der ikke »blot« er tale om en træfende samtidsdiagnose, men tillige noget så sjældent som en original teori om kapitalismens historisk skiftende værdisætnings- eller valoriseringsformer.

Foruden introduktion og konklusion består bogen af 14 kapitler, fordelt på fire hoveddele. Den første hoveddel (kapitlerne 1-2) lokaliserer berigelsesøkonomiens fremvækst i franske erfaringer med de-industrialisering samt kultur- og regionalpolitik siden 1970'erne. Anden hoveddel (kapitlerne 3-4) specificerer de teoretiske grundbegreber – varer, meta-

pris, værdi, valoriseringsformer – i dialog med et bredt udsnit af den økonomiske sociologi og antropologi. Tredje hoveddel (kapitlerne 5-10) rummer udfoldede karakteristikker af de fire valoriseringsformer, der ifølge bogens argument har struktureret varenes univers siden det 20. århundredes begyndelse: standard-formen, samler-formen, trend-formen og aktiv-formen. Endelig beskriver kapitlerne i fjerde hoveddel, hvordan profit skabes og fordeles i berigelsesøkonomien (11), hvordan den fungerer i praksis i et fransk lokalsamfund (12), hvordan den favoriserer de formuende klasser (13), samt hvordan den stiller de kreative aktører, der opretholder den nye rigdom (14).

Bogens samtidsdiagnose af forskydningerne i den franske og internationale økonomi er relativt enkel, og den underbygges undervejs af et ganske grundigt statistisk og dokumentarisk arbejde fra forfatterens side. Med udflytningen af industriproduktion til lavtlønslande i særligt Asien siden 1970'erne har myndigheder og kommercielle aktører gradvist re-orienteret den franske økonomi i retning af nye muligheder inden for turisme, luksus, kulturarv og kunst, hvorfra steder og oplevelser er blevet knyttet an til narrativer om fortidens og lokaliteternes autenticitet og dermed er blevet genstand for nye typer udveksling og profitcentre. Disse nye akkumuleringspraksisser henvender sig i særlig grad til velhavende grupper i ind- og udland og tilbyder disse grupper en række relativt diskrete nydelses- og statusformer, knyttet ikke mindst til det at *samle* på særligt berigede og værdifulde genstande – enten som led i modens skiftende udtryk, som sikre investeringsobjekter eller slet og ret som samleobjekter i deres egen ret.

Hvor brudstykker af denne samtidsdiagnose således genkendes fra fagsociologiske og mere populære beskrivelser, fra Andreas Reckwitz' singularitets-samfund til Richard Floridas kreative klasse (s. 327), så består Boltanski & Esquerres originale og løfterige bidrag som antydet

i den måde, de forbinder og teoretiserer disse forskydninger som et spørgsmål om kapitalismens variable og historisk skiftende valoriseringsformer. Hermed forstås en art konventionelle grammatikker og materielle arrangementer for prissætningen af varer i en konkret udveksling, samt for aktørernes mulighed for at forholde sig reflekterende og kritisk til disse priser, sådan at udvekslingens usikkerhed kan overvindes eller udnyttes til yderligere vinding. Det sker gennem aktørernes kompetencer til at omgås det, Boltanski & Esquerre kalder metapriser (s. 94 ff.), forstået som de abstrakte eller virtuelle forestillinger om relative priser, der knytter sig til grupper af varer. Her opstår et sprog for *værdi*, som aktørerne bruger til at retfærdiggøre eller kritisere priser. Samtidig opstår nye muligheder for profit, når aktører *forskyder* varer i gabet mellem priser og metapriser.

Pointen er nu, at dette gab konstitueres helt forskelligt i de fire valoriseringsformer, som Boltanski & Esquerre lokaliserer. I den standardform, der lå til grund for industriøkonomien, og hvis berømte sindbillede er Fords T-bilmødel (s. 146 f.), cirkuleres og sælges en lang række eksemplarer af den samme prototype ud fra den præmis, at genstanden mister sin værdi over tid, efterhånden som den slides op eller erstattes af nye og forbedrede standard-prototyper (og deres nye medfølgende »behov«). I den samlerform, som for alvor får betydning i den nye berigelsesøkonomi, er præmissen modsat den, at særlige og i varierende grader »unikke« genstande øger deres værdi over tid, i takt med at de indskrives i et historisk narrativ og bringes sammen med tilsvarende berigede genstande inden for deres egen (samler-)kategori. Det gælder både konkret, som i en vin- eller en kunstsamling, men også i overført betydning, som når turisten »samler« på autentiske oplevelser – og på de lokale og berigende genstande, der hører til.

De resterende to valoriseringsformer, trend- og aktivformen, udledes på tilsvarende måde. Trendgenstande som

modetøj er som samlergenstande narrativt berigede, men de omdannes hastigt til masseproducerede standardgenstande for dermed at gøre plads til nye mode-forskelle i et cirkulært forløb, der udnytter sociale statusforskelle. Aktivformen er som standardformen knyttet til et analytisk blik på enkelte egenskaber ved genstande; men modsat sidstnævnte trives aktivformen ved genstande, såsom kunstværker, der opbevarer værdi og bevarer deres likviditet. Tilsammen udgør de fire valoriseringsformer en variant af dét, der med et lån fra Claude Lévi-Strauss' strukturalisme kaldes for en »transformations-gruppe« (s. 110): altså et sæt af strukturerede og indbyrdes forbundne forskelle, der i sig rummer en række formelle regler for den måde, genstandes værdi defineres inden for formen selv, og hvordan genstande kan skifte mellem formerne, hvorved der opstår nye akkumulations- og profitmuligheder.

Selve dette Lévi-Strauss'ske greb forekommer mig at udgøre bogens primære teorigevinst. Det tillader Boltanski & Esquerre at sætte sociologisk spot på et fænomen, der på én og samme tid er samfundsmæssigt afgørende og forskningsmæssigt underbelyst: nemlig selve pris-sætningens praksis og altså spørgsmålet om, hvordan priser opstår, udvikler sig, koordineres og kritiseres i et kapitalistisk samfund. Dette spørgsmål har, besynderligt nok, haft en tendens til at forsvinde af syne i den økonomiske sociologi og antropologi – enten fordi det er blevet opløst i et bredere spørgsmål om konkurrerende værdier i en altid *moralisk* økonomi (s. 93), eller fordi den kritiske teori har fortabt sig i mellemrummet mellem brugs- og udvekslingsværdi og dertil hørende forestillinger om »arbitrære« priser, udbytning og så videre. Det er her sigende, at forfatterne, i en sammenligning med Karl Marx' begreb om arbejdets produktion af merværdi, eksplicit (s. 261) vælger side til fordel for Fernand Braudels begreb om den handelsmerværdi, der skabes når køb- og mellemmand forskyder va-

rer på geografisk eller anden vis. Det er i sådanne forskydninger, knyttet til en ny type asymmetrisk »hukommelses-magt« (s. 303), at berigelsesøkonomien trives.

Undervejs lykkes det på overbevisende måde Boltanski & Esquerre at vise, hvordan deres Lévi-Strauss-inspirerede strukturalisme, hvor (pris-)strukturer forstås som heuristiske totalitetsmodeller snarere end som bagvedliggende og determinerende kræfter, fint lader sig forene med et pragmatisk blik for aktørernes kompetencer i noget, de døber »pragmatisk strukturalisme« (s. 338 ff.). Her åbnes således for en generel videreudvikling af den franske pragmatiske sociologi, i tråd også med den måde, Boltanski i sit mellemtiliggende arbejde har skitseret en ny teori om institutioner og den dominans, de udøver over den sociale virkelighed – alt imens de udfordres af stadig nye kritikformer, der nærer sig af de modsætninger, der opstår, når de kropsløse institutioner mødes med sprækkerne i erfaringens mere brogede verden.

Her kan det måske diskuteres, om forfatterne kommer helt i mål med denne del af teorien om den nye berigelsesøkonomi. Med Nancy Fraser kan man således spørge, hvilke præcise institutionelle arrangementer der egentlig forbinder berigelsens genstandsmedierede akkumulationsformer til den finansielle økonomi, der er vokset så voldsomt i global betydning i den tilsvarende periode? Ligeledes fremstår overvejelserne om kritikken af berigelsesøkonomiens formueakkumulation og tiltagende ulighedsskabende virkninger noget ufærdige (s. 332 ff.); selv om der henvises til Thomas Pikettys arbejde, diskuteres der f.eks. ikke med dennes mere normativt-kritiske engagement. Endelig undrer det denne anmelder, at ellers interessante tilløb til overvejelser over relationen mellem berigelsesøkonomi og økologiske kriser (f.eks. s. 21, s. 329), medieret via skiftende valoriseringer af land, landskaber, fødevarer og andet, ikke forfølges i dybden. Her opstår således en uforløst diagnostisk spænding til blandt andet Bruno Latours

overvejelser over den måde, klimaforandringerne for indeværende omskriver geosociale klasseforhold.

Disse iagttagelser inviterer imidlertid blot til yderligere udforskning og teoriudvikling og ændrer således på ingen måde på det forhold, at Boltanski & Esquerre med deres værk om den nye berigelsesøkonomi leverer et originalt og væsentligt bidrag til forståelsen af samtidens økonomiske og politiske transformationer. At værket ikke alene er teoretisk nytænkende og skarpt skåret, men tillige underbygget af betydelig statistisk dokumentation, valgte illustrative eksempler og eget feltarbejde i landsbyen Laguiole i Aubrac-regionen (kapitel 12), gør det kun så meget desto mere anbefalelsesværdigt. I en tid, hvor det intellektuelle marked oversvømmes af samtidsdiagnoser af ofte tyndbenet art – måske selv et udslag af berigelsesøkonomiens grænsezone til trendformen for intellektuelle produkter? – viser Boltanski & Esquerre således på forbilledlig vis, at samtidsdiagnosens grad af overbevisningskraft kan øges, i takt med at den kombineres med grundlagsteoretisk dybde, empirisk grundighed og forestillingsmæssig bredde.

Anders Blok
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Morten Frederiksen: Usikker modernitet. Danskernes værdier fra 1981 til 2017

Hans Reitzels Forlag, 2019. (474 s.)
Den danske værdiundersøgelse er nu nået frem til sin femte generation – med begyndelse i 1981 og med gentagelse hvert niende år; den seneste er fra 2017, redigeret af Morten Frederiksen. Det er ganske imponerende med så langt et tidsstudie af danskernes værdier, forandringer og stabilitet. Der findes ikke noget tilsvarende svensk (eller andet nordisk) studie, nok fordi den tidligere værdiun-

dersøgelse i Sverige ikke lykkedes med at finde fortsat finansiering. Værdiundersøgelserne i de enkelte lande indgår i paraplyen *European Values Survey*, og af den grund er også det danske spørgeskema i samtlige faser bundet af en transnational tilgang. Disse rammer muliggør sammenligninger mellem lande, men har selvfølgelig også den ulempe, at enkelte spørgsmål kan blive lidt mærkelige i en dansk kontekst. De europæiske værdiundersøgelser skal ses i et endnu videre verdensperspektiv: *World Value Survey* (WVS), der ligesom de øvrige værdistudier i genren er blevet til med inspiration fra den grundlæggende todimensionelle modernitetsteori om udviklingssekvenser, som Ronald Inglehart er fader til: x-aksen, der repræsenterer en materiel samfundsudvikling fra kollektiv overlevelse til individets indre oplevelse af begær og nydelse (fattige til rige samfund), og y-aksen, der repræsenterer en værdiudvikling gående fra traditionel autoritet til liberalisme og tolerance. I den seneste WVS-oversigt (fra 2015) skiller de nordeuropæiske protestantiske lande sig markant ud fra de øvrige lande i undersøgelsen: Sverige topper det nordøstlige hjørne, tæt fulgt af Danmark og Holland: Vi har råd til at tage på charterferier i Syden, og vi er ikke længere bundet af traditionelle autoriteter. Det, jeg mest savner i den af Fredriksen i øvrigt udmærket redigerede antologi om de danske værdier, er et sammenlignende kapitel, der inddrager enten et verdens- eller et nordeuropæisk perspektiv. Måske er mange af de her rapporterede værdier ikke så danske endda?

Inglehart (med flere) har i det seneste årti fulgt sin teori op med tesen om et muligt »kulturelt tilbageslag« i senmoderniteten. Er det sådan, at de frie markeds kræfter, globalisering, øget indvandring og arbejdsmarkedets teknologisering med risiko for underminering af traditionelle jobs, leder til, at mennesker ikke længere føler sig tilpasse i det moderne samfund og i stedet tilslutter sig traditionelle (national-konservative)

værdier? Hvad siger danskerne hertil? Samtlige kapitler i den nye bog forholder sig til dette grundlæggende spørgsmål.

I et indledningskapitel opridser Fredriksen indsigtfuldt forskellige analytiske tilgange til tidstudier om værdier- og værdiforskydninger. Kohorte-effekten, f. eks., indebærer, at 68-generationen med sit tolerante livssyn læses fast i dens værdier over tid, og at de ældre (som vist nok kom at dominere lidt i den senere stikprøve) eventuelt forvrider resultatet; at danskerne nok ikke er så fremmedfjendske endda. Periode-effekten indebærer, at særlige hændelser, som f.eks. finanskrisen eller nu Corona-krisen, leder til pludselige wake-ups i befolkningen. Lange tidsserier af værdiforskydninger skal således også finde forankring i den konkrete historie, måske med forskellige betydningsnedslag i befolkningslagene – noget, som yderligere gør det vanskeligt med sammenligninger over tid og rum.

Fredriksen kom til en sen indsigt i sine refleksioner, at den af Inglehart (med flere) dominerende teoriramme har sine begrænsninger – at det er ikke er tilstrækkeligt kun at studere individers værdier som drivkraften i udviklingen mod modernitet, men at der også findes institutionelle kræfter, som i form af f.eks. penge, retsregler og teknologi påvirker samfundsudviklingen og derfor også vores værdier. Fredriksen henviser til teorier om »refleksiv modernitet«, som har et andet fundament end den »metodologiske individualisme« (aggregerede individ-data), der kendetegner Ingleharts tilgang og herefter samtlige værdiundersøgelser. Her vil jeg komme med en lille bemærkning til Fredriksens i øvrigt gode oversigt: Hvis teorier om den »refleksive modernitet« havde domineret beskrivelsen af danskernes værdier, ville volumens titel (*Usikker Modernitet*) nok blive udskiftet med en mere passende pluralform: Moderniteten antager forskellige historiske nedslag, institutioner, hændelser og seje strukturer, som kan fremskynde og/eller forsinke udviklingskæder. De mange udmærkede rapporter i bogen vi-

ser i min læsning (hvis validiteten nu er i orden) ikke, at der i Danmark finder en retraditionalisering (en usikker modernitet) sted, snarere en udvikling mod en kritisk, eller om man så vil, en form for »refleksiv« velfærdsmodernitet i det lille land i det nordlige Europa, medlem af såvel Nato som den Europæiske Union.

Anders Ejrnæs og Thomas P. Boje opridser en profil af »den kritiske borger«, og Fredriksen (sammen med P. Gundelach) reflekterer (som selve Durkheim) over en dobbeltsidig værdi- og moraludvikling i Danmark: Danskerne er blevet mere tolerante og frie i deres syn på den individuelle sædelighed (seksualitet, hash), men til gengæld er de blevet mere strenge i deres syn på samfundsmoral: Skattesnyd tolereres slet ikke. Måske ser vi den samme udvikling i Danmark af det, som i Sverige er blevet betegnet som »statsindividualisme« – vi er ganske glade for staten og dens omfattende indgreb i vores private liv, bare vi også får mulighed for at bevæge os frit i skov og mark og slippe for tænke for meget på de andre. Den institutionelt sikrede velfærdsmodernitet hos os i Norden ser ud til at frisætte individuelle handlingsformer, mens den usynlige (stats)hånd i øvrigt beskytter os for livets farer. Dét synes at være særligt tydeligt i Danmark – deri ligger den bestående værdi af de mange danske værdiundersøgelser.

Nu til substansen. Jeg følger stort set den fremstilling, som Fredriksen selv foreslår i sit indledningskapitel, men bliver af pladshensyn nødt til at sortere groft. Men lad mig klart fremhæve, at jeg finder det store flertal af artikler særdeles interessant i et videre sociologisk øjemed, teoretisk såvel som metodologisk – om end jeg af grunde, som angives nedenfor, er lidt i tvivl, om selve grundlaget (danskernes værdier) bliver korrekt rapporteret. Lange tidsseriestudier er nødt til at forfølge en egen tvingende logik, der risikerer at overse mulige forandringer i den underliggende substans.

Finder vi tendenser i undersøgelsen, som peger på et »kulturelt tilbageslag« i

Danmark i de senere år? Ikke ret meget, om vi skal tro på resultaterne i bogen, om end der findes tendenser til en vis polarisering mellem befolkningsgrupperne – »the have's and the have's not«. Lars Skov Henriksen og Klaus Levinsen (kap. 8) påviser glædeligt nok, at unge i Danmark stadig har en fod i foreningslivet, om end i nogle andre former end ældre generationer. Som kritisk læser kan man spørge, hvordan unge mennesker ud over Facebook, Instagram og alle øvrige apps overhovedet har tid tilovers til at engagere sig i foreningslivet, og spekulere på, om ikke der i det oprindelige spørgeskema ligger noget skjult normativt i den danske diskurs, at det er godt at være en del af det civile samfund. Men lad mig tage forfatterne på ordene: Foreningslivet indtager fortsat en stærk stilling blandt danskerne, unge såvel som de ældre. Traditionelle fagforeninger synes at have mistet lidt af deres tidligere glans, men til gengæld er mere lokale interesseorganisationer vokset frem som f.eks. »et ulve-frit Danmark« og »venligt-sindede bedsteforældre«.

Spørgsmålene om »danskernes religion« (kap. 9 af Peter B. Andersen, Jacob Erkman og Peter Gundelach) er også af sociologisk interesse, fordi religion med tiden har udviklet sig til et komplekst fænomen. Da den første værdiundersøgelse blev gennemført i 1981 var en udbredt overbevisning blandt sociologer, at moderniteten med sekulariseringen ville underminere den traditionelle religion. Et kulturelt tilbageslag ville så indebære, at danskerne vendte tilbage til Folkekirken og lignende trosfælleskaber. Ifølge forfatterne kan vi ikke finde tendenser til en sådan retraditionalisering, men danskerne har heller ikke afvist det religiøse liv. Danskerne er fortsat »kulturelt kristne«, dvs. vi fejrer dåben, konfirmationen, og ved juletid går en og anden også i kirke – uden at nære en traditionel gudstro. I takt med at vi har rejst rundt om i verden, har vi fået øjnene op for »alternative religioner« – alt fra yoga og senbuddhisme til den »åndelige kraft« i gammel asatro.

Religion, siger forfatterne, har i sociologien såvel som blandt folket udviklet sig til et komplekst fænomen. Ikke noget kulturelt tilbageslag her, men snarere en »refleksiv« senmoderne udvikling. Eller ... nu skal den kritiske læser strø salt i såret! Det seneste spørgeskema fra 2017 er blot blevet besvaret af ca. 1.700 individer, som tidligere noteret med en lille overvægt af ældre respondenter som 68-kohorten. Kun »etniske danskere« indgår i stikprøven, minoritetsdanskere er ikke repræsenterede – noget, som ifølge redaktøren beror på, at der i den europæiske survey, som danner grundlag for den danske undersøgelse, ikke anvendes oversættelser til minoritetssprog, når minoriteten ikke når op over 5% af befolkningen. Det er lidt af en mangel i mine øjne, fordi den muslimske tro på flere måder har udfordret danskernes tro på sig selv og andre (også før Messerschmidt). Det ville være relevant i denne sammenhæng at undersøge tolerancespørgsmålet i relation til den muslimske tro og dens mere synlige udtryksmåder – opfattes den som en trussel eller ikke?

Klaus Levinsen rapporterer (kap. 10) om danskernes holdninger til miljøbeskyttelse, og om disse har gennemgået en forandring over tid. Han finder frem til, at der måske er en lille forandring; de ældre og yngre blandt danskerne er lidt mere tilbageholdne i deres tilkendegivelser om at ville afgive en del af deres indtægt til miljøforbedringer. Her vil jeg også være lidt forsigtig i at tolke resultaterne. Dels er de givne svarmuligheder i spørgeskemaet noget firkantede; selv ville jeg også være tilbageholdende, hvis jeg blev spurgt af en interviewer, om jeg var villig til at give til miljø – og spørge videre til hvad og hvordan? I dag er »miljøet« desuden blevet indlejret i en videre klimaproblematik – og den yngre generation måske også inspireret af Greta Thunberg – noget, som undersøgelsen jo ikke kunne forudsige i 2017, altså en senere periodeeffekt, som brat kan påvirke danskernes værdier.

Benedicte Brincker, P. Gundelach og C.A. Larsen (kap. 2) skriver fint om »glæden over at være dansk« i et historisk perspektiv. En gang var Danmark en stormagt, i dag er det et lille land – hvis vi ser bort fra rigsfælleskabet. Med globaliseringen og den stigende rejsevirk-somhed kunne man måske tro, at den danske »selvglæde« ville aftage i styrke og koncentrerer sig til de lag i befolkningen, som har et mere snævert udsyn. Men sådan er det slet ikke ifølge forfatterne, snarere tværtimod. Selvglæden har bredt sig videre i befolkningen, også blandt de bedre uddannede og den urbane elite. Som svensker kan man blive lidt misundelig. Siden 70'ernes populære revy-sang med Hasse Alfredson, Tage Danielsson og Lena Nyman »Jag är så glad att jag är svensk« har det fået os på anden side af sundet til at feje det blågule ind under tæppet, og det er blevet svært hejse flaget igen. Denne tilståelse skal ses som et tegn på agtelse fra *hinsidan*. Sågar Francis Fukuyama ser Danmark som nærmest et fuldendt demokratisk samfund. Der findes mange gode grunde til at »være glad for at være dansker«.

Karen Margrethe Dahl skriver en særdeles velunderbygget artikel om danskernes opdragelsesværdier fra 1990 til 2017 med godt overblik over relevant sociologisk teori og metodologi (kap. 12). Ingleharts tese om overgangen fra materielle til post-materielle værdier danner her som i de øvrige kapitler selve rammen om hendes diskussion: Unge mennesker i Danmark (og i det øvrige privilegerede Vesten) er opdraget i et univers af tolerance, selvstændighed, ansvarsfølelse og med overskud til at tænke ud over selve overlevelsen. Men som Dahl noterer sig, så er der i Danmark såvel som i omverden i løbet af senere årtier sket et markant skift fra de fysiske til de virtuelle kontakter, særligt blandt de unge. Hvordan påvirker et sådant skift børn og unge? Inspireret af nyere ungdomsforskning spørger Dahl, om den tidligere oprørske teenage-fase nu er blevet overhalet af en »forlænget barn-

dom« – unge bor hjemme i længere tid, drikker sig mindre fulde (noget, som vist nok er diskutabelt i dansk kontekst!), de udskyder den seksuelle debut, og ungdomskriminaliteten falder. Er de post-materielle værdier monstro på tilbagetog blandt de unge? Men Dahl viser kyndigt i den danske stikprøve, at en dobbeltsidig udvikling er i gang blandt de unge; de er både blevet mere tolerante over for f.eks. homoseksualitet, samtidigt med at de viser mere respekt for autoriteter. Kan dobbeltsidigheden forklares med en øget polarisering, også blandt de yngre? Uddannelsesgraden synes ikke at gøre en markant forskel her, men det gør derimod de politiske tilhørsforhold: De venstreorienterede er mere til frisind og tolerance; dem til højre er mere til autoriteter og gode manerer. Dahl reflekterer videre i sin tekst om den eventuelle generations-effekt, som påvirker resultaterne i hendes undersøgelse: De unge i dagens samfund lever i et andet og mere utrygt samfundsklima end deres forældre og bedsteforældre, noget, som forståeligt nok påvirker deres trang til selvudfoldelse.

Troels Fage Hedegaard og C.A. Larsen (kap. 3) påtager sig opgaven at beskrive det (måske) betændte spørgsmål om danskernes holdninger til indvandring, særligt i relation til arbejdsmarkedet efter 2000, hvor den østeuropæiske arbejdsindvandring for alvor tog fat. Et af spørgsmålene til respondenterne lyder: »Hvis der er få jobs, bør arbejdsgiverne prioritere danskere frem for indvandre-re?« Hvis en interviewer er til stede, kan besvarelsen måske påvirkes af ens selvforståelse – men hvordan man virkelig vil agere, når ens afløb rammes af lækage »blæser lidt i vinden«! Her er et eksempel på, at de ganske groft formulerede spørgsmål med de givne svarmuligheder måske forvansker validiteten i det foreliggende studie, hvor konteksten ofte bliver mangelfuld. Men forfatterne parerer elegant vanskelighederne i spørgeskemaet med finurlige teoretiske og metodologiske øvelser. Ressourceteorien antager, at de befolkningslag, som har mest at miste

i form af markedschancer og lønninger, vil prioritere danskere frem for »indvandrere«, men ifølge forfatterne viser resultaterne, at der vist nok er en lille øgning efter 2008 (finanskrisen) blandt ufaglærte eller dem med erhvervsuddannelse, der vil prioritere danskere, men at øgningen slet ikke er markant. Men interessant er, at der tilsyneladende også blandt eliten findes en *lille* tendens til at prioritere danskere frem for »indvandrere«. Forfatterne benævner dette (socio-tropiske) fund som et muligt resultat af en »periode-effekt«: De bedre stillede allierer sig i krisetider efter 2008 også med dem, som ikke har det så godt, noget, som kan ses som et tegn på en bredere samfundssolidaritet.

Ser vi overhovedet tendenser til et kulturelt tilbageslag i Danmark? I et fyldigt og velskrevet kapitel (4) behandler Anders Ejrnæs og Thomas Boje spørgsmålet, om de senere årtiers diverse kriser (flygtningekrise, klima, terror, større social diversitet, ulighed) påvirker befolkningens sociale og politiske engagement? To teoretiske tolkningsrammer prøves: Tesen om »relativ deprivation« peger på, at afsavn og forværrede levevilkår stimulerer politisk aktivisme, mens »ressource-teorien« gør gældende, at dårlige vilkår leder til det modsatte: Folk trækker sig tilbage til privatsfæren. Forfatterne opridser fire former for udenomsparlamentariske aktiviteter: demonstrationer, overenskomststridige strejker, underskriftsindsamlinger og boykotter. Disse aktiviteter betragter de som »systembevarende«, da samtlige er legitime inden for et parlamentarisk system til forskel fra »illegitime« som besættelser, blokader og andre former af civil ulydighed.

Udviklingen i politisk aktivisme fra 1981 til 2017 i Danmark viser en stigning frem til 1999/2008, hvor et overraskende brud indfinder sig: Finanskrisen 2008 skabte en øget diskrepans mellem individers forventninger og deres faktiske muligheder, noget, som ifølge deprivations-tesen burde lede til en aktivitetsstigning. Generationsudviklingen med flere yngre

med bedre uddannelser og ressourcer burde også fremme et større engagement – så hvordan forklares en faldende interesse i samfundsengagement? I takt med at det traditionelle industriarbejde bliver mere og mere *outdated* (til fordel for funktionærer og de løst ansatte blandt pre-kariatetet) svinder også mulighederne for med strejker og boykotter at påvirke omgivelserne. Alder, mener forfatterne, er en vigtig baggrundsfaktor: De ældre (63-71 år) er stadig engagerede i demonstrationer og underskriftsindsamlinger, mens de yngre med bedre uddannelsesmæssige og økonomiske ressourcer ser ud at være mindre aktive. Men de yngre aldersgrupper har, mener forfatterne, den fordel, at de ofte er bedre integrerede i forskellige netværk, og at tidligere generationers kollektive manifestationer nu bliver erstattet af nye former for individuelt tilpassede IT-medierede kommunikationer.

Også tillidsfaktoren til samfundets bærende institutioner bliver undersøgt: Jo mere mistillid til politiet, til Folketinget, til fagforeninger og til sidst til EU, desto flere udenomsparlamentariske aktioner ville man kunne forvente sig. Men over tid mener forfatterne, at der i Danmark også i (mis)tillidsspørgsmålet ser ud til at ske en indsnævring af polariseringen: Positive og negative holdninger synes i lige grad at motivere til diverse aktioner. Den højre-radikale populisme har, siger de, ringere betingelser i Danmark end i f.eks. Tyskland og Frankrig. I dens sted ser de konturen til fremvæksten af, hvad de kalder »den kritiske borger«, samfundsengagerede individer, som med diverse tiltag (til højre eller til venstre) deltager i en »systembevarende«, ikke system-destruktiv, aktivitetskultur.

Hvad med arbejdsfordelingen i hjemmet mellem mænd og kvinder i Danmark? Thomas Boje, Anette Borchhorst og Ander Ejrnæs (kap. 11) undersøger, om dobbeltforsørgerrollen stadig holder grebet om danskerne. Danmark har ikke i modsætning til Sverige aktivt fremmet »den universelle omsorgsmodel«, at

tvinge mænd til barsel. Om end man kan ane en stigende tendens i antallet af »utilfredse« i det nye datasæt sammenlignet med tidligere – det er svært at balancere hjemme- og udearbejde for forældre – findes der ikke i Danmark tendenser til, at en mere traditionel kønsordning skulle indfinde sig i den nære fremtid.

Hvad med verdens »lykkeligste« folk? I de senere målinger ser det ud, som om Finland har passeret det danske lykketal, eller er det nu Norge? I en fin oversigts tekst om lykkemålinger generelt og de nu aktuelle i Danmark betragter Henrik Lauridsen Lolle og Jørgen Goul Andersen udviklingen i et tidsperspektiv. De spørger (fodnote s. 358), hvorfor det var økonomer og ikke sociologer, som indledningsvist begyndte med at interessere sig for lykketallene i befolkningen, og henviser spøgefuldt (!) til, at de sidstnævnte først og fremmest ser på »sociale problemer« (*three D's – death, disease and disability*). Lykkemålinger spaltes op i to distinkte indgange: subjektivt velbefindende, hvor respondenter selv vurderer deres tilstand, og objektivt, hvor noget som den officielle statistik kan give os svar på: bolig- sygdoms- og diverse aktivitetsstatistik (som professionelle eksperter interesserer sig for). Det viser sig også i gennemgangen her, at 2008 (finanskrisen og dens spor) var et brydningsår. Danskernes lykke steg i jævn takt op til da for siden, at gå nedad. Hvordan forklares sådant et fald? Det er svært med kausalfaktorer, fordi der er så mange samvirkende årsager. Men deskriptiv isolering af bestemte grupper peger på nogle klare tendenser: Folk uden erhvervsuddannelse er mindre tilfredse end øvrige, autonomi og selv vurderet helbred er klart af betydning, kønsforskelle synes ikke at være så markante, med undtagelser af yngre piger, som er stressede; enlige, særligt fraskilte, har det heller ikke så godt i sjælen; dårligt helbred og lav indkomst tynger. Også dagens børnefamilier (se kap. 11 øverst) er stressede. Egentlig er det vel ikke resultaterne i undersøgelsen, som interes-

serer (ganske som forventet), men tekstens værdi ligger i dens teoretiske og metodologiske håndtering af et datasæt, som også i forfatterens egne øjne er udfordrende.

I et sidste empirisk kapitel tager redaktøren Morten Fredriksen sammen med sin kollega Jonas Toubøl fat på at undersøge en mulig polarisering vedrørende tilliden i den danske befolkning. Også her viser det sig, at 2008 er et brydningsår – finanskrise, EU-arbejds migration og flygtningekrise gnaver på den (generelle) tillidskapital, der understøtter samværet mennesker imellem, og ikke mindst vores tilltro til bærende institutioner som Folketinget og til myndigheder. Som med lykkeforskningen findes der forskellige teoretiske indfaldsvinkler til graden af tillid i en befolkning: socialiseringsfaktorer (som er ganske stabile over tid), materielle livsvilkår kan betyde opgang og nedgang i vor tilltro til omgivelser, samt pludselige hændelser som finanskrise, Corona, klimafænomener, som påvirker livsvilkår brat. I det senere fald kan marginalisering og almen forarmelse lede til det kulturelle tilbageslag, som er i fokus. Om et kulturelt tilbageslag de facto er til stede i Danmark er nok et tolknings spørgsmål, men forfatterne mener at kunne se en polarisering i befolkningen parallelt med den, som vi har set i lykkemålingerne. En lille anbefaling til forfatterens fortsatte forskning – hvorfor ikke sammenligne diskussionen om tillid og tillidskapital med Bojes og Ejrnæs ditto (kap. 4) om fremvækst af en mulig »kritisk borger« i Danmark. Supplerer teksterne hinanden, eller er de modsigende?

I et metodologisk slutkapitel opsummerer Jonas Toubøl og Morten Fredriksen nogle centrale metodologiske spørgsmål og vanskeligheder i det samlede datasæt, som ligger til grund for undersøgelsen fra 2017. Det består af to datasæt: et interviewer-administreret spørgeskema og et web-baseret online spørgeskema. Kun ca. 50 % (i alt 1.696) af udsendte spørgeformularer blev faktisk besvaret, til trods for gentagne opford-

ringer. Af de web-baserede formularer besvaredes endnu færre, ca. 42 %. Det er hovedsageligt data fra den interviewer-administrerede undersøgelse, som ligger til grund for de undersøgelser, der præsenteres her i bogen. Jeg finder den lave svarprocent ganske bekymrende, men det er muligt, at der også i den danske befolkning i dag har udbredt sig et udmattingsyndrom pga. hyppig brug af surveys og spørgeskemaundersøgelser. Det tager tid som i tilfældet her at besvare 114 spørgsmål med underspørgsmål; og det er meget sandsynligt, at såvel interviewere som respondenter bliver trætte undervejs. Jeg læste fornyligt Howard Beckers bog om *Evidence* (nu også på dansk) om selve mikro-produktionen af data, noget, som vakte min interesse for det interviewkorpsets, som Danmarks Statistik åbenbarligt har til rådighed, og som er blevet anvendt i dataindsamlingen. Måske ligger her et interessant kvalitativt projekt for studerende i fremtiden, at kigge lidt nærmere på, hvordan (ganske grove) data bliver til finstemt empiri.

Som jeg håber at have påvist, finder jeg rigtig mange af teksterne i bogen af gedi-gen sociologisk interesse, teoretisk såvel som metodologisk. Det statistiske håndlag imponerer, ligesom mængden af variabelanalyser. Jeg har allerede bemærket, at et sammenlignende studie i Norden, eller det øvrige Nordeuropa, vil kunne belyse det specifikt danske. Sammenligningen var da også den store ambition i den europæiske værdiundersøgelse. Men det tager tid at bearbejde de store empiriske datasæt, og måske er en sådan sammenlignende undersøgelse på vej?

Selve datagrundlaget for den danske undersøgelse, og for den sags skyld også de øvrige værdistudier, vækker min interesse – og bekymring. Som redaktøren og mange af forfatterne noterer sig, er »det kulturelle tilbageslag« ikke særligt bekymrende i Danmark. Nu er tesen om et kulturelt tilbageslag i sig selv ganske værdisættende; bag ligger tanken på en modernitet, som bevæger sig mere eller mindre lineært. Redaktøren spørger i sin

indledning, om Ingleharts (et al.) modernitetsteori er tilstrækkeligt kompleks til at begribe de ofte modstridige udviklingstendenser i avancerede (sen)moderne samfund? I samme ånd kan man spørge, om de lange tidsstudier i værdiundersøgelserne i Danmark (og øvrige Europa) virkelig er rustede til at gribe om kompleksiteten og de pludselige forandringer, som kan ryste et samfund? Lange tidsstudier »binder« samfundsudviklingen i givne kategorier ud fra spørgsmål, som oprindeligt blev formuleret sidst i 1970'erne. Siden da har der været et enormt »værdi-skred« i det globale samfund siden – tænk på murens fald i Berlin, Sovjetunionens kollaps, Jugoslaviens sammenbrud (vi 68'ere rejste sammen til Titos forlovede land i de sene 1980'erne for at lære en »anden socialisme« at kende), terrorangreb i New York og i flere andre hovedstæder, Fukushima-katastrofen i Japan, som ruskede vores tiltro til teknologiens suverænitet (hvis ikke Tjernobyl allerede havde gjort sit til det), diverse klimatrusler fra oversvømmelser i New Orleans til skovbrande i Australien og i Californien. Mærkeligt, hvis ikke sådanne fænomener skulle ryste vores værdisæt – som i øvrigt nu for tiden påvirkes af globale IT-systemer. Min bekymring er, om de lange tidsstudier med givne nøglespørgsmål, formuleret i en anden tidsånd, er rustet til overhovedet at begribe nutidens værdier? Eller om studierne, med de givne forståelsesrammer, giver et konserverende blik på dem – og at dybe værdi-forskydninger risikerer at falde uden for radaren? Min bekymring skyldes, at værdiundersøgelserne med alle deres sociologisk-metodologiske finesser ikke er tilstrækkeligt empirisk funderede; som du spørger, får du svar. Her ligger, vil jeg mene, en stor udfordring for værdiundersøgelseernes fremtid, for jeg håber, at de har en fremtid. Der ligger et kolossalt forskningsarbejde her, som forener flere generationer af forskere, og som danner et imponerende fundament, ikke mindst til udviklingen af dansk sociologi. Det er mit håb, at studerende ud-

nytter denne mulighed i de kommende år, kvantitativt såvel som kvalitativt. Deri ligger, mener jeg, den bestående værdi af denne og alle foregående værdiundersøgelser.

Margareta Bertilsson
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Sociologiens problemer – en grundbog. Redigeret af Anders Blok og Carsten Bagge Laustsen

København: Hans Reitzels Forlag 2019.
(800 sider)

Det er en vigtig og glædelig begivenhed, når der udkommer en ny bredtfaavnende lærebog i sociologi på dansk. *Sociologiens problemer* er en omfattende (32 kapitler), stor (800 sider) og tung (1½ kg) bog, hvor hvert kapitel er en solid gennemgang af en bindestregssociologi, dvs. et konkret sociologisk tema som fx ungdomssociologi, arbejdsociologi, videnskabsociologi, bysociologi, markedssociologi og forbrugssociologi. Bogen indeholder dog også enkelte kapitler, der ikke kan beskrives som en bindestregssociologi, fx kapitlerne om kapitalisme og om stat og samfund.

Den imponerende samling af 30 tematiske kapitler indeholder alle mulige sociologiske emner, og det vil være svært at finde en deldisciplin inden for sociologien, som ikke på den ene eller anden måde er inkluderet i bogen. Bogens to redaktører har bidraget med temakapitler og derudover skrevet en indledning og afslutning, hvori de skitserer nogle af principperne bag bogen, bl.a. deres overvejelser over forholdet mellem bindestregssociologi og generel sociologi, om at foretage sociologiske analyser. Det siger sig selv, at en anmeldelse af denne store bog ikke kan gennemgå alle bogens kapitler, og det vil være unfair at fremhæve nogle få kapitler frem for andre. Denne anmeldelse vil derfor primært be-

skrive bogen som helhed og på tværs af kapitlerne.

Det er en stor styrke ved bogen, at dens forfattere kommer fra en meget bred kreds af danske sociologer fra mange forskellige universiteter og institutioner. Det er i sig selv et udtryk for redaktørernes ønske om bred repræsentation fra forskellige institutioner og for frodigheden i den danske sociologi. Forfatterne er tydeligvis meget vidende eksperter inden for de temaer, de skriver om, og kapitlerne er som helhed meget solide og interessante bidrag til det pågældende emne.

Bogens målgruppe er primært på universiteter og professionshøjskoler. Redaktørerne skriver, at en nystartet sociologistuderende med fordel kan læse bogen fra ende til anden. Det er der nu nok ikke mange sociologistuderende, nystartede eller ej, der vil orke. Derimod har redaktørerne ret, når de skriver, at læsere typisk vil granske enkeltkapitler af særlig interesse. En studerende, der er interesseret i et bestemt sociologisk emne, eller skal skrive en opgave inden for et bestemt tema emne, vil kunne finde interessante kapitler om det meste. Og en underviser eller forsker, der har brug for en hurtig introduktion til et sociologisk område, vil have god gavn af bogen. Bogen vil egne sig for kurser eller opgaver i specifikke sociologiske emner, og i den forbindelse kan læseren få god hjælp af redaktørernes fremragende skabelon for fremgangsmåde og det sociologiske håndværk, som afslutter hele bogen. Her henvender man sig direkte til den studerende. Sådan kan du gøre, hvis du vil i gang med en sociologisk analyse inden for et bestemt tema. Dette afsnit er, som i øvrigt også indledningen og afslutningen, i det hele taget stærkt inspireret af Mills *Den sociologiske fantasi* (eller det, som forfatterne, med en god begrundelse, foretrækker at kalde »den sociologiske forestillingsevne«).

Temakapitlerne i bogen begynder med »Sundhed« og slutter med »Kunst og kulturproduktion«. For denne anmelder er

det ikke indlysende at se princippet bag rækkefølgen af kapitlerne. Snarere fremtræder bogen som en æske med rækker af fyldte chokolader, hvor man, alt efter appetit og smag, til enhver tid kan vælge den eller de kapitler, der ser mest lækre ud. At bogen er en gennemgang af bindestregssociologier ses også af dens form. Alle kapitler er nogenlunde lige lange, og i sin form præsenterer bogen altså ikke emner eller temaer, som defineres som mere grundlæggende end andre.

Derimod er der tilstræbt en ensartet struktur for de enkelte kapitler. Et kapitel er almindeligvis struktureret på følgende måde: Først en generel introduktion fulgt af en teoriehistorisk fremadgående beskrivelse af emnet. Man begynder med klassikerne, typisk Durkheim, Marx og Weber, og fortsætter med teoretikere i forskellige perioder frem til de mest nutidige teorier. I nogle kapitler kombineres teoriehistorien med en struktur, hvor man i stedet for eller ud over teoriehistorien refererer overordnede, tværgående temaer eller teorier, som inden for den pågældende bindestregsteori har været de mest fremherskende. I en del tilfælde er der en tendens til en sympatisk teori-gennemgang, dvs. at teorierne præsenteres som supplerende perspektiver, men der er også (efter min mening bedre) kapitler, hvori forfatteren(e) pointerer, på hvilke områder der er uenigheder mellem teorierne. Det har været en generel ambition for bogen, at kapitlerne også knytter teoriudviklingen til den generelle samfundsmæssige udvikling og evt. til, hvordan emnet har kunnet kvalificere politiske diskussioner i samfundet, men det er ikke alle kapitler, der fuldt ud får indfriet den ambition.

Redaktørerne har valgt, at »fokus [i kapitlerne] bør ligge på det moderne Danmark« (s. 23), men udmøntningen følger ikke altid dette princip til dørs. Inspirationen til analyserne af det moderne danske samfund kommer primært fra andre vestlige lande, og det er ikke så ofte, at forfatterne diskuterer, om teorier, der er opstået eller anvendt i andre lande pro-

blemfrit, kan appliceres på danske forhold. Fokus på Danmark kan desuden give udfordringer med analyser af globale forhold, en ulempe som redaktørerne er opmærksomme på, og globalisering diskuteres da også i en del af kapitlerne.

I den forbindelse bør det nævnes, at bogen først og fremmest har et teoretisk perspektiv, så det overlades ofte til læseren selv at knytte forbindelser mellem bogens teoretiske perspektiver og deres anvendelighed i forhold til konkrete empiriske analyser. Især kan man i nogle kapitler savne henvisninger til dansk empiri og mere konkrete og betydende undersøgelser af danske forhold, herunder også specielle danske forhold. I øvrigt kunne man godt have ønsket sig at bogen indeholdt en lidt bredere vifte af referencer til nutidige og klassiske danske sociologer.

I en oversigtsbog som denne er det en risiko, at læseren kan have svært ved at se, hvilke teoretikere og hvilke værdier der er særligt centrale. I bogen er der benyttet et godt, greb som fremmer kendskabet til de vigtigste tekster inden for temaet. I de enkelte kapitler er der nemlig tekstbokse, hvor læserne får en smagsprøve på en særligt vigtig teori eller forfatter inden for temaet. På den måde bliver læseren inspireret af nogle kerne-tekster eller teoretikere, som kan give lyst til yderligere fordybelse. Antallet af tekstbokse varierer en del i de enkelte kapitler (og der er et eksempel på tekstbokse med næsten overlappende indhold i to forskellige kapitler, men det kan være svært at undgå, når man skal skrive om tekster, der har betydning for flere af bogens emner).

Alle redaktører af antologier kæmper med, hvilke emner der skal være med i bogen, og hvilke der må fravælges. Denne antologi er imidlertid bred og omfattende. Det er ikke så let at finde emner, der slet ikke behandles i denne tykke bog, og mange emner er belyst i flere kapitler. Men der er nogle valg af redaktørerne og de enkelte kapitlers forfattere, som kan diskuteres. Der er selvstændige kapitler

om klasse og køn, og klasse, men i mindre grad køn, integreres i mange kapitler. Derimod mangler der et egentligt kapitel om etnicitet, og i det hele taget spiller etnicitet en ret lille rolle i bogen som helhed. En anden overvejelse er, om der burde være et specielt kapitel om velfærdsstaten. Til trods for, at fx marginalisering og afvigelse diskuteres i flere kapitler, er der ikke mange analyser, der peger på sammenhængen mellem velfærdsstat og udsatte grupper eller andre sociologiske problemer knyttet til velfærdsstaten. Også i betragtning af den omfattende litteratur om den særlige danske/nordiske velfærdsstats organisering og kendetegn kan man savne et velfærdsstatskapitel.

En anden typisk udfordring i antologier er at sikre ensartethed på tværs af kapitlerne og at undgå for mange overlapninger. Det er i lange stræk lykkedes i bogen. Der er ganske vist en del overlapninger i kapitlernes præsentationer af såvel sociologens grundlæggere (Durkheim, Marx og Weber) og omtalen af nyere teoretikere som fx Bourdieu, men ofte kan disse overlapninger være nødvendige, når man skal læse bogens kapitler uafhængigt af de øvrige. Ensartede referencer på tværs af kapitler er en anden udfordring. I den forbindelse kan det nævnes, at Webers *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*, der benyttes som kilde i mange af kapitlerne, i de fleste steder citeres efter oversættelsen fra 1990'erne (og et par steder endog til en engelsk oversættelse). Det ville have klædt bogen (og forlaget), hvis man i stedet havde benyttet Hans Henrik Bruuns oversættelse fra 2018.

Der er god brug for en bog som denne, der tager forskellige sociologiske temaer op til grundig analyse. Bogen demonstrerer til fulde sociologiens promiskuøse karakter. Den kan parre sig med hvad som helst, og samlet set viser bogen sociologisk teoridannelses store frugtbarhed i alle mulige analyser. Den meget brede forfatterskare viser også sociologiens stærke position i det danske forsknings- og uddannelsessystem. Bogen vil med fordel kunne bruges i kurser inden for de enkelte temaer, men nok i mindre grad appellere til, at man læser et større antal kapitler i de mere generelle sociologiske kurser. Den egentlige værdi er, at de grundige og solide tematiske gennemgange af eksperter inden for hvert tema gør det muligt både for studerende og deres undervisere at få introduktion og inspiration til et meget stort antal sociologiske problemstillinger.

Jeg fik denne bog til anmeldelse lige før coronakrisen, og det er nærliggende at spørge, hvilken indflydelse pandemien vil have på de mange emner i bogen (de samme spørgsmål gælder selvfølgelig for sociologien – og mange andre discipliner – som helhed). Jeg tror, at store dele af bogen vil være holdbar – corona eller ej. Men det bliver interessant at se, hvilken effekt coronakrisen har haft på de enkelte temaers problemstillinger og forskningsresultater og læse om det i den næste udgave af bogen.

Peter Gundelach

Sociologisk Institut, Københavns Universitet

KUNSTNERPRÆSENTATION

Barbara Amalie Skovmand Thomsen (f. 1980 i Haderslev) arbejder primært med performance, video og med taktile omsluttende installationer i diverse medier. Gennem sit arbejde undersøger hun individets oplevelse af og længsel efter samhørighed med nogen eller noget. Hun undersøger, hvordan en følelse af forbundethed kan vækkes, og hvilke muligheder vi har for at opdyrke omsorg for hinanden og for verden gennem oplevelser af samhørighed og fællesskab.

I serien *We are between you and me* materialiserer Skovmand Thomsen relationer. Hun giver dem en substans synlig for øjet, fysisk håndterbar for hænderne som i videoinstallationen *We are between you and me, pearls* (billede nr. 2 og 3), hvor et parforhold er synliggjort som perler, der fordrer handling, de *må* håndteres. Perlerne sidder under huden i håndfladerne på to personer, der besværligt presser perlerne ud af hinanden i et øjeblik, som tilsyneladende varer evigt. Som i mange af Skovmand Thomsens andre videoinstallationer er narrativet koncentreret omkring et øjeblik, som gentages i det uendelige, i et loop uden ord. Der zoomes ind på forvaltningen af det nærværende nu og de ikke-sproglige udvekslinger, som forplanter sig i stemninger, spændinger og balancer imellem opmærksomt tilstedeværende kroppe. Parrets varetagelse af deres relation bliver komisk bogstavelig igennem materialerne perler, glas og lim, som den stadigt voksende serie af video, plakat og postkort rummer.

Perler optræder også i performancen *Mother of Pearl* (nr. 4) af duoen Barbara & Marie-Louise (Andersson), hvor de tager afsæt i, at noget værdifuldt kan skabes ud af mødet med det uønskede. Når et fremmedlegeme trænger ind i en østersskal, omfavnes den ubudne gæst af sin vært med lag af perlemor. Perlen opstår. I *Mother of Pearl* er Barbara & Marie-Louise, iført kostumer og perle-hoveder, transformeret til østers fra en undervandsverden. De bevæger sig inde i en installation, der er et kæmpe musikinstrument af 12 skinnende

messingplader med forskellig klang. Pladerne sættes i bevægelse, og således opstår instrumentets lyd.

Videoværket *Gelé Royal* (nr. 5) henter sin titel fra honningbiernes sekret *gelé royal*, som indsamles og sælges til kvinder med ønsker om frugtbarhed. Hos honningbierne bestemmer dronningen over de kvindelige biers fertilitet, hvis status hun med duftferomoner kan forandre fra steril til frugtbar. De sterile ammer fodrer larverne med *gelé royal* fra mundhulens kirtler. I videoværket *Gelé Royal* ses to honningammebier i skikkelse af to knælende kvinder, som vedholdende spytter sekret. Videobillederne er som honningbiernes verden, teksturmættede og rig på pollen og honning. Værkets logik synes at være, at gennem kropslig forankring og sanselighed skabes oplevelse og erkendelse af slægtskab på tværs af arter og riger. Denne erkendelse kan potentielt føre til, at vi som ammen udviser større omsorg for andre end os selv. Og værket peger tilbage på menneskekroppen som en lignelse, der handler om, hvilke forskellige verdener vi befinder os i som mennesker: sterile arbejdere, hvis frugtbarhed kan justeres, dronninger, mødre spundet ind i moderskabets spind.

I den fortløbende fotografiserie *Sunrise and fall* (forsiden samt nr. 6) står Skovmand Thomsen med en vifte, som hun holder op foran solen. Er hun tæt på havet, indtager hun solens plads med den kunstige solskive, en gul ved solopgang eller rød ved solnedgang. Serien består indtil videre af syv fotografier med den samme sol, som hver gang tager sig forskelligt ud i sit samspil med himmel og hav. Værket afspejler kunstnerens tankegang, der med Heraklits ord kan formuleres i sætningen, at man ikke kan bade i den samme flod to gange. Alt er i konstant bevægelse. Alt er under forvandling og tilblivelse. Kunstneren står i den samme badedragt på hvert rejsepostkort, hvor hun manifesterer sin eksistens i verden.

I duo-performancen *Interferens* (nr. 7) byggede Skovmand Thomsen et strengeinstrument sammen med komponist Toke Odin, som også er kunstnerens kæreste. Med værket dykkede hun dybere ned i materialiseringen af parforhold. Parret var ikklædt kostumer i form af to store messingcylindre med strenge imellem. Cylindrene fungerer som klangkasser for lyden, der skabes, når de spiller på strengene. Klang fremkommer kun, når parret yder samspillet opmærksomhed og balancerer spændingen imellem dem, da strengene ellers hænger slappe mellem cylindrene. Performancen foregår i to stadier, der fører de to kærester nærmere hinanden. I sidste studie søger de tæt sammen, synger glidende toner, og interferens opstår de to stemmer imellem. Sådan arbejder kunstneren med at forbinde menneskekroppen med den omgivende verden ved metaforisk og konkret at nedbryde grænserne mellem den individuelle menneskekrop og andre menneskekroppe, andre dyr, planter, frugter, mineraler og landskaber. På denne måde ønsker hun at skabe moderne allegorier for menneskets tilstedeværelse og tilblivelse i verden.

Billedbeskrivelse:

1. (Forside) *Sunrise 18.01.2016, 55° 35,14' N 12° 40,29' Ø*, c-foto, 36 x 43 cm, 2016
2. *We Are Between You and Me, pearls*, still fra 3-kanals HD Videoinstallation med lyd, 4 min., 2009
3. *We Are Between You and Me, pearls*, udstillingsview fra Gerrit Rietveld Academie Amsterdam 2009
4. *Mother of pearl*, duoperformance af Barbara & Marie-Louise, kostumer af tekstil, maling, styropor, instrument af messingplader, 60 min. på Inter Arts Center Malmö 29.09.2018
5. *Gelé Royal*, 3-kanals HD Video-installation med lyd, 4 min. 29 og 33 sek. 2020. Kanal 3 ses her: <https://vimeo.com/512666317>
6. *Sunrise 23.10.2016, 40° 37' 51.30" N 14° 36' 0.73" Ø*, c-foto, 36 x 43 cm, 2016
7. *Interferens*, duo-performance med komponist Toke Brorson Odin, instrument af messing, cellostreng, træ, forstærket med mikrofoner, 33 min. på Statens Museum for Kunst 03.12.2020. Lyden fra denne performance høres her: http://www.tokeodin.dk/soundfiles/Interferens_Skovmand-Odin_2020.mp3
8. *Brystribs/Hun løfter chemisen/tager fat og finder ribs*, c-foto, 2015
9. Barbara under arbejdet med *Mirabelle pure guld*, en spiselig installation og performance skabt i samarbejde med Augusta Sørensen på Orø-døgnet 2017

Tak for fotos til Toke Brorson Odin (1,4,6), Kacey Tay-McCarthy (3), Martha Jessen (7) og Sigrid Astrup (9)

Tak til bedømmere 2020

En forudsætning for at kunne redigere og udgive et fagligt godt tidsskrift er, at forskersamfundet stiller op med bedømmelser, anvisninger og råd i forhold til de mange manuskripter, som bliver indsendt til redaktionen. Igen i år har *Dansk Sociologi* draget stor nytte af, at kolleger beredvilligt har stillet op som referees for tidsskriftet. Redaktionen for skal hermed takke følgende personer for referee-bistand i år 2020:

Andreas Hagedorn Krogh, Roskilde Universitet
Annette Quinto Romani, Aalborg Universitet
Birgit Jæger, Roskilde Universitet
Carsten Kronborg Bak, University College Syd
Chantal Pohl Nielsen, Danmarks Evalueringsinstitut
Christian Klement, Aalborg Universitet
Hanne Warming, Roskilde Universitet
Hanne Wittorff Tanvig, Københavns Universitet
Heine Andersen, Københavns Universitet
Helle Hygum Espersen, VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd
Henrik Vardinghus-Nielsen, Aalborg Universitet
Jacob Norvig Larsen, Aalborg Universitet
Jacob Dahl Rendtorff, Roskilde Universitet
Karin Topsø Larsen, Center for Regional- og Turismeforskning
Kristian Larsen, Region Hovedstaden
Kristina Bakkær Simonsen, Aarhus Universitet
Lars Uggerhøj, Aalborg Universitet
Lise Drewes Nielsen, Roskilde Universitet
Maja de Neergaard, Aalborg Universitet
Martin Frandsen, Roskilde Universitet
Mathilde Cecchini, Aarhus Universitet
Pernille Tanggard Andersen, Syddansk Universitet
Peter Østergaard Andersen, Københavns Universitet
Rikke Skovgaard Nielsen, Aalborg Universitet

Retningslinjer for manuskripter

Dansk Sociologi publicerer originalartikler, oversigtsartikler (»reviews«), boganmeldelser, essays, faglige kommentarer og debatindlæg af sociologisk relevans. Hovedkriterier for udvælgelse af bidrag er, at de tager vigtige spørgsmål op og holder et højt fagligt niveau. Alle aktuelle artikelmanuskripter underkastes bedømmelse af to anonyme referees. Redaktionen vil på basis af referees udtalelser vejlede forfatterne, når bearbejdning er nødvendig før publicering. Bidrag kan være på dansk, norsk eller svensk.

Manuskripter indsendes som vedhæftede filer til: dansk.sociologi@sociologi.ku.dk

Artikelbidrag må ikke overskride 20 sider á 2.400 enheder, inkl. noter og referencer. Kommentarer og debatindlæg bør ikke overskride 6-7 sider á 2.400 enheder, og boganmeldelser bør være på 2-4 sider á 2.400 enheder.

Ved udarbejdelse af manuskripter følges nedenstående retningslinier:

1. Manuskripter skrives med dobbelt linjefasthed. Skriv uden orddeling, og brug løsbagkant. Evt. fremhævninger sker med kursiv. Undlad at anvende fed eller forskellige skrifttyper.
2. Der skal kun anvendes ét overskriftsniveau. Nyt afsnit markeres med indryk.
3. Citater på mere end ca. 2 linjer skrives med indryk. Ved indrykkede citater benyttes ikke citationstegn. Anvendelse af citater bør være begrænset. Er de på andre fremmede sprog end engelsk, bør de oversættes til dansk.
4. Antallet og omfanget af noter bør være begrænset. Der anvendes nummererede slutnoter.
5. Med hensyn til litteraturhenvisninger i teksten og litteraturreferencer har redaktionen udarbejdet detaljerede retningslinjer herfor, som kan ses på vor hjemmeside: www.danksociologi.dk

For artiklers vedkommende skal selve manuskriptet (hoveddokumentet) indeholde: Titel; brødtekst, herunder underrubriker; slutnoter og referencer. Bemærk, at hoveddokumentet skal fremsendes i fuldt anonymiseret form. I fald der henvises til egne arbejder, skal referencen anføres som (Forfatter, xxxx) såvel i teksten som i referenceli-

sten. Hoveddokumentet ledsages af følgende, der vedlægges på særskilte ark:

- Ark med forfatternavn, biografiske oplysninger, adresse, e-mail og artiklens titel.
- Evt. nummererede figurer og tabeller, én på hvert ark. Det anføres i teksten, hvor de ca. skal placeres. De bør ikke være for store og uoverskuelige. Figurer skal være i sort/hvid og tryklare.
- Dansk og engelsk abstract, max. 200 ord. Begge skal efterfølges af 3-6 søgeord.
- Foto af forfatteren.

At indsende et manuskript til et videnskabeligt tidsskrift er udtryk for en hensigt om at publicere manuskriptet i det pågældende tidsskrift. Behandling af indkomne bidrag kræver tid og opmærksomhed i redaktionen og hos dem, der skal vurdere manuskripterne. Dansk Sociologi betinger sig, at modtagne bidrag ikke samtidigt er indsendt til vurdering andetsteds eller har været publiceret tidligere. Tidsskriftet har ikke kapacitet til at vurdere ufærdige manuskripter.

Dansk Sociologi publicerer ny og original sociologisk forskning på dansk (og skandinaviske sprog). Dansk Sociologi accepterer som udgangspunkt ikke materiale, der tidligere er publiceret. Herfra er undtaget konferencepapers og working papers, der har været cirkuleret i begrænset omfang med henblik på diskussion med kollegaer og fagfæller. Hvis manuskripter tidligere har været offentligt tilgængelige, fx online som et »working paper«, skal de ved indsendelse udstyres med en note herom. Det gælder også for tidligere versioner, der ikke er helt identiske med det indsendte, hvis der er substantielle overlap i tekst eller datamateriale.

Alle artikler publiceret i Dansk Sociologi gøres tilgængelige online (<http://ej.lib.cbs.dk/index.php/danksociologi>) et år efter publicering. Redaktionen er i denne sammenhæng indforstået med og påskønner, at tidsskriftets forfattere lægger kopi af deres bidrag op på egen eller deres institutions hjemmeside også et år efter, at bidraget er publiceret i tidsskriftet. Redaktionen ser dette som en mulighed for at øge kendskabet til artiklerne i Dansk Sociologi og tidsskriftet som sådan.